

02

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА

Часопис за политикологију,
комуникологију и примењену политику

POLITICAL REVIEW

Magazine for Political Science, Communications and Applied Politics

Часопис за политикологију, политичку социологију,
комуникологију и примењену политику

УДК 1 + 2 + 3 + 32 + 9

ISSN 1452-1741

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА POLITICAL REVIEW

Година (XXV) XII, vol=36

Бр. 2 / 2013.

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА

POLITICAL REVIEW

Часопис за политикологију, политичку социологију,
комуникологију и примењену политику
ISSN 1452-1741

Број 2 / 2013 Год. (XXV) XII vol. 36 стр. 1-272

Часопис излази четири пута годишње

Часопис „Политичка ревија”, покренут као зборник под називом
„Политичке студије” 1968, обновљен као „Политичке свеске” 1994.
као научни часопис излази од 2002. године.

Издавач:

Институт за политичке студије
Београд, Светозара Марковића бр. 36
тел. 33-49-204, 30-39-380
E-mail: ipsbgd@eunet.rs
www.ipsbgd.edu.rs

За издавача:

др Живојин Ђурић

Главни и одговорни уредник:

др Момчило Суботић, научни саветник

Редакција:

Др Момчило Суботић, др Драган Марковић, проф. др Зоран Милошевић,
проф. др Јован Базић, др Владан Станковић, др Сања Шуљагић,
проф. др Драган Јовашевић, мр Александра Мировић,
мр Миодраг Радојевић

Секретари:

Јелена Тодоровић
Душан Достанић

Пословни секретар:

Смиљана Пауновић

Савет часописа:

проф. др Мирољуб Јевтић, др Никола Жутић, др Драган Новаковић,
проф. др Дарко Маринковић, проф. др Брацо Ковачевић,
проф. др Урош Шуваковић, др Снежана Грк,
проф. др Димитриј Константинович Безњук,
проф. др Петар Ковачич Першин,
проф. др Михаил Лобанов

Слог штампа:

ESELOGE d.o.o. Београд

Тираж:

300 примерака

Радове објављене у овом часопису није дозвољено прештамповати било у
целини, било у деловима, без изричите сагласности Уредништва.

САДРЖАЈ

Тема броја:

ИЗ ПОЛИТИЧКЕ ТЕОРИЈЕ И ПРАКСЕ

<i>Срђан Словић</i>	
АРОНОВ РЕАЛИЗАМ И ВЕНДОВ СОЦИЈАЛНИ КОНСТРУКТИВИЗАМ	1
<i>Момчило Суботић</i>	
ПОЛИТИЧКА МИСАО ПРЕДРАГА ДРАГИЋА КИЈУКА	19
<i>Соња Б. Драговић</i>	
УТИЦАЈ ГЛОБАЛИЗАЦИЈЕ НА ЈАЧАЊЕ НАЦИОНАЛИЗМА У МУЛТИКУЛТУРНИМ ДРУШТВИМА	59
<i>Милош Кнежевић</i>	
ДРЖАВА У ПОСТМОДЕРНОЈ ОПТИЦИ	75
<i>Петар Матић</i>	
ДРЖАВНИ КАПАЦИТЕТ У УСЛОВИМА ГЛОБАЛИЗАЦИЈЕ	103

МОДЕЛИ ИЗБОРНОГ СИСТЕМА, ЕКОЛОШКА ПОЛИТИКА, ЕТИКА

<i>Милија Ж. Цвијовић</i>	
МОДЕЛИ ИЗБОРНОГ СИСТЕМА И ОРГАНИЗАЦИЈЕ ЛОКАЛНЕ ВЛАСТИ (СВЕТСКА ИСКУСТВА И СРБИЈА) ...	123
<i>Драгољуб Ц. Тодић</i>	
КЛИМАТСКЕ ПРОМЕНЕ И РЕФОРМА СИСТЕМА УПРАВЉАЊА	147
<i>Владими Радовановић, Љиљана Савић</i>	
УТИЦАЈ ПОСЛОВНЕ ЕТИКЕ НА ОРГАНИЗАЦИОНО ПОНАШАЊЕ	165

ОГЛЕДИ И СТУДИЈЕ

<i>Сретен Сокић</i>	
ЕКОНОМИЈА И ЕКОНОМСКЕ ИНСТИТУЦИЈЕ	185
<i>Слободан Комазец</i>	
БУЏЕТСКИ ДЕФИЦИТ, ЈАВНИ ДУГ И КРИЗА ФИНАНСИРАЊА ЈАВНОГ СЕКТОРА	207
<i>Салих Селимовић</i>	
ИСЛАМИЗАЦИЈА И ДВОВЕРЈЕ КОД НАШИХ МУСЛИМАНА	227

<i>Зоран Милошевић</i>	
О (НЕ)ЧИТАЊУ КЊИГА У САВРЕМЕНОМ СВЕТУ	243

ПРИКАЗИ

<i>Дејан Бурсаћ</i>	
ЈУГОСЛАВИЈА И САВЕТ ЕВРОПЕ 1980 – 2003	255
<i>Душан Достанић</i>	
АРМИН МОЛЕР: ПОЛИТИЧКА БИОГРАФИЈА	261
<i>Марко Пејковић</i>	
ПОЛИТИЧКИ ПОРЕДАК ИЗМЕЂУ ПОЛИТИЧКЕ ОБЛИГАЦИЈЕ И ГРАЂАНСКЕ НЕПОСЛУШНОСТИ	265

CONTENTS

This issue's topic: THE POLITICAL THEORY AND PRACTICE

<i>Srdjan Slovic</i>	
ARON'S REALISM AND WENDT'S SOCIAL CONSTRUCTIVISM	1
<i>Momcilo Subotic</i>	
ON POLITICAL THOUGHT OF PREDRAG DRAGIC KIJUK	19
<i>Sonja B. Dragovic</i>	
IMPACT OF GLOBALIZATION STRENGTHENING OF NATIONALISM IN A MULTICULTURAL SOCIETY	59
<i>Milos Knezevic</i>	
STATES POSTMODERN OPTICO	75
<i>Petar Matic</i>	
NATIONAL CAPACITY IN TERMS OF GLOBALIZATION	103

MODELS OF ELECTORAL SYSTEM, ENVIRONMENTAL POLICY, ETHICS

<i>Milija Cvijovic</i>	
MODELS OF ELECTORAL SYSTEMS AND LOCAL SELF-GOVERNMENT ORGANIZATIONS (WORLD EXPERIENCES AND SERBIA)	123
<i>Dragoljub C. Todic</i>	
CLIMATE CHANGE AND REFORM OF THE GOVERNANCE SYSTEM	147
<i>Vladimir Radovanovic, Ljiljana Savic</i>	
IMPACT OF BUSINESS ETHICS IN ORGANIZATIONAL BEHAVIOR	165

ESSAYS AND STUDIES

<i>Sreten Sokic</i>	
BUSINESS AND ECONOMIC INSTITUTIONS	185
<i>Slobodan Komazec</i>	
BUDGET DEFICIT, DEBT CRISIS AND FINANCING OF PUBLIC SECTOR	207
<i>Salih Selimovic</i>	
ISLAMIZATION AND OCCURRENCE OF DUAL RELIGION AMONG THE MUSLIMS IN THE BALKANS	227

<i>Zoran Milosevic</i>	
ABOUT BOOK (NON)READING IN MODERN WORLD	243

REVIEWS

<i>Dejan Bursac</i>	
YUGOSLAVIA AND THE COUNCIL OF EUROPE 1980 – 2003	255
<i>Dusan Dostanic</i>	
ARMIN MOHLER: POLITICAL BIOGRAPHY	261
<i>Marko PejkoVIC</i>	
POLITICAL ORDER BETWEEN POLITICAL OBLIGATION AND CIVIL DISOBEDIENCE	265

Уводник

Тему овог броја часописа Политичка ревија чине радови под јединственим насловом *Из политичке теорије и праксе*. Овде се поштовани читаоци можете упознати са разноврсним темама из политичке теорије, као и радовима који илуструју савремену политичку праксу. Тако се као теоријске теме појављују научни чланци који се баве Ароновим реализмом и Вентовим социјалним конструктивизмом (С. Словић) и Кијукова политичка мисао (М. Суботић). Димензију практичне политике истражују радови о глобализацији и национализму у мултикултурним друштвима (С. Б. Драговић), као и питање државног капацитета у условима глобализације (П. Матић), док је осврт на државу у постмодерној оптици (М. Кнежевић) постављен као својеврсна синтеза ових двају приступа.

У рубрици о моделима изборног система, екологији и етици, можете прочитати о светском и искуству Србије о моделима организације локалне власти, затим веома информативан чланак о климатским променама, те рад о пословној етици и њеном утицају на организационо понашање.

У нашој сталној рубрици *Огледи и студије* налазе се два чланка из области економије: један обрађује тему економских институција, а други буџетски дефицит, јавни дуг и кризу финансирања јавног сектора; те један историјски утемељен чланак који се бави феноменом исламизације и, данас актуелног, двоверја код наших муслимана; као и социолошки фундиран чланак о (не)читању књига данас у свету.

Рубрика која садржи осврте, приказе и научну полемику у овом броју часописа чине три одабрана приказа наших младих истраживача, разноврсна по темама које истражују, али сваки на свој начин научно инспиративан и друштвено значајан.

Обавештавамо вас поштовани сарадници да радове за следећи број Политичке ревије треба да пошаљете до 15. август 2013. године.

Главни и одговорни уредник
др Момчило Суботић, научни саветник

Радови сарадника Института за политичке студије
реализовани су у оквиру пројекта 179009

Тема броја:
**ИЗ ПОЛИТИЧКЕ ТЕОРИЈЕ И
ПРАКСЕ**

1

Срђан Словић

АРОНОВ РЕАЛИЗАМ И ВЕНТОВ СОЦИЈАЛНИ
КОНСТРУКТИВИЗАМ

19

Момчило Суботић

ПОЛИТИЧКА МИСАО ПРЕДРАГА ДРАГИЋА КИЈУКА

59

Соња Б. Драговић

УТИЦАЈ ГЛОБАЛИЗАЦИЈЕ НА ЈАЧАЊЕ
НАЦИОНАЛИЗМА У МУЛТИКУЛТУРНИМ
ДРУШТВИМА

75

Милош Кнежевић

ДРЖАВА У ПОСТМОДЕРНОЈ ОПТИЦИ

Петар Матић

ДРЖАВНИ КАПАЦИТЕТ У УСЛОВИМА
ГЛОБАЛИЗАЦИЈЕ

УДК:
327.32.01+316.334.3

Оригинални
научни рад

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА
POLITICAL REVIEW
Година (XXV) XII, vol=36
Бр. 2 / 2013.
стр. 1-17.

*Срђан Словић**

Институт за српску културу Приштина/Лепосавић

АРОНОВ РЕАЛИЗАМ И ВЕНТОВ СОЦИЈАЛНИ КОНСТРУКТИВИЗАМ**

Сажетак

Аронова теорија међународних односа се јавља као реакција на једнострану објашњења која су негована у англосаксонској литератури (реалполитичка школа Morgenthau-a, бихејвиоризам и легалистичка теорија), јер у центар анализе, поред силе и моћи, ставља синтезу структуре и динамике међународних односа. Арон је творац новог правца у науци о међународним односима – историјско-социолошког, који не представља просту комбинацију историје и социологије, већ се састоји у анализи међународне стварности са ставовишта различитих научних дисциплина.

Аронова теорија је извршила утицај на представнике социјално-конструктивистичког схватања, јер њен главни представник, Wendt, под утицајем Арона превазилази реализам и неореализам, па у одређеној мери и либерални институционализам Нуге-а и Хоффман-а, тиме што залази у узроке и корене настанка одређених појава дефинишући структуру не само као одраз материјалних чинилаца моћи већ као категорију која је одређена друштвеним односима.

Обојица остављају простор за класичну игру моћи. Арон је већи реалиста од Вента, јер успостављање мирних односа међу државама сматра сувише идеалистичким. Арон је песимиста, док је Вент већи оптимиста. За обојицу национални интерес није основни

* Научни сарадник Института за српску културу Приштина/Лепосавић

** Овај рад је настао у оквиру пројекта бр. 178028, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

критеријум деловања доносилаца спољнополитичких одлука, јер поред интереса постоје идеје, представе, осећања и значења. Дакле, мултидисциплинарност циљева актера спољнополитичке сцене им је иманентна. Обојица су под утицајем бихејвиоризма, јер у центар своје анализе стављају понашање држава у међународним односима. Поред основних параметара моћи, на понашање држава утичу и замаисли о владавини права, идеје, слава и међународне организације. Главна нит која их разликује лежи у чињеници да Вент мање пажње у својој анализи поклања историјским проучавањима

Кључне речи: реализам, социјални конструктивизам, анархично друштво, мир, рат, сарадња, надметање, међународно право.

ОСОБЕНОСТИ АРОНОВЕ ТЕОРИЈЕ МЕЂУНАРОДНИХ ОДНОСА

Аронова теорија међународних односа је подељена на теоретски (концепти система), социолошки (детерминанте и регуларности), историјски (планетарни систем у термонуклеарно доба) и праксеолошки део (антиномије дипломатско-стратегијске акције).

Теорија међународних односа представља једну целину састављену из делова које Арон успешно изолује и расветљава. Све ово се поткрепљује примерима из новије дипломатске историје у циљу утврђивања правила рационалне акције. Иако социолог, у свом главном делу из области теорије међународних односа „Мир и рат међу народима“ („Paix et guerre entre les nations“) Арон не одваја историјски од социолошког метода, тако да своје историјске и социолошке закључке теоријски уобличава на бази филозофских разматрања међународне заједнице и путева њеног усавршавања. Таквим начином анализе Арон је основао нови правац у теорији међународним односима – историјско-социолошки. Већ на самом почетку своје анализе Арон прави један искорак из класичних реалистичких теорија негованих у англосаксонској литератури (Моргентау).

Арон је желео да термин теорија што више конкретизује кроз истраживање великих концепата, анализу међународних система како историјских, тако и оних потенцијалних. Вршећи ову анализу Арон утврђује тзв. најсуштинскији концепт, који чини целину

спољне политике кроз две форме узете алтернативно: постоји *рат* или *мир* – стратегија и дипломатија. Свака политичка јединица је један „аутономни центар одлучивања“, а њихов плурализам намеће једну врсту игре свим актерима који поступају у анархичном међународном друштву где не постоји врховни арбитар, те су, стога, да би остварили своје циљеве сами актери у стању да наметну своју вољу другоме, у зависности од количине моћи којом располажу. У међународним односима је неопходно поштовати правила игре, а пошто су ти односи међудржавни, они се свде на дипломатију или рат.

Рат, како је то рекао Клаузевиц, којим се Арон увелико инспирише, остаје крајње прибежиште. Рат у форми *ultima ratio* остаје крајње прибежиште услед одсуства врховног арбитра који би државе принудио на адекватно понашање. Међутим, циљ актера у међународним односима је наметнути своју вољу другима и победити не само ради саме победе. Моћ је способност наметања своје воље. Сила је целина материјалних средстава која су одмах расположива у случају прибегавања насиљу. Потенцијал је способност проширене употребе силе у зависности од времена, простора и снаге противника. У децембру 1941. године је Јапан био јачи од САД, али је виши потенцијал који су поседовале САД омогућио стварање и веће силе у односу на Јапан.

Од схватања политичких јединица узетих изоловано, прелази се на њихово груписање. „Међународним системом називамо целину конституисану од политичких јединица које преговарају једне са другима и које су способне да буду употребљене у општем рату“. Другачије речено, „систем је целина која сву своју кохерентност добија путем такмичења“. ¹⁾ Одатле потиче дубока оригиналност међународних система у односу на унутрашње политичке системе.

На основу овога можемо извршити и њихову класификацију – једни системи су *хомогени*, где државе „одговарају истој концепцији политике“, а други *хетерогени*, где се државе „позивају на супротне вредности“. ²⁾ После тога се врши њихова анализа кроз анализу мултиполарних система (то су они системи који имају потребу за равнотежом као што је била ситуација у свету пре 1914. године) и биполарних (као што је била ситуација у епохи пелопо-

1) Aron, Raymond, *Paix et guerre entre les nations*, Calman Levy, Paris, 1962. стр. 103.

2) Исто.

неског рата између Атине и Спарте или у „термонуклеарном рату“ између САД-а и СССР-а). Најзад, Арон долази до анализе типова рата и мира, што представља најоригиналнији аспект његове анализе међународних односа.

Овако анализирана апстрактна теорија нам омогућава да вршимо испитивање детерминанти. Теорија их је открила, а *социологија* има за циљ да врши њихову анализу и њима манипулише. Задатак социолога је да се постави између теоретичара и историчара. Задатак историчара је да интерпретира једну засебну целину, а социолога да тражи предлоге „извесне општости“. Могуће детерминанте се деле на *физичке* или материјалне: простор, становништво, извори, а друге се деле на *друштвене* (нације и њени режими, цивилизација и човечанство).

Човечанство се доводи у везу са регуларностима које су повезане са суштином људске природе. У вези са овим задњим елементом поставља се и једно суштинско питање: Да ли је човек природно ратоборан и да ли постоји биолошка агресивност? Да ли је, рат, можда производ друштвеног стања? Арон је заговорник мултидисциплинарног приступа, тако да комбинује био-социолошке и економске чиниоце. Политичка наука се ставља у центар анализе. Одређујући циљеве спољне политике једне државе, Арон се жестоко супротставља монизму Моргентауа, али му се, у исто време, и враћа говорећи да се ти циљеви остварују силом и количином моћи којом та држава располаже. Сила није сама себи циљ, већ основа за постизање других. У супротном, радило би се о сувише идеалистичком полазишту. Реализам је, према Арону, склон поједностављивањима која су штетна јер доводе до „занемаривања одређених чинилаца који су понекад од одлучујућег значаја - утицај политичких система и идеологија на вођење дипломатских послова и на карактер сукоба и ратова“. Оваква поједностављивања се могу искључити постојањем концептуалног оквира, чија је функција да разлучи битно од споредног, базичне трендове од случајних појава.³⁾

Што се историјског дела тиче, он нам каже да студија концепата и детерминанти није задовољавајућа уколико се не примени на конкретан случај. Арон констатује да је свет завршен, идеолошки хетероген те се тој структури надовезује, због техничког на-

3) Детаљније видети у: Ljubivoje Aćimović, *Nauka o međunarodnim odnosima – teorije i istraživački pravci*, Naučna knjiga, Beograd, 1987, str. 95.

претка, појава оружја *тоталног одвраћања*. Ово оружје припада двома идеолошки супротстављеним државама. Услед тога долази до развоја *стратегије одвраћања* (deterrent strategy, stratégie de dissuasion) на уштрб употребе силе, стварања два блока око два пола, напора оба блока да апсорбују припаднице „трећег света“, а оних неангажованих да такви и остану. Било је интер и интраблоковских конфликта.

Што се *праксеолошког* дела тиче, он је чисто нормативан. Пошто се констатује сложеност актуелног периода, свака дилема која се намеће мора да садржи две алтернативе, а Арон ово следи одбијајући да прокламује одређени принцип, а да истовремено не даје једнаке шансе за успех супротног принципа. Арон је, ипак, реалиста и истиче да се мир може заснивати једино на реалистичким гаранцијама „у сенци термонуклеарне апокалипсе, као јуче у сенци блиндираних дивизија или прекјуче у сенци легија или војски, државници и грађани треба да покажу мудрост, без илузија и жеље за апсолутном безбедношћу“. Арон овде изражава *песимизам* у погледу успостављања мирних односа међу народима и усавршавања самог међународног права.

Аронова теорија међународних односа, заједно са општом политичком теоријом, је трасирала пут једној новој етапи у развоју политичке теорије и теорије међународних односа омогућивши настанак једне нове школе, која се у бити разликује од чистог реализма и бихејвиоризма.

Арон у својој анализи међународне и уопште политичке стварности *не полази од теорије игара*, већ од *чињеница* и тражи да у њима открије јасноћу. Управо овакав методолошки приступ иницира стварање теорије која почива на историји (la théorie à partir de l'histoire).

Централно питање које Арон поставља у свом теоретском стваралаштву је да ли може постојати једна општа теорија међународних односа? Арон уводи дихотомију између *homo diplomaticus* и *homo oeconomicus*. Арону је страно свако монистичко схватање концепције националног интереса које га своди на моћ, као што то чини Моргентау, и она схватања која све желе објаснити путем конкуренције економских интереса, а нарочито ратове. Ако нема једног типа објашњења, то значи да их има више, а ако их има више, то значи да ма какве биле њихове узајамне везе, свако има у односу на друге нешто посебно. Који су то принципи који се у

својству циљева предлажу државницима? Можемо их још назвати и *улозима* или концепцијама националног интереса. Веома је битно раздвојити циљеве од средстава. Постоје циљеви поседовања, који се односе на стицање изван граница и циљеви средине, који се састоје у побољшању постојећих услова унутар граница земље. Разликује директне националне циљеве, који интересују нацију у целини (безбедност, независност) и индиректне – који дају предност извесним групама (царинске тарифе). То је, у ствари, разлика коју је поставио и Вилсон између националног и специјалног интереса.⁴⁾

Ако извршимо класификацију циљева засновану на њиховој природи, а које државници желе да добију, постоје: *конкретни циљеви* (простор, људи, душе) и *апстрактни циљеви* (безбедност, моћ, слава).⁵⁾

Један колективитет заузима одређену територију која у време ривалстава међу народима добија оригиналан улог. На другом месту, величина земље се ценила и према броју становника. Оно што је једна земља желела ван својих граница није био чист простор, већ и становништво. Некада је било много теже вршити едукацију и убеђивање покороног становништва од самог чина освајања. Овој листи можемо додати и злато – које после ере меркантилизма почиње да добија флексибилније форме у виду трансакција, комерцијалних бенефиција, невидљивих извора, ренти, профита свих врста и др. Дакле, постоји простор људи и користан простор или простор злата. Међутим, чист простор, ненастањив и непродуктиван, изгледа да никада није био историјски циљ. Исто важи и за моћ. Основни циљ држава је опстанак, али се многе државе не задовољавају само њиме, већ желе много више. Рим је тежио увећању, Марсељ трговини, а Велика Британија експанзији трговине.

Територија је важна и са стратегијског аспекта у смислу простора за маневрисање, базе, зоне насељавања и др. Овде се додаје и становништво да би се повећали моћ и слава.

Што се политичких система тиче, Арон је посебан значај дао *империјализму*. Он се не може објаснити само економским показатељима. У том циљу, истиче следеће: “У мери у којој је био економског порекла и значаја, империјализам с краја XIX века није

4) Wolfers, Arnold, *Essays on International Politics*, John Hopkins Press, 1962, стр. 67-80.

5) Aron, Raymond, *Paix et guerre entre les nations* ..., оп. цит., стр. 84.

био задњи стадијум капитализма, већ задњи стадијум меркантилистичког империјализма, а он сам задњи стадијум миленијумског империјализма“.⁶⁾

Арон не негира постојање економских веза у извесним испољавањима империјализма у апсолутним смислу, али веома исправно примећује дубоки притисак који је вршен над људима и државама ради доминације. Овде се ради о превази политике над економијом (Француска није интервенисала у Тунису да би очувала интересе другоразредних компанија, већ се позвала на интервенцију да би се спречио италијански утицај, гарантовала безбедност алжирских конфликта и пружио доказ о француском опоравку).

Слава је такође један од елемената моћи коју је увео Дејвид Хјум (David Hume). Она је више одраз појаве него реалности, а престиж једне државе је средство вршења утицаја на друге (Француска је после 1918. године почела интензивно да јача свој политички и културни утицај у смислу престижа).

Клемансо (Clemenseau) је тежио безбедности, Наполеон моћи, а Луј XIV (Louis) слави, али су, по Арону, сва тројица желели моћ Француске. Ако ово упоредимо са дихотомијом између офанзивне и дефанзивне моћи, стиче се утисак да је Наполеон био офанзивнији, Клемансо дефанзивнији, а Луј тежио да помири ове две крајности.

Безбедност је заједнички циљ свих држава. Свака држава не тражи своју безбедност ради безбедности, него из жеље да настави да буде држава (Аустро-Угарска је 1914. напала Србију да би наставила да битише као Аустро-Угарска).

Већ наведена дихотомија злато/богатство као једног од елемената националног интереса је од суштинског значаја. Оно нам само показује да у реалности *homo diplomaticus* и *homo oeconomicus* нису у супротности. *Homo diplomaticus* је у различитим нивоима које одабира економски, политички или религиозни. Арон даје примат политичким чиниоцима, а политичку науку ставља у бит међународних односа. Тиме се и сама теорија међународних односа усложњава. Централно питање које се поставља јесте да ли можемо говорити о једној општој теорији међународних односа?

Арон на ово питање одговара негативно. У том циљу истиче: “Ако дипломатско вођење није никада одређивано само односом

6) Исто, стр. 270.

снага, ако моћ није једини улог дипломатије, као што је то корист код економије, изводимо легитиман закључак да нема опште теорије међународних односа упоредивом са општом теоријом економије. Теорија коју ми скицирамо тежи да анализира смисао дипломатско-стратегијског вођења, издвоји појмове, прецизира варијабле које треба проћи да би се разумела сама констелација тих односа⁷⁾.

Вршити квалификацију националних интереса значи имати у виду циљеве које политичке јединице себи постављају. Она зависи од задовољења одређеним склопом односа. Уколико једна држава буде задовољна својим границама, релативно задовољна нивоом економског развоја или *status-quo-м*, она ће образовати и свој национални интерес у прилог тог *status-quo-а*, економског развоја и др. Незадовољство се доводи у везу са динамичном политиком где велику улогу играју неразвијене земље које су потенцијални рушиоци система, јер их он сам одржава у стању незадовољства.

Аронова анализа политичких режима и њихових међусобних односа, где се као суштинска питања јављају питања рата и мира, је дала путоказ будућим истраживачима како истраживати унутрашњу и међународну стварност која је веома сложена. Унутрашњи и спољни односи држава ће се после тога сигурно много боље упознати и даље истраживати.

ОСОБЕНОСТИ ВЕНТОВОГ СОЦИЈАЛНОГ КОНСТРУКТИВИЗМА И ПАРАЛЕЛА СА АРОНОВИМ РЕАЛИЗМОМ

Вентова конструктивистичка теорија представља алтернативу неореалистичким, неолибералистичким и критичким теоријама, или мост између њих. Своју анализу међународних односа Вент започиње класичним реалистичким постулатима: државе су и даље субјекти међународне политике и оне саме се налазе у стању анархије. Да би се дошло до мира, неопходно је да се државе одрекну насиља. Разлог оваквог закључка лежи у чињеници да се државе не руководе превасходно интересима, већ идејама, представама и значењима. Променом наведених чинилаца, мења се и сама структура. Структура представља не само производ материјалних чини-

7) Исто, стр. 102.

лаца моћи, већ је у већој мери одређена друштвеним односима.⁸⁾ Сила и моћ су и даље присутни у детерминисаности понашања једне државе, али не у оноликој мери као код класичних реалиста, јер, како и сам Вент истиче „има онолико моћи и силе колико државе допуштају да их има“. Вент допушта класичну игру моћи, која је резултат поменуте анархичности међународног система. Штавише, државе не повећавају само одбрамбену, већ и офанзивну моћ. Овим ставом се у великој мери приближава Арону и његовој дихотомији одбрамбене и нападачке моћи. Сама анархија може утицати на настанак мирољубиве сарадње међу државама, или, глобалније посматрано, колективне безбедности, у оној мери у којој утиче и на сукобе међу државама.⁹⁾

Вент у центар своје анализе ставља оне категорије које би се могле сматрати ирелевантним, али нису. То је *колективни идентитет држава*. Такви идентитети се, како је поменуто, не руководе превасходно интересима, већ идејама и осећањима. Идући у правцу односа структуре и друштвених односа, Вент долази до сржи свог социјалног конструктивизма. Он се састоји у томе „да се људи према предметима и другим актерима понашају саобразно значењима која ти предмети имају за њих“¹⁰⁾. Овој тврдњи треба придодати и значај знања, које је од кључног значаја у оним условима када треба број грађана и војника преобразити у активне борце.

Слично либералним институционалистима (Нај, Хофман), и Вент сматра да државе треба да науче како да превазиђу егоизам зарад сарадње. Међутим, Вент иде и даље од тога. На идентитет државе се може утицати и чак га трансформисати у међудејству са другим државама и глобалним институцијама. Надаље, неолибералисти не иду довољно далеко у признавању потенцијала међународних политичких промена, јер „постоје границе до којих држава може спроводити промене, а све то у циљу трпљења зарад бољег света, па, стога, своја разматрања завршавају инсистирањем да је максимум наших очекивања „сарадња у понашању“ („behavioural cooperation“), а не у заједницама. Либерални институционалисти

8) Smith and Baylis, *Globalization of World Politics*, New York, Oxford Press, 2001, str. 265; nav. prema :Dragan Simić, *Nauka o bezbednosti – savremeni pristupi bezbednosti*, Službeni list, FPN, Beograd, 2002, str. 73.

9) Видети у: Reed Davis, *A Politics of Understanding of the International Thought of Raymond Aron*, Louisiana State university Press, Baton Rouge, 2009, str. 115.

10) Alexander Wendt, "Anarchy is What States Make of It: The Social Construction of Power Politics", *International Organizations*, 46/1992, str. 396-397.

чине грешку тиме што славе „крај историје“, а да нису „ни привирили“ у демократију на међународном плану.¹¹⁾

Вент уводи још једну категорију: категорију „помиреног друштва“ („reconciled society“). Овакво друштво је услов успостављања трајног мира међу државама, независно од тога да ли је то путем федерације или права. Моћ се сматра структуралним ограничењем и треба бити обогаћен замислима о владавини права, идејама и концептима сарадње путем међународних установа и организација, елементима идеје и културе. Поменуте институције никако не постоје изван структуре и актера. Уколико однос институција и структуре схватимо на супротан начин, онда ће институције добити нова значаења и прерогативе које немају. Пошто се идеје, представе и значења теже мењају, тиме је и сама „социјална конструкција система“ статичнија. Ово нам потврђује и досадашња пракса у међународним односима.

У свету постоје систематске и психолошке реалности које политици моћи намећу одређене границе – границе флексибилности. Сама структура је склоп састављен из целине и делова јачајући једну врсту понашања, а обесхрабрујући другу. Чим се издиференцира устаљени образац понашања (колективни идентитет), „више нема простора за радње које одступају од већ утврђеног клишеа“.¹²⁾ Идентитети, идеје и интереси нису независне варијабле, већ их државе перманентно производе и репродукују. Моћ се никако не сме избацити из међународних односа. Она посебно долази до изражаја онда када државе почињу да исказују неповерење према другим државама, јер сумњају у њихове искрене намере, а објективне чињенице моћи стављају у други план. Међутим, то стављање у други план никако не значи и њихово занемаривање.

Услед постојања анархичности у међународним односима, Вент разликује три категорије чињеница и снага које се директно надовезују на политичке и дипломатске калкулације односа снага: војна снага, технологија и природни извори. Сва ова средства стоје наспрам субјективних намера државе. Дакле, класична игра моћи остаје на снази све док поверење не надвлада неповерење. Један од најбољих историјских примера где идеје, представе, значења и заједничка уверења значајније утичу на понашање држава су скан-

11) Reed Davis, *A Politics of Understanding of the International Thought of Raymond Aron* op. cit., str. 116.

12) Alexander Wendt, "Anarchy is What States Make of It....." op. cit., str. 411.

динавске земље. Иако су и оне у стању анархије, али тзв. „зреле анархије“, оне су успеле да захваљујући изузетној демократизацији друштвене структуре циљеве спољне политике остварују сарадњом, а не надметањем. Класични елементи „тврде моћи“ остају им као крајње прибежиште превасходно у односу према другим земљама.

Сличност између Вента и Арона се може приметити већ у њиховим полазним ставовима. Она је више него очигледна. Наиме, Вентово инсистирање да се државе сучељавају једна са другом у стању анархије није ништа друго него Аронова тврдња да се међународни односи налазе у стању рата и мира. Силу и моћ Арон сматра одлучујућим чиниоцима за постизање циљева због чињенице да у међународним односима не постоји ефикасни арбитар који би државе принудио да поштују правила игре, која би их ограничавала у избору средстава. Због тога је спрега дипломатије и стратегије један особен елемент у односима између држава. Арон у том циљу истиче да „амбасадор и војник чине и симболизују међународне односе, који се, с обзиром да су међудржавни, свode на дипломатију или рат. Односи између држава имају једну оригиналну црту која их разликује од свих других односа: они се одвијају у сенци рата или мира, или, прецизније, односи између држава садрже алтернативу рата или мира“.¹³⁾ Сила, међутим, није сам себи циљ него је средство за постизање циља који по свом значењу долази на прво место. Овим ставом Арон се одваја од класичних реалиста, али им се, у исто време и приближава. Пошто државе нису подређене врховном арбитру, оне су као такве противници. Вент овакво стање назива стањем недостатка поверења међу државама. Из овога можемо извући закључак да би се феномен међународних односа објаснио, неопходно је проучити материјалне узроке који одређују како само понашање, тако и услове под којима се могу развити и ефикасна правила која би регулисала то понашање. Арон је излаз нашао у песимизму, док је Вент то покушао да објасни јачањем сарадње међу државама и могућношћу да се сви спорови решавају мирољубиво уз помоћ међународних организација.

Вентово разматрање три облика анархије у Хобсовом, Локовом и Кантовом смислу само мало модификује Аронову дистинкцију између хомогених и хетерогених политичких система. Вент је много ближи контингентим реалистима од структуралних. Он

13) Aron Raymond, *Paix et guerre entre les nations* op. citr., стр. 18.

полако уводи сегмент сарадње и поверења међу државама, тако да оне нису по природи ствари непријатељи. Иако истиче да је структура система елемент који се теже мења, Вент, за разлику од неореалиста и неоструктуралиста, истиче да се циљеви држава пре могу постићи сарадњом него надметањем. Управо овим ставом Вент прави мост између неореалиста, неоструктуралиста, неолибералиста и модерних критичких теорија међународних односа инспирисаних глобализмом.¹⁴⁾ Управо је из тог разлога и већи оптимиста у погледу успостављању мирних односа међу државама. С друге стране, и Вент, као и Арон, ствари цени са становишта оптимизма или песимизма и помало му недостаје објективни научни приступ.

Утицај бихејвиоризма на обојицу је такође присутан. Код Арона се тај утицај примећује приликом његове социолошке анализе – анализе чинилаца који одређују понашање држава у међународним односима (простор, становништво, звори, географски положај, демографски чиниоци, економски чиниоци, нације, политички режими). Арон ове чиниоце детаљније образлаже од Вента и истиче да све ове чиниоце доносиоци спољнополитичких одлука морају узимати у обзир приликом вођења спољне политике. То су тзв. „дубинске снаге“ („forces profondes“). Од биосоциолошких чинилаца, преко економских и идеолошких долази се до одлуке о рату и миру, сарадњи и сукобу међу државама. Међутим, целокупна материјална средства, величина територије и број становника мало вреде уколико нису уоквирени у политички систем који у себи садржи прогрес. Арон овде комбинује реалистичке и идеалистичке елементе дајући примат овим првим. Вент подржава овакво тумачење али и додаје да на понашање држава пресудније утичу идеје, представе и значења, па се њиховом променом мења и суштина структуре, која је, како смо утврдили, њихов резултат.

Мало неслагање међу обојицом постоји у погледу праксеолошког истраживања. То су истраживања која се баве испитивањем улоге различитих чинилаца и понашања актера у међународним односима. Циљ им је утврдити постојање могућности превазилажења политике силе и успостављање мирних односа међу државама. Класични реалисти и структурални неореалисти надметање у безбедности сматрају сталном и непромењивом цртом која доминира међународним односима, који је такав услед поменуте анар-

14) Alexander Wendt, *Social Theory of International Politics*, Cambridge University Press, 1999, str. 246-312.

хичности. Управо из овог разлога није могуће успоставити трајни мир у међународним односима. Арон ову ситуацију објашњава детаљније и изражава песимизам, али као савремени научник не искључује ни могућност успостављања мирних односа међу државама. Арон указује на несавршеност међународног права и изражава сумњу у његово усавршавање до степена ефикасног регулатора односа између суверених држава.¹⁵⁾ Како је своје главно дело из области теорије међународних односа писао средином шездестих година XX века, дакле у време ескалације „хладног рата“, Арон је подстакнут својим песимизмом апеловао на мудрост и уздржаност државника како би се избегла нуклеарна катаклизма.

Недостаци Ароновог поимања мира су, у исто време, и недостаци бихејвиористичког тумачења друштвених појава. Оптимистичка или песимистичка тумачења одређених појава треба заменити објективним научним приступом уз приказивање стварног стања и узрока који су довели до одређеног стања. Само на тај начин би одређене радње актера доводили до жељеног циља. Није довољно указати само на постојање суштинске несавршености међународног права или на чињеницу да постојање суверености држава умногоме отежава спровођење санкција у међународном праву и међународним односима, већ треба указати на чињеницу због чега сувереност долази у сукоб са међународним правом и под којим околностима тај сукоб не би постојао. Треба указати на узроке таквог стања и под којим околностима се дата ситуација може изменити.

Вент је, за разлику од Арона, већи оптимиста. Тај оптимизам произилази из његовог схватања структуре међународног система. У том циљу истиче да су међународне структуре „репродуковане или трансформисане праксом на који начин губе својства статичке позадине и тиме лакше образују колективни идентитет“.¹⁶⁾ Колективни идентитет је један од предуслова успостављања мирних односа међу државама. Ово схватање у потпуности противречи схватањима класичних реалиста према којима су „међународни односи статичко поље у којима се односи моћи репродукују у бескрајној монотонији“, али полази од премисе динамике међународних од-

15) Детаљније видети у: Срђан Словић, *Аронова теорија међународних односа и актуелно косовско питање*, Институт за српску културу Приштина/Лепосавић, 2009, стр. 109-113.

16) Alexander Wendt, „Collective Identity Formation and the International State“, *American Political Science Review* 88, 1994, str. 389.

носа и у помало идеалистичком тону сматра да ће надметање у безбедности бити надомештено сарадњом у истом.

Глорификацију ставовима Вента да поменути друштвени чиниоци (идеје, представе, значења и заједничка уверења) пресудно утичу на понашање држава и да се циљеви унутрашње и спољне политике најчешће остварују пре сарадњом него надметањем, пружили су догађаји у источноевропским земљама за време пада комунизма крајем осамдесетих и почетком деведесетих година прошлог века. Овде треба узети оне земље које су ову транзицију ка западним демократијама извршиле без ратова и сукоба. У тим земљама су се догађаји одиграли запањујућом брзином; оне су похриле ка чланству у европским економским и војно-политичким организацијама. Код њих је снагом друштвених чинилаца дошло до преобликовања тадашње материјалне структуре. Марксовим речником речено, надградња је извршила повратан утицај на базу, друштвена свест на друштвено биће. Оваква опсервација социјалних конструктивиста би била више правило него изузетак да током надметања два војно-политичка блока није дошло до посустајања једног од њих у трци за глобалну надмоћ, што је резултат материјалне структуре. Ближа истини је тврдња да је наведена ситуација у источноевропским земљама више била сплет околности него строго правило. Најкоректнији и научно заснован одговор би био да се ту радило о међусобном утицају друштвених и материјалних чинилаца, уз одређену превагу ових потоњих. Да то није тако, чему онда оснивање и јачање економских и војно-политичких организација (НАТО и ЕУ)?

Главна разлика између Ароновог и Вентовог схватања међународних односа јесте *историјско* проучавање. По Арону, немогуће је приступити социолошкој анализи детерминанти и пратити понашање држава у међународним односима без историјског проучавања. Основна дужност социолога састоји се у томе да своје тврдње заснива на чињеницама, а не апстрактним спекулацијама. Вент је скрајнуо историјско проучавање, тако да није у потпуности успео да боље анализира социјално-конструктивистичку стварност међународних односа базиране на чињеницама. Савремена констелација међународних односа се не може објаснити без историјског проучавања (у Ароново време то су били блокови, равнотежа снага, односи између блокова, несврстане и неутралне земље, док би за Вента то биле послехладноратовске промене у међународним односима, појава нових видова моћи и др.).

Литература

- Aćimović Ljubivoje, *Nauka o međunarodnim odnosima – teorije i istraživački pravci*, Naučna knjiga, Beograd, 1987.
- Aron, Raymond, *Paix et guerre entre les nations*, Calman Levy, Paris, 1962.
- Aron, Raymond, „La sociologie des relations internationales“: dans *Revue française de sociologie*, sep. 1963.
- Booth, K., and Smith, S., (eds),: *International Relations Theory Today*, Oxford, Polity, 1995.
- Keohane, R., Nye, J., Hoffmann S., *After the Cold War, International Institutions and State Strategies in Europe*, 1989-1991, Cambridge, Harvard University Press, 1993.
- Reed Davis, *A Politics of Understanding of the International Thought of Raymond Aron*, Louisiana State university Press, Baton Rouge, 2009.
- Simić Dragan, *Nauka o bezbednosti – savremeni pristupi bezbednosti*, Službeni list, FPN, Beograd, 2002.
- Словић Срђан, *Аронова теорија међународних односа и актуелно косовско питање*, Институт за српску културу Приштина/Лепосавић, 2009.
- Стојановић, Радослав, „Мир и рат међу народима“, *Политичка мисао*, 3/1966.
- Стојановић, Радослав, *Сила и моћ у међународним односима*, Београд, Радничка штампа, 1982.
- Schwarzenberger, George, *Power Politics*, London, Stevens, 1964.
- Wendt Alexander, „Collective Identity Fromation and the International State“, *American Political Science Review* 88, 1994.
- Wendt Alexander, „Anarchy is What States Make of It: The Social Construction of Power Politics“, *International Organizations*, 46/1992.

Srdjan Slovic**ARON'S REALISM AND WENDT'S
SOCIAL CONSTRUCTIVISM****Resume**

Aron's main work from the field of international relations „Paix et guerre entre les nations“ (Peace and War among Nations“) marks a turning point in the development of international relations in Europe. The turning point consists of the foundation of a new school and orientation in international relations – historico-sociological.

By using of analitico-synthetical and historical method, basic categories from the theory of international relations will be treated: force, power, war, peace, balance of power, and national interest. Aron puts force and power in the focus of his analysis indicating the ways of their overcoming at the same time. Elements of power are, at the same time, factors which the foreign politics decision-makers should take into account during the foreign politics running (geographic, demographic, nations, political regimes, and ideologies). Aron gives a special importance to political regimes and ideologies, since the whole material resources, size of the territory, and number of population is worth little should they are not framed into an adequate political system containing progress in itself.

By analysing the relationship between war and peace, Aron gives the essence of his theoretic analysis. The use of force is explained by factors which are determining it. Due to the lack of supreme arbiter, international relations contain the alternative of war or peace (diplomat and soldier). In the Cold War circumstances, relationships between two leading blocks were based on the deterrence strategy. Aron expresses the pessimism regarding the possibility of peaceful relationships establishing among nations. It can be achieved neither by means of federation nor by means of law (collective security). He only concludes the sovereignty is to be the main obstacle to the creation of the state of peace, but does not engage himself concretely in the conflict of sovereignty and principles of international law. Thus, he misses an objective scientific approach.

Wendt takes into account classic realistic postulates such as force and power, but adds also ideas, images and significances. They have impact on the structure and vice versa. International society is to be found in the state of anarchy including classic game of power. He puts in the centre of his analysis the collective identity of states. Since these

identities based on the images and feelings are hard put to be changed, in that way social construction of the system is more static.

The similarity between Aron's and Wendt's conception is being noticed in their initial attitudes. Wendt's concept of the anarchical society is analogous to Aron's concept of peace and war in international system – alternative to peace and war due to the fact international relations are the interstate ones. More precisely, Wendt's state of anarchy of international system is analogous to Aron's classification of homogenous and heterogeneous systems. Both of them are in favour of international co-operation bearing in mind a small difference that Wendt is more prone to co-operation than Aron. In that way Wendt is approaching to contingent neorealists comparing with structural ones. Wendt is called the „bridges constructor“ between realists, neorealists, liberal institutionalists, social constructivists and globalists.

The main difference among them consists in the possibility of peaceful relationships establishment among states. Aron is more pessimistic since he does not believe in the transformation of states, international law is imperfect, and there is the lack of sanctions. On the contrary, Wendt, although he accepts basic principles of realism, is more optimistic and believes in the possible co-operation among states.

Key words: realism, social constructivism, anarchical society, peace, war, co-operation, competition, international law.

УДК:
32+821.163.41.09 Dragić P. R.

Монографска
студија

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА
POLITICAL REVIEW
Година (XXV) XII, vol=36
Бр. 2 / 2013.
стр. 19-58.

*Момчило Суботић**
Институт за политичке студије, Београд

ПОЛИТИЧКА МИСАО ПРЕДРАГА ДРАГИЋА КИЈУКА**

Сажетак

Аутор је у овом раду, презентовањем главних дела Предрага Драгића Кијука, представио и политичку мисао овог свестраног мислиоца. Основу Кијукове мисли чине философија, религија и политика, посебно хришћанство и православно Српство. Ово су теме садржане у свим његовим радовима. Кијукова политичка мисао произлази из широких координата његовог енциклопедијског знања из историје и историје хришћанке мисли и њене западне папске праксе - политичког хришћанства; хришћанства без Христа.

У средишту свих Кијукових писаних и усмених прегнућа налази се српски народ; његова мартириска судбина, страдања и стремљења, и она представљају основни мотив Кијуковог духовног и мисаоног бденија и беспоштедног јавног ангажмана. У оквиру изучавања националног питања Кијук детаљно излаже своје ставове о Ватикану, фашизму, католичењу Срба, Европи, Америци, западном политичком хришћанству, атлантокрацији, Хашком трибуналу, Србима као литургијској заједници, њиховом положају данас, итд.

Кључне речи: Кијук, православље као изворно хришћанство, Срби као литургијска заједница, папство, западно политичко хришћанство, Ватикан, Европа, Америка, атлантокрација.

* Др Момчило Суботић, научни саветник, Институт за политичке студије, Београд

** Овај рад је настао у оквиру пројекта бр. 179009, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

КИЈУК: ФИЛОСОФИЈА, ХРИШЋАНСТВО, ПОЛИТИКА

Предраг Р. Драгић Кијук (1945-2012) спада у ред водећих савремених српских интелектуалаца. Ерудита, писац и беседник, књижевни и ликовни критичар, критички историчар енциклопедијског знања, мислилац изворног хришћанства - православља и „одличан познавалац феномена папске идеологије“, али не мање и политички писац и посленик одан идеји српске саборности. Поврх тога, Кијук је био и одличан познавалац српскохрватског етнојезичког феномена.

Студирао је на Правном, Филозофском и Филолошком факултету (магистар југословенске књижевности), али Кијукова духовност, мисао, знање и ангажман умногоме надмашују његову формалну наобразбу. Аутор је преко 20 књига есеја, пет на страним језицима, антологије старе српске књижевности „Средњовековно и ренесансно српско песништво 1200-1700“ на енглеском 1987; капитални зборник српске хронике „Catena mundi“; збирке политичких огледа „Bestiarium humanum“ и других. Проглашен је од Интернационалног биографског центра 2010. за једног од сто слободних светских мислилаца, укљученог, биобиблиографском одредницом, у Кембрицово издање „2000 интелектуалаца у 21. веку“.¹⁾

Кијук је био један од оснивача Фонда истине у Београду, Светског сабора Срба у Хајделбергу, Центра за хришћанске студије у Београду, удружења Српска национална свест, а иницирао је и био један од потписника чувене декларације Слово о српском језику. Уређивао је библиотеке „Српска дијаспора“ и „Српска породична библиотека“. Дуго година је уређивао „Српски књижевни магазин“ и „Књижевне новине“. Пореклом Крајишник Кијук је био председник Националног савета Републике Српске Крајине.²⁾

Кијуков двотомни зборник *Catena mundi* (Вериге света) на 1.800 страна приказује мученичку историју српског народа на

1) Владимир Димитријевић, „Завештајна књига Кијукова“ (Предраг Р. Драгић Кијук: Хришћанство без Христа, Рашка школа, Београд, 2012), у: *Кијук: мудра птица љубави*, приредио: Владимир Димитријевић, Српски сабор *Двери*, Издавачка кућа *Catena Mundi*, Београд, 2012, стр. 235.

2) Предраг Драгић води порекло са Баније, из села Блиња код Петриње, одакле су му се родитељи, након окупације и успостављања Независне Државе Хрватске 1941. године, преселили у Србију, у Крагујевац, у којем је Кијук рођен, 1945. године. Надимак Кијук је породични а везан је за неког од његових предака који је дизао буне на Банији против аустријске власти.

„светским веригама“, који је увек представљао „Исток на Западу и Запад на Истоку“.

У овом чланку презентоваћемо само краћи преглед Кијуковог замашног опуса, превасходно оног који се односи на наслов наше теме, или је на неки начин повезан с њом. Уосталом, Кијукова политичка мисао произлази из широких координата његовог енциклопедијског знања из историје и историје хришћанке мисли и њене западне папске праксе - политичког хришћанства; хришћанства без Христа. Кијукову мисао „може се представити и као троугао чије углове чине философија, религија и политика, а унутрашњост хришћанство, православно Српство“³⁾.

Већ у својој књизи *Кушач и искупитељ* (Београд, 1990), која је изазвала велико интересовање интелектуалне јавности, Кијук, понет „егзистенцијалним оптимизмом“ заснованом на „свом хришћанском, православном, византијском погледу на свет“, у књижевну критику уноси религиозно, хришћанско – православно схватање и тумачење света.⁴⁾

BESTIARIUM HUMANUM

У средишту свих Кијукових писаних и усмених прегнућа налази се српски народ; његова мученичка судбина, страдања и стремљења, и она представљају основни мотив Кијуковог духовног и мисаоног бденија и беспопштедног јавног ангажмана. Тако је настала књига *Bestiarium humanum* (Београд, 2002)⁵⁾, која представља својеврсни политички дневник који је Кијук водио од 1995. до 2000. године. У њему се Кијук, најчешће у име Светског сабора Срба, али и Фонда истине, Удружења књижевника Србије, Црквено – народног сабора и других удружења, појављује као главна покретачка снага која упућује апеле и доноси разне декларације

3) Проф. др Милан Петровић, „Апостолисториске истине“, зборник радова: *Кијук: мудра птица љубави*, приредио Владимир Димитријевић, Српски сабор Двери, Издавачка кућа Catena Mundi, Београд, 2012, стр. 27.

4) Види шире: Предраг Р. Драгић Кијук, *Кушач и искупитељ*, БИГЗ, Београд, 1990; као и: Проф. др Милан Петровић, нав. дело

5) Предраг Р. Драгић Кијук, *Bestiarium humanum*, Политички дневник, ИКП „Никола Пашић“, Београд, 2002.

и резолуције и отворена писма, насловљена српским државним и црквеним челницима, као и многим светским државницима и институцијама.

Издвојићемо неке од важних питања које је Кијук у време разбијања југословенске државе, страдања и дискриминисања Срба и њихових права слао на многе значајне адресе. У Отвореном писму шефовима влада држава Европе, Аустралије, Азије и Америке, Кијук преноси писмо Филозофског друштва Србије, Удружења књижевника Србије и Фонда истине о геноциду над српским народом, и то 1995. проглашене годином међународног права, у којем се указује на етничко чишћење и страдање Срба, као резултат „гмижућег фашизма“ (Ноам Чомски). У Писму се указује да ова појава има дубље корене, и да нема велике разлике између пароле коју у својој књизи износи Klaus Bittermann „Serbien muss sterben“ (Berlin, 1914), и Кинкелове: „Serbien muss man in die Knie zwingen“; у првој „Србија мора умрети“, а у другој изопаченој претњи политичког хришћанства „Србија се мора бацити на колена“.

Након пада Републике Српске Крајине, Кијук у писму патријарху Павлу износи низ података о страдању Срба, и подсећа да је крајње време да СПЦ брани свој народ тако што ће на „свето чудиште“ из Рима бацити анатему, јер се само на тај начин може одбранити од „папохрватске патологије, од европског помрачења ума, од америчког антихришћанства...“⁶⁾

У више апела и на разне адресе Кијук испред наведених институција захтева да се сазове међународна конференција на којој ће бити решавана и гарантована права Срба у Хрватској и права Албанаца у Србији... Овај већ дуго постојећи захтев Светског Сабора Срба (у даљем тексту ССС), у разним приликама достављан је Европској унији, Савету безбедности и Контакт – групи (иначе подржан од Шведске) Хенри Кисинџер је поздравио са одобравањем, а Филипе Гонзалес га је оценио као једино и логично решење.⁷⁾

У Протестној ноти Хашком трибуналу Кијук наводи многе Србе убијене у Хагу или приликом њиховог хапшења, као што је др Милан Ковачевић, који је имао трагичну судбину јер је као дете био затвореник нацистичког хрватског логора Јасеновац. Александар

6) Предраг Р. Драгић Кијук, исто, 28.

7) Исто, 165.

дар Солжењичин, један од највећих руских и савремених светских писаца, каже да Трибунал није ништа друго, до „инквизиција XX века“. Колико су хашке оптужнице непоуздане показује и податак да је на листи оптужених био и јунак једног Булатовићевог романа: дон Грубан.

У Писму које је ССС упутио ЕУ, ОУН и Контакт групи 26. јануара 1999. тражи се сазивање Међународне конференције о правима Срба у Хрватској и правима Шиптара у Србији. Између осталог у овом писму стоји и следеће: „Српско питање“ треба решавати јавно (а у оквиру њега и права мањинске заједнице српских Шиптара на Косову и Метохији, то јест јужном делу Србије), целовито и европоцентрично јер Балкан није само колевка европске цивилизације већ и латентно „буре барута“. Уколико се такозвано источно питање као „балканско питање“ и „српско питање“ не реши сходно међународним нормама и једнаким правима и обавезама свих који на Балкану живе - доћи ће до балканизације, германизације и американизације Европе. Утолико је и балканско „буре барута“ предворје „барутане Европе“.⁸⁾

АТЛАНТОКРАТИЈА КАО ЈЕЗУИТСКИ ИДЕАЛ

Питањем разбијања и распада СФРЈ и улоге Америке и Европе у том злочину, и наставком њихове непријатељске политике према Србима и њиховим државама, превасходно посредством Хашког трибунала, као и многим другим питањима из домена историје и идеологије Ватикана, Кијук се бавио у својој књизи *Атлантокра-тија као језуитски идеал* (Београд, 2006).⁹⁾

Ова изванредна књига, заснована на изузетној Кијуковој филозофско- историјској и савремено политичкој обавештености, говори о атлантократији као „феноменологији зла запада“, али она истовремено представља „манифест српске саборности, као духовног одговора и превазилажења тога зла и тим злом презасићеног Запада“.¹⁰⁾ У овој књизи можемо прочитати и то да је: „Планирани рат на територији Југославије и последично разбијање Југославије најавио је идеолог Трилатерале, Збигњев Бжежински, раније у Упсали 1978. (на Међународном конгресу социолога)... Пошто је

8) Предраг Р. Драгић Кијук, *Bestiarium humanum*, исто, 209.

9) Предраг Р. Драгић Кијук, *Атлантокра-тија као језуитски идеал*, Београд, 2006.

10) Проф. др Милан Петровић, нав. дело, 30.

смрћу Шарла де Гола претворена у амерички политички доминион, Европа је ревитализовала историјску србофобију (Немачка) и антиправославни тоталитаризам (Ватикан)... Амерички рат за мир био је начин да САД изборе улогу кредитора југословенских муслиманских заједница¹¹⁾. „Нови конквистадори“, како их назива Кијук, већ 1993. оснивају војни *ad hoc* суд (Трибунал у Хагу), који треба да помогне у ревизији историје и Србе (у корист Ватикана и Немачке) прогласи за геноцидан народ. Уследио је обрачун Запада са Србима на Косову и Метохији. Не чуди стога незаинтересованост НАТО на шиптарско рушење преко 150 српско - православних сакралних објеката..., а последњи погром над Србима (март 2004) изведен је захваљујући програмираној инертности немачких „снага мира“¹²⁾.

„НАТО је – истиче Кијук, само преторијанска гарда нове злоћудне идеологије односно атлантократије“. И овај концепт западних конквистадора Кијук протеже даље у прошлост, повлачећи паралелу са истоветном политиком Ватикана, и западног политичког хришћанства и њихове улоге у доласку Хитлера на власт 30-тих година прошлог века. Своју улогу поред паписта имали су и протестанти – евангелисти, који себе називају и Аугсбуршком конфесијом јер су 1550. Лутерове присталице у Аугсбургу поднели писмене доказе својих уверења.

Практично, прихватање и подржавање Хитлера утицало је на заједничку политику паписта и протестаната, „па тиме и угасило њихова историјска непријатељства“. Кијук истиче да је „спрега ових политичких ауторитета и ауторитараца изградила читав идеолошки инструментаријум како би глобализам представили као тријумф демократије. Томе циљу служе и „хуманитарне“ војне акције, и превентивно право *ad hoc* преки судови и људска права (која глобалисти неизбежно крше) и невладине организације које су у служби влада или агентура држава што проповедају интервенционистичку демократију... Док је НАТО наводно штитио Европу од комунистичке диктаторске идеологије, Група Билдерберг и потом Трилатерала ће у свој програм глобалистичке банократије уградити моделе (ММФ, Светска банка и сл.) за остваривање планетарне моћи. Група Билдерберг изнова спроводи Функов нацистички план

11) Предраг Р. Драгић Кијук, *Атлантократија као језуитски идеал*, Београд, 2006, 6.

12) Исто, 9.

за стварање европске уније а Трилатерална комисија план за усмеравање светске политике“.¹³⁾

Глобалисти, штитећи свој интерес, руше мултиетничке државе, потом стварају моноетничке (попут Словеније или Хрватске), а тамо где су се Срби одржали, желе да наметну мултиетничку државу (БиХ, у којој би доминацију имали Бошњаци, или „Косово“ на којем Шиптари спроводе стални терор над Србима и неалбанским становништвом). Ова принципијелно непринципијелна политика транспарентно се показује у држави Израел, америчког штићеника, у којој принцип мултиетничности не важи. Задатак Трилатералне комисије је, како је за месечну ревију „Enterprise“ (1978) децидно изјавио Едмонд Ротшилд (Edmond de Rothschild): „Препрека коју сад треба отклонити – то је нација“.¹⁴⁾

Ово ће, као и концепт глобализма подржати и Ватикан. Папа објављује посланицу (25. мај 1995) „Да сви једно буду“ (Ut unum sint) „...Баш зато је било природно да Европа подржи америчко разбијање Југославије у тренутку када, уједињена, ревитализује неоколонијализам као полугу америзма то јест глобализма... Америчка администрација ометена у политичком развоју, предњачила је у стварању услова за анихилацију Срба. ..., јер Срби као нижа раса, Византинци и баштиници балканске цивилизације, не смеју да имају националну државу...“¹⁵⁾ У америчка политичка непочинства и злочине према Србима, Кијук убраја Вокеров случај Рачак, као и друге случајеве у рату 1991-1995, који су се одвијали у режији америчких обавештајаца, и ту спадају Вуковар, Дубровник, Сарајево, Сребреница. Све је то, према Кијуку, „производња случаја“. Свој став Кијук појачава снажним ауторитетом британског писца Харолда Пинтера, који о америчкој спољној политици износи следећи став: „Америчка спољна политика би се могла одредити на следећи начин: пољуби ме у задњицу или ћу те шутнути у главу. Милошевић је одбио да пољуби тур Америци, па је Клинтон шутнуо у главу српски народ (а не Милошевића лично), застрашујућим последицама по житеље Косова и Метохије... Блер је онај који жарко љуби Клинтонovu задњицу и себе замишља у улози госпође Тачер... Ниво интелигенције који је у читавом подухвату употребљен

13) Исто, 10.

14) Исто, 12.

15) Исто, 13.

био би патетичан да није инфантилан. Америка је данас оличење највеће моћи – изван сваке контроле“ (The Guardian, 8.04.1999.)¹⁶⁾

Историја се понавља. Кијук наводи убедљиве доказе за следеће геополитичке паралеле и бескрупулозне експерименте према српском народу, које су спроводили представници црне интернационале: Резолуција 757 СБ колонизираних УН (30. мај 1992) којом се уводе санкције СР Југославији односно српском народу – реприза је царинског рата Аустроугарске против Србије 1910. године; стављање под амерички протекторат 1995. Босне и Херцеговине – реприза је аустријске анексије Босне из 1908; окупација српске регије Косова и Метохије од стране НАТО алијансе 1999. претходно се догодила 1941. када је иста област била подељена између италијанског, немачког и бугарског окупатора то јест ондашње алијансе.¹⁷⁾

Када говори о Америци и њеном империјалном успону Кијук истиче да је све почело Рузвелтовим жртвовањем Перл Харбура (7. XII 1941.) а окончано 11. септембра 2001. Бушовим жртвовањем Трговинског центра, како би се извршила фанатична хомогенизација нације... За Европу, па тако и српски национ који је у XX веку доживео три геноцидна погрома, овај неоколинијални експеримент представља историјски изазов од чега зависи политичка будућност Старог континента.¹⁸⁾

Америка, то јест амерички народ спасење треба да потражи у упоришту које, како истиче Кијук, „salto morale не преиначава у salto mortale“, а Европа „да се ослободи дела сопствене биографије (колонијалног европоцентризма) и одлучи од облапорног американизма... Жорж Клемансо, одлучно је показао прстом на повампирену конквисту. И упозорио: „Америка је једина нација у људској историји која је на чудовишан начин из варварства директно прешла у дегенерацију, без уобичајеног раздобља цивилизације“.¹⁹⁾

Под насловом „НАТО убија епоху“, Кијук наводи две расистичке изјаве цивилизованих западњака: једну лорда Овена, да „свет није имао саосећања за несрећу српског народа – јер је православан“ и другу бившег генералног секретара НАТО – фаланге,

16) Види: Предраг Р. Драгић Кијук, нав. дело, 15.

17) Исто, 17.

18) Исто, 26-27.

19) Исто, 27.

Вилијама Класа, „да је византијски рецидив условио интервенцију на Балкану“.²⁰⁾

Стога није никакво чудо да су Србе, најпре у Српској Крајини, затим у Републици Српској, потом и у Србији, мање у Црној Гори, бомбардовале и десне и леве европске владе, и социјалдемократе и зелени у Немачкој, и социјалисти у Француској и лабуристи у Енглеској и демократе у Америци, и оне су данас носиоци политике новог светског поретка. Показали су то и Блер, и Солана, и Фишер, и Ширак, и Гонзалес...

Колико су западни политичари, уопште, упућени у познавање прилика у појединим земљама света, па и Европе, говори и следећи примери. Амерички државни секретар Хилари Клинтон је изјавила у Истанбулу како је „јакко срећна што се налази у земљи која је колевка демократије, православља и толеранције“. Или Ден Квејли, некадашњи амерички потпредседник, после пута по Јужној Америци: „Недавно сам се вратио са пута по Латинској Америци. Једино што жалим је то што нисам у школи озбиљније учио латински да бих могао да разговарам са тим људима“.²¹⁾ Затим један Европљанин, генерални секретар НАТО, Џорџ Робертсон, правдајући агресију против Срба, и обрачун са Милошевићем, говорио је да Запад таквог човека „мора зауставити“ јер води „геноцидну политику против Алжираца“.²²⁾

АМЕРИКАНИЗАЦИЈА ЕВРОПЕ

Од Другог светског рата практично се одвија процес американизације Европе. Из геополитичких разлога Америка брани свој „национални интерес“ на Балкану. „...Исламски клин на Балкану је најважнија карика у систему американизације Европе, па је зато Америка кренула у разбијање Југославије, отварање балканског проблема наводно због примитивних, тиранских и византијских Срба не би ли се учврстила и европски утемељила између Отранских врата (Јонско и Јадранско море, зашто се актуелизује Албанија)...“²³⁾ НАТО аријевски поход према Истоку уследио је након српског одбијања америчког (шиптарског) диктата у Рамбујеу (6-23 фебруар 1999). „Некадашњи германоцентризам заменио је нарци-

20) Предраг Р. Драгић Кијук, нав. дело, 31-32.

21) Исто, 49-50.

22) Исто, 75.

23) Исто, 60-61

соамеризам, па се *Drang nach Osten* (пут на Исток) данас изговара на језику стратега глобалне империје, на енглеском“.²⁴⁾ Кијук при томе истиче да су Американци Монроову, Реганову и Клинтон-ову доктрину свели на Хитлерову доктрину; те да зато на простору који је прогласила својим Америка гради мир, слободно друштво и мултиетничку заједницу у Босни, на Косову и Метохији, у Македонији. И за ту своју доктрину, која се показала као огољена сила у нападу на једну суверену државу, инструментализовала бројну коалицију унутар Европске заједнице. И то своје варварство бране сопственим националним интересом.

За то време албански сепаратистички фалсификатори отимају српску баштину на Косову и Метохији, и само српско Косово и Метохију. Ни њих ни њихове менторе не интересују историјске чињенице да се ради о исконској српској земљи, да је и област данашње северне Албаније историјска област српског народа, а то је област око Скадра и Драча и реке Црног Дрима, затим Авлоне. Ђорђе Кастратовић Скендербег (1405-1468) у европској историографији постоји као Србин. Родитељи су му се звали Иван и Војислава. Имао је пет сестара (Марија, Влајка, Ангелина, Јела и Мамица) и три брата (Станиша, Репош и Константин). По мајци је од Црнојевића. Данас га својатају косовски Шиптари и у Приштини су му као свом националном јунаку подигли споменик; њему и америчком председнику Клинтону, главном креатору шиптарске НАТО државе на српској територији.

Стога је и Ветон Сурои, један од интелектуалних корифеја и заговорника самосталне шиптарске државе на Косову и Метохији, могао да каже, да „косовско питање“ улази крајем 1998. у завршну фазу: „Ми смо интернационализовали своје питање и та је ствар завршена. Жао ми је Срба, они ће проћи као Индијанци“.²⁵⁾

ЗАПАДНО ПОЛИТИЧКО ХРИШЋАНСТВО И ХРИШЋАНСКА (ВИЗАНТИЈСКА) ЗАЈЕДНИЦА

Кијук аргументовано оптужује „западно политичко хришћанство“ као главног кривца што је више од 10.000 нациста након другог светског рата „пацовским каналима“ Ватикан импортовао у САД. Посматрајући зло атлантократије он сматра да се: „Хри-

24) Предраг Р. Драгић Кијук, нав. дело, 65.

25) Исто, 43.

шћанска заједница, наиме, ближи тренутку расплета антагонизма између човекобожне и богочовечанске цивилизације“.²⁶⁾

Аргументујући даље своје тезе, Кијук убедљиво повлачи историјске паралеле. „И баш зато што `папство није ништа друго до крунисани дух некадашњег Римског царства, на чијем гробу седи` (Томас Хобс), папство је морало доћи у сукоб са Византијом која је, иако на декадентним темељима Римског царства, успела да еволуира до културног, религиозног и државничког феномена“.²⁷⁾ Посебна улога припала је Константину Великом. „Када је Константин Велики завршио изградњу Цариграда (Константинопоља), између 324. и 330. он је заправо Римско царство уистину улогорио, православљено... Наиме, Константин је своје царство, Византију, успео да оствари на постојећим хришћанским темељима, међу Грцима, који су манихејству супротстављали платонизам и хришћанство“.²⁸⁾ На другој страни: „Западно хришћанство, које се издваја 1054, успостављајући дуг државнички успон, а самим тим – на плану хришћанске филозофије – условљава и сопствену декадентцију. Папство се, наиме, вратило на позиције култног царства, папа преузима све одлике владара у коме се `видљиво јавља сам бог`, па зато и није чудо што се једна од његових титула (*pontifex maximus*) поклапа са чашћу коју је `12 година прије Христа` римски цар Август одредио за себе постајући „*pontifex maximus*“. На тај начин папство претвара хришћанство у институцију којом држава влада над човеком, односно хришћанство претвара у политичко средство...“²⁹⁾

Кијук наводи и суштинске разлике између етатистичке (папске) државе и хришћанске (византијске) заједнице, које су испољене већ у првим вековима хришћанства. „Те првобитне разлике показују како ће Западно хришћанство све више постајати милитантно хришћанство, као што је источно хришћанство све пријемчивије срашћивало у меру раста филозофије љубави: одликоваће га суздржљивост, трпељивост, праштање, избегавање преступа, тежња ближења идеалу хришћанског живота. Римска католичка

26) Исто, 96.

27) Исто, 116.

28) Исто, 117.

29) Исто, 119-120.

црква ће зато проћи кроз историју тријумфа а православна кроз историју мартирства“.³⁰⁾

Папство и Римска црква даље се манифестује као војујућа црква (*ecclesia militans*) – која у једној руци држи мач у другој крст, то је црква тријумфа (*ecclesia triumphans*), црква у којој су сва средства дозвољена. Црква индулгенција – ради милодара; моралне изопачености и проституције; црква инквизиције на чијој је светој ломачи горело преко 300.000 људи и црква са антицрквеном праксом у животу Цркве (случај паписе Иване). Црква тоталитарне агресивности („строго тајни“ Конкордат између Хитлера и Ватикана који је био казна и за свештенство римокатоличке цркве), црква за коју је Лутер казао: „Ако постоји пакао онда је Рим на њему саграђен“.³¹⁾

Папоцезаристиче претензије да се „хришћанска Европа претвори у римокатоличку Европу“ показују се већ на Сабору у Франкфурту је 794. године, када је овај Сабор осудио одлуке VII Васељенског сабора а 809. године Сабор у Ахену догматизује филиокве и православне осуђује као јеретике. „Историјска православофобија и србофобија римокатоличке организације једини је разлог што је и у рату Хрвата против Срба 1991-1995. папа имао одлучујућу улогу...“³²⁾

Кијук истиче да је Ватикан давно почео да ради на пројекту папохрватства. Бартол Кашић (1575-1650), чакавац са Пага, направио је штокавску граматику Илирског језика (1604) на латинском, јер је Рим намеравао да „створи популарно-вјерску књижевност у свом духу за цио народ“ Илирика.³³⁾

Папе су „задужиле“ Италију (сукоб Гвелфа и Гибелина), Француску (Вартоломејска ноћ), Холандију (у којој је инквизиција однела хиљаде живота), Немачку (после Вестфалског мира, у Минстеру 1648. подељену на римокатолике и протестанте), Шпанију и Португалију које су високо истакле заставу „војујуће цркве“, али и сав свет чије је народе ова Христова заједница (!) „доводила у Цркву и цивилизирани живот“.³⁴⁾

30) Предраг Р. Драгић Кијук, нав. дело, 120.

31) Исто, 232.

32) Исто, 257.

33) Исто, 147.

34) Исто, 228.

У овој књизи Кијук се бави и учинком римске цркве у страдању Срба на подручју НДХ у Другом светском рату, у Јасеновцу, Јадовну и на другим стратиштима. Карактеристичан је страшан злочин хрватских усташа у околини Бањалуке, када је из самостана Петрићевац, 6. фебруара 1942. кренуло 12 усташа, опонашајући Исуса Христа и 12 апостола, предвођени фра Томиславом Филиповићем (доцније фра Сотомом, управником логора Јасеновац) да кољу по српским селима Мотике, Дракулић и Шарговић, те у руднику Раковац (где су побили 2730 Срба, од којих 500 деце).³⁵⁾

Аутор овако објашњава страдалничку савремену српску историју: „Програм анихилације Срба и поништавање Србије као важног балканског политичког субјекта садржан је у тајном плану „Roots“. Овај расистички пројекат припремила је СИА – сматрајући да би Срби, као потенцијални савезник Русије, могли да омету спровођење глобалног тоталитаризма као што су у Другом светском рату, на сличан начин, омели универзализацију хитлеризма. То је и разлог што амерички планери неће одустати (после ослабљеног српског етникума у Хрватској и Босни и Херцеговини) од даљег ампутирања делова српског национала, а то значи Косова и Метохије, Рашке области, Црне Горе и Војводине. У књизи „Ратом против Европе“ Александар Дел Вале (Alexandre Del Valle) јасно уочава ову појаву србофобије“.³⁶⁾ Кијук за Косово каже да је оно „видело свих Срба“.

Кијук истиче да политички писци, Чарлс Инграо (професор правне историје са угледног Пруд универзитета у САД и чест гост у Војводини 2005. године) и Ник Мајлер усмеравају пропагандну кампању ка „исходу“ балканске кризе: када се Србија врати у границе Кнежевине, по њима, настаје мир на Балкану. Србија као нецивилизацијска енклава (по стратегији из Берлина 1998) прераста у ограничену Србију као резерват (по стратегији из Америке 1999).³⁷⁾

У Закључку ове своје књиге Кијук сумира невесело српско историјско искуство и предлаже неопходне мере које српско вођство треба да предузме у циљу оздрављења и консолидовања српске нације и државе. Кијук напомиње да „...сви захтеви српског народа морају се темељити на начелима моралне филозофије. Буде

35) Исто, 183.

36) Исто, 317.

37) Исто

ли се усаглашавао различитим диригованим прагматизмима, српском народу предстоји ишчезнуће“.³⁸⁾ Затим: „...Српска дијаспора је у трагичним данима рата 1991-1995. показала виши степен историјске свести и њој је, уз патриотске снаге у матици, задатак да учествује у стварању свесрпске заједнице. Српска дијаспора се не може и не сме сматрати повременим финансијским дародавцем већ неодвојивим делом целине српског националног бића, а на тај начин и важним фактором у политици земље према Западу“.³⁹⁾ Кијук наглашава да Срби своје национално и државно јединство треба да створе у границама које обухватају све српске земље са већинским српским становништвом.⁴⁰⁾ Те да свесрпска заједница мора да оствари барем духовно јединство јер ће само тако вегетирати, али и функционисати, у духу праве хришћанске заједнице“.⁴¹⁾

БЕСЕДЕ О ЕВРОПИ

Књига *Беседе о Европи* (Београд, 2007) садржи широк спектар Кијукових филозофско-историјских и политичких разматрања питања хришћанства, његове витзантиске, тј. источно-православне, и посебно папске, западне, политичко-хришћанске варијанте, питања Европе и Америке, затим историје Срба, те савремених политичких питања и односа у којима се нашао српски народ и његове земље, улога Хашког трибунала на расрбљивању српског историјског и етнојезичког простора, итд.

Кијук подсећа на неке у историографији заборављене или прећутане чињенице, као што је чињеница да Франачка хроника сведочи о Србима у Далмацији 822. године, а Хрвате помиње 30 година касније, 852. године. Или чињеница, да је у саставу Војне крајине (1522-1881) било 80% Срба, који су Монархији давали 60.000 војника, од 100.000 колико их је укупно имала.

Кијук подвлачи да је проф. Лазо М. Костић уочио главну карактеристику српске националне свести, то што се национална заједница схвата као верска заједница, тј. национална заједница се разуме и живи као литургијска заједница. Кијук указује и на став који заступа Војислав Шешељ, по којем само „православна вари-

38) Исто, 328.

39) Исто, 331.

40) Исто, 332.

41) Исто, 358.

јанта хришћанске вере... може да представља снажан кохезиван фактор српске државне идеје⁴²⁾ Тумачећи књигу Војислава Шешела Кијук сматра да се она може сажети у једну реченицу, и она гласи: „Нека вера наша буде нада, а нада нека буде наша вера“⁴³⁾

Ову духовну вертикалу српског национа заговара и Кијук. По њему, Срби који 867. године дефинитивно као колектив примају хришћанство – „живе своју заједницу као саборну, верску, литургијску пуноћу“⁴⁴⁾ ...Срби су своје национално јединство прихватили као верско јединство и отуда њихова везаност за немањихку династију. Срби су и раније имали своју државу, али њихова везаност за немањихку династију произлази зато што они отада живе као литургијска заједница која се и симболично јавила у историји српског народа, откада са Немањихима српски народ живи своју државност по оцу и сину. Носећи за време сеоба своје свете, све до Сент Андреје Срби су живели са својим светима.⁴⁵⁾

Кијук се у овој књизи осврнуо и на једну данас ретку појаву, а то је феномен Срба католика. Ово је у предјугословенском периоду било посве нормално и природно да Срби, попут других европских народа, имају мултиконфесионално својство. Или како је говорио Вук Караџић Срби три закона: грчког, римског и мухамеданског. Срба католика само у Далмацији пред Први светски рат било је 16 одсто, Јосип Броз је успео да сведе на симболичан број, што је довршено у Црној Гори. Али и поред овог притиска да се пишу као Хрвати, у Црној Гори је 1953. године било 8.813 Срба католика и 4.709 Црногораца католика. И једнима и другима комунистичка власт је препоручила да се пишу као Хрвати. Највећи ударац Србима је задат предавањем Дубровника Хрватској, 1939. године, којој никад није припадао. Најугледнији људи Дубровника били су Срби католици... Један од најстаријих докумената овог града – уговор између Дубровчана и бугарског цара Асена II, из 1253. - писан је српским језиком и ћирилицом а један од најважнијих споменика дубровачке културе, како је то Милан Решетар утврдио, представља православни молитвеник из 1512, који је штампан у Венецији српским језиком и ћирилицом.⁴⁶⁾ Ћирилица није само писмо (за ко-

42) Предраг Р. Драгић Кијук, *Беседе о Европи*, Библиотека Дијалози о суштинама, Рашка школа, Београд, 2007, 14.

43) Исто, 29.

44) Исто.

45) Исто, 15.

46) Исто, 18.

ју Лазо М. Костић децидно констатује: „Руси су је од нас примили, не ми од Руса“), она је идентитет једног народа, *она је духовни предзнак језика српског народа*, без кога српски народ не може да постоји пошто је језик кућа једног народа, саборна лествица једног народа“.⁴⁷⁾

О ХАШКОМ ТРИБУНАЛУ

У Хашком трибуналу Кијук препознаје наставак агресије коју евроатлантистичка империја води против српског народа и његових земаља. „Хашки трибунал, замишљен као ударна песница САД која ће правдати америчке војне интервенције, прва је институција постхуманистичке олигархије. Као интересна и продужена рука НАТО империје, Трибунал тиранију тумачи као хуманитарну акцију, одбрамбени рат као агресију, терористичку побуну или сецесионизам као ослободилачке процесе а злочине над Србима као појединачне експецесе или одмазду. Супротно томе, појединачни српски злочини увек се третирају као дело геноцида“.⁴⁸⁾

Тај „суд“, према Кијуку, постојаће „толико дуго док се његови оснивачи не увере да је Трибунал у потпуности оправдао све злочине евроамеричке алијансе против Срба“. Трибунал није само суд који је успостављен са непредвидивим роком трајања, нити суд који је деградирао право, или суд само за Србе – већ суд који ће постојати „толико дуго док се његови оснивачи не увере да је Трибунал у потпуности оправдао све злочине евроамеричке алијансе против Срба“.⁴⁹⁾ Зарат у Босни сер Алфред Шерман је рекао да је у свему био амерички рат.⁵⁰⁾ На питање кад и под којим условима ће Србија бити прихваћена од стране евроатлантиста, Кијук каже: „Дакле, тек кад пристане на забрану памћења о етничком чишћењу над својим истоплеменицима у Хрватској, када помогне конституисање унитарне БиХ, прихвати отцепљивања сопствене територије (за почетак Косова и Метохије) и саучествује у примени одређене јој диктатуре самокажњавања (сарадња са Хашким трибуналом – Србија ће, са свим тим теретом, радо бити прихваћена у евроамеричку НАТО цивилизацију“.⁵¹⁾

47) Исто, 23.

48) Исто, 131.

49) Исто, 44.

50) „Влада САД се побринула за његов почетак, за његов наставак и спречила његов преурањени крај“. Исто, 45.

51) Исто, 47.

Хашка конквиста је у функцији нове политичке осовине: Ватикан – Вашингтон (од краја Другог светског рата), Американци су најзаслужнији за заустављање било какве истраге и о хрватским усташким злочинима над Србима. Наиме, Стејт департман је учинио све да на стотине хиљада злочина над Србима у НДХ (1945-1995) буду заборављени. Или још прецизније, службеник Стејт департмента, Густав Хилгер, ауторитарно је прекрио јасеновачки пакао и завео мук.

То је и разлог, сматра Кијук, што „хашко злочиначко удружење одбија да отпочне са суђењем Војиславу Шешељу, који неће прећутати евро-атлантске злочине над Србима нити Ватикански холокауст над Србима....“⁵²⁾ И подсећа како је срамно завршена оптужница против Срба на почетку 20. века (53 оптужена за „великосрпску револуцију“ 1909), те да ни ова оптужница на почетку 21. века не треба да се нада мањем дебаклу.

Да Трибунал служи искључиво америчким интересима показује и његова претензија да утврђује нове научне и политичке истине, прекраја и прави нову историју. Кијук аргументовано показује да је Трибунал пригодно оруђе за оно што ће уследити, што је отворено изјављивао и Ричард Холбрук, па се у тиму стручњака и истраживача који су требали да укажу на неку нову историју, нашла и два професионална „историчара“. Тако је супротно својој докторској дисертацији (на чему је помоћ налазила у Београду, на Правном факултету и у Српској књижевној задрузи), Одри Хелфинг Бадинг се 2002, прославила „експертским извештајем“ у Трибуналу. Ова предавачица са Харварда је у ствари, окренувши исте чињенице за 180 степени, прерадила своју дисертацију „Српски национализам у 20. веку“ и добро наплатила свој „експертски извештај“. Она је опасне српске националне идеје датовала још у 14. век као што је – у истом Извештају – открила да српски национализам и идеја „велике Србије“ јесу синоними, па тако имају и дугу заједничку историју. Отуда је „разумљив“ њен закључак да Шиптари треба да добију своју државу на српској територији, која се континуирано, и супротно Уставу Србије и Резолуцији 1244, али уз слабу отпорност, боље речено уз сагласност српске власти, спроводи у дело.

У уводној беседи на научном скупу „Хашки Трибунал и планетарна истина“, одржаном у Кикинди 15. и 16. априла 2006, Кијук јер, између осталог, рекао: „У нади да би на употребној србофобији

52) Исто, 157.

(стварајући на територији бивше Југославије нове па и муслиманске државе противно свим позитивним међународним уговорима и Повељи УН) могли да изграде ауторитет заштитника муслимана евроатлантски глобалисти желе да овере још једну („Косово“) муслиманску државу у Европи. Том циљу и жељама наредбодаваца служи и Трибунал у Хагу, као инструмент политичке перверзије. Његов задатак има двоједну поруку: да оправда сваку агресију и тиранију глобалистичке секте (а све то у име демократских права) и да истакне наклоњеност хашке конквите према муслиманском свету“.⁵³⁾

РЕПУБЛИКА СРПСКА КРАЈИНА

Кијук је био изузетно везан за свој страдалнички крајишки народ и поносан на његову борбену и достојанствену историју, доследан, компетентан и непоткупљив заговорник и тумач права на државотворност Срба у Крајини. РСК је, према Кијуку, историјски, етнички, политички утемељена држава западних Срба. Она је уништена здруженом операцијом хрватских, муслиманских и НАТО снага – која је договорена на састанку Туђмана, Изетбеговића и Зубака у Сплиту (22 јул 1995) са немачким министром одбране Фолкером Риеом. Кијук напомиње да је то и разлог што Жарко Пуховски, председник Хрватског хелсиншког одбора, не помиње повратак прогнаних Срба из Хрватске већ, како истиче Кијук, „следи двоједну корист у оквиру политичког задатка. Тако овај објективни марксистички филозоф и пан-амерички хуманиста – периферизирајући српско питање у оквиру ратног процеса 1991-1995. године – доследно херменеутичком паралелизму закључује да `сем Павелићеве владе, Влада Републике Српске Крајине је најгора влада у историји Хрватске`, те да треба сматрати несувислим `српско-националистичка трабуњања о 600-700 хиљада мртвих у Јасеновцу`“.⁵⁴⁾

Критички сагледавајући реакције појединих епископа Српске православне цркве према предлозима екуменизма који стижу из Ватикана, а за које епископи Игњатије Мидић и Иринеј Буловић кажу да је питање године када ће доћи до уједињења свих хри-

53) Исто, 182.

54) Исто, 51.

шћанских цркава, Кијук аргументовано указује де се претходно мора узети у обзир улога папске државе у историји.⁵⁵⁾

Наиме, пишући о Европи у НАТО империји, Кијук истиче: „Садашња папократија је везна спона изопаченог политичког идеала Европе и Америке, и отуда пресудна улога папе Јована Павла II у подршци америчким гаулајтерима, латиноамеричким деспотијама или НАТО-политичарима на Балкану“.⁵⁶⁾

СУСРЕТ ЕВРОПЕ И СРПСКОГ ПРАВОСЛАВЉА

Овај сусрет догодио се тамо где се нико не рађа, а живот вечно траје – на Хиландару, истиче Кијук. Ту је започео трајан сусрет српског Православља са Европом. „...примајући Хришћанство, Европа се оправославила, јер европски народи су крштавани изворним хришћанством, значи православним Хришћанством. Али тај процес се није одвијао нити у два смера, нити на корист византијске цивилизације и византијског центра који ће се држати Христових Завета.

Врло брзо ће доћи до покушаја да се изворно хришћанство тумачи на неки нови начин, и већ 794. године на Сабору у Франкфурту биће осуђен VII Васељенски Сабор, а на Сабору у Ахену 809. године званично ће бити догматизовано учење о исхођењу Светога Духа и од Сина – ет Филио, касније једно од озбиљних раздора између Источне и Западне Хришћанске Цркве. Шта то значи? То значи да је христијанизација Европе почела врло рано са црквеним надоградњама које неће допустити да се Европа христијанизује у целости. Европа се охристовила, али се никад није ухристовила“.⁵⁷⁾

Ево како Кијук тумачи појаву протестантизма. „Појава протестантизма (Мартин Лутер 1517, 95 теза у Витембергу, МС), међутим, условљава стварање окултизма, и зато ће се 1. маја 1776. године у свету појавити тзв. *Велико бело братство*, које у свом најужем кругу има деветорицу просветљених. Тада ће предавач канонског права у Инглштату, у Баварској, Адам Вајсхаупт, основати Илуми-

55) Наступ епископа Игњатија Мидића и епископа Иринеја Буловића на 2. програму РТС, 19. септембра 2006, а поводом Скупа православних и католичких великодостојника – који су дан пре завршетка представници Руске православне цркве демонстративно напустили. Исто, 55.

56) Исто, 93.

57) Исто, 106.

нате или Просветљене са идејом да се мора створити светска монархија, да се мора успоставити јединствен светски поредак. Та врста окултизма ће ширити своју патологију и развијаће се подједнако како на европском тако и на европскоатлантском подручју и зато ће, само шест година касније, америчка република, инсталирајући велики печат, уписати у њега препознатљиво гесло држећи га се до дана данашњег. На Великом печату америчке републике стоји натпис „*Novus ordo seclorum*“ – Нови поредак света, дакле, из 1782. године“.

То су последице тријумфалног погледа на свет и те последице иду из једног патолошко-политичког стања у друго, оне се служе инструментализацијом и жељом за покорношћу својих поданика“.⁵⁸⁾

У Закључку *Беседа о Европи* навешћемо још неколико Кијуквих мисли. Кијук се, наиме, критички осврће на широко прихваћену филозофију отвореног друштва Карла Попера, коју ће прихватити политичка Европа. Ова отворена друштва, како истиче Кијук, требало би да буду брана недемократским механизмима, тиранији и стварању тоталитарних устројстава. Али, да ли то европска пракса потврђује? Не! Та отворена друштва нису и друштва „слободе и милосности“. Сви они су бомбардовали Србију 1999. године. Кијук указује да овде није реч нити о демократском нити отвореном друштву коме треба да тежи српска интелектуална мисао данас... Уместо отвореног потребно је *здрaво* друштво. У њему ће бити праве институције које брину о владавини права, које могу да заштите и појединце и колективитет од сваке врсте изопачености и патологије. Залажите се, дакле, за здраво друштво, ширите идеју о таквом хришћанском и православном друштву у коме ћете и ви и ваш народ живети, ја сам убеђен на корист велике фамилије европских народа.⁵⁹⁾

Стога Кијук истиче: „*Срби у Европу да, духовно искуство Европе у Србе не*. И то би коначно, чини ми се, можда било најважније да у тренутку у коме се налази српски народ морамо бити наоружани знањем и свешћу да будити савест света и своју сопствену савест не значи ништа друго доли служити свом народу...“⁶⁰⁾

58) Исто, 112.

59) Види: Исто, 109.

60) Исто, 120.

ВАТИКАН И ФАШИЗАМ

Доводећи у везу Ватикан и фашизам Кијук подсећа да је Ани Лакроа објавила књигу о историји Ватикана („Le Vatican“, Paris, 1996), консултујући два највећа француска архива, и непобитно утврдила да постоји дуга веза између Ватикана и фашизма. „Позивајући се на документа она утврђује да нема апсолутно никакве разлике између Пија XI и Пија XII и самог Хитлера односно да нема разлике у новом поретку света, или антисемитизму оних који су покушали да владају светом и папа који су на сличан начин желели да остваре свој циљ служећи се вером као политичким средством. Међутим, треба истаћи да то није једина патолошка појава на европском ткиву у времену Николајевом. Тачније, и папска и евангелистичка (протестантска) црква су подржавале фашизам, о чему, уз обилно објављивање докумената, сведочи књига Николаја фон Прерадовича и Јозефа Штингла „Боже благослови фирера“.⁶¹⁾

„Као што је познато папа је 1933. склопио конкордат са Хитлером, као што је 1984. године, када му се учинило да се мења моћ света, објавио на Аљасци Реган-Војтилин план... Америка је 1943. успела да утиче на промену курса ватиканске политике. Она је 1946. године у Ватикан убацила четири милијарде долара, захваљујући Мирону Тејлору (амерички индустријалац), а за узврат ће већ 1946. године њена четири надбискупа понети четири кардиналска шешира... Извршена је тако американизација Ватикана. Уосталом, није никаква тајна да је тзв. „пацовским каналима“ 12.500 нациста склоњено у Америку; овај задатак су обавиле папске институције у Ватикану: немачко сјемениште Santa Maria dell' Anima и хрватски Завод св. Јеронима“.⁶²⁾

Паписти и глобалисти су, указује Кијук, нашли заједнички интерес, и то показују трагови новца. Јер, 35% новца које поседује Ватикан слива се из САД а 18% из Немачке, пре уједињења, сада још више, итд.⁶³⁾

61) Исто, 195.

62) Исто, 197.

63) Исто, 136.

ЕВРОПА СЕ УТОПИЛА У АМЕРИЧКУ ИМПЕРИЈУ

Овај концепт заговарао је још папа Пије XII. Пут на Исток се отвара доминацијом над Европом, коју Збигњев Бжежински (Рокфелеров политички писац, како истиче Кијук) назива „протекторатом Америке“. Кијук истиче да је било очекивано да се криза пренесе на блиски (Израел – Палестина) и даљи исток (Авганистан), пошто амерички НАТО стратеги планетарну моћ виде у контроли Евроазије.... Авантура на Балкану, и рат против Срба, само је епизодна етапа према зацртаном плану: успоставити контролу над Евроазијом као кичмом планетарне политичке моћи.

„Уосталом, далеко пре атлантократије папа је основао интернационалну тајну организацију „Интермаријум“ која је планирала успоставу `подунавске католичке федерације` између капиталистичке Немачке и комунистичке Русије. Папа Пије XII је најзаслужнији за ревитализацију ове организације, која ће од 1947. прерасти у антикомунистичку Континенталну унију, са седиштем у Шпанији... У доласку на римски трон Јована Павла II (1978) посебне заслуге припадају организацијама: Опус Деи (основан 1928. као тајно католичко друштво које је сачињавала већина Франкових министара) и Малтешки витезови (експозитура ЦИА-е), статусни посматрачи при ОУН. Тајно друштво Опус Деи, прерасло у „секуларни институт“, имало је исте задатке као и „Интермаријум“ – што је одлика и организације Pax Christi. Све три организације чувају свети циљ (папски корпоративизам, прозелитизам, екуменизам и експанзионизам) док се међају једино непријатељи, сходно времену деловања.⁶⁴⁾

Када је у питању Ватикан, Кијук истиче да је центар католицизма од 1943. под америчком контролом, и од тада ће САД бирати папе на трону Светога Петра. Американци су знали шта се ради са Србима и Јеврејима у НДХ, и њујоршки бискуп Спелман се већ 1943. четири пута састајао са папом Пијем XII, да се огласи по питању страдања Јевреја што је он, разуме се, одбио. Исто тако, напомиње Кијук, готово да нема ниједног бискупа, ниједног надбискупа на територији Европе који није подржавао политику светских злочина Адолфа Хитлера.⁶⁵⁾

64) Исто, 121 – 123.

65) Исто, 135.

Помоћ коју је Европа добила од Америке у склопу Маршаловог плана 1948. године, омогућио је да Европа крене једним „неолибералним, неохришћанским, недемократским животом, после једне аберације, како поједини научници у историји западне цивилизације објашњавају хитлеризам“.⁶⁶⁾ Како истиче британски византолог Рансман, Европа је 1999. године водила последњи рат са источном хришћанском цивилизацијом.⁶⁷⁾

Отуда и напади ових западних хришћана без Христа на српски народ и његову Српску православну цркву. Кијук подсећа: „Иако је очито да је једино српски народ етнички очишћен са подручја где је вековима живео, зарад измене европске историје и америчке катастрофалне политике према исламистима и успоставе новог поретка моћи – Срби морају бити проглашени кривцима и оглашени геноцидним народом. Отуда и све жешћи напади на најстарији ауторитет српског народа, на његову цркву... Последишно, уследили су територијални апетити на трусним деловима преформиране српске државе, упаковани у дипломатски папски притисак на дијалогу под слоганом: уједињена Европа – уједињена религија“.⁶⁸⁾

ОвOME у прилог иде и следећи парадокс, на који указује Кијук: „Јануара 2003. лансирана је теза о Албанцима као старом хришћанском народу, па испада да су Срби на КиМ у оквиру сопствене државничке територије, односно јужне регије, Арнауташима и Шиптарима окупирали старе богомоље. Шиптари су, наједном, од бранича изворне демократије прерасли у браниоце изворног хришћанства. Оваквом следу традиционалне „католичке акције“ припада и бискуп Софи (од чијег става се нису оградиле папски прелати те ни апостолски нунције у Београду), који оправдава рушење српских хришћанских споменика називајући чак и богомоље из средњег века „политичким црквама“. Несумњиво, ватикански кремљ има озбиљан сценарио за јужни део Балкана, уклапајући га у користан процес сатанизације Срба и амерички стратешки циљ“.⁶⁹⁾

66) Маршаловим планом Француска је добила 2 милијарде 600 милиона долара, Велика Британија 3 милијарде и 100 милиона долара, Италија 1,4 милијарде, Немачка 1,3 милијарде долара, Холандија 1 милијарду долара итд. Исто, 140.

67) Исто, 144.

68) Исто, 190.

69) Исто

ПОСТНИКОЛАЈЕВСКА ЕВРОПА

У тексту са горњим поднасловом Кијук указује како водећи западни мислиоци деле цивилизације света и тумаче неминовност њиховог сукоба. Тако историчар Арнолд Тојнби („Истраживање историје“) издваја пет цивилизација у које убраја: западну, хришћанско-православну, Исламску, хиндуистичку и далекоисточну цивилизацију. Слично свет дели политиколог Семјуел Хантингтон („Сукоб цивилизација“) и изјављује да „Европа завршава тамо где почиње православни свет“. „А Европа је јерес. Најпре папска архијерес, потом лутеранска јерес, па калвинска, па суботарска и тако скоро без краја – конач свих тих јереси завршава се атеизмом“.⁷⁰⁾

Кијук, који обнавља дело Светогвладике Николаја, пише: „Николајевско дело (а нико није био већи европејац од Николаја) је дело христолико, светосавско и филантропско... Кијук се овде позива на Николаја, који каже, да ће већ у 19. веку Европа не само извести Бога пред судије, у претходном са енциклопедистима већ донети пресуду да се Бог стави на стуб срама, већ ће га крајем 19. и у атеистичком егзистенцијализму 20. века убити. Према томе, кризу колонијалне Европе, њену заробљеност сопственом биографијом, Николај Велимировић уочава у „победиоцима деветнаестог века“. По њему, ови победиоци нису само установили „протокол суђења између Европе и Христа“ већ трајно успоставили право моћи изнад моћи права, истине и љубави. Човекобожна цивилизација се супротставила божанском смислу и теоантрополошкој симфонији управо онда „кад се Бонапарта насмејао светињама у Кремљу, и кад се папа Пијус прогласио непогрешивим и кад је Ниче јавно објавио своју службу Антихристу“.⁷¹⁾

Владика Николај, сматра Кијук, тачно одређује: „Ако би се историја последња три столећа, осамнаестог, деветнаестог и двадесетог, хтела назвати једним правим именом, онда се не би могло наћи подесније име него: Протокол суђења између Европе и Христа“.⁷²⁾

Европа 20. века је остала без Бога, па Николај као сведок тога времена, у свим текстовима критичке провенијенције, излаже

70) Исто, 192.

71) Велимировић Николај, *Кроз тамнички прозор: (речи српском народу из логора Дахау)*, Београд, 2005, према: Предраг Р. Драгић Кијук, *Беседе о Европи*, Библиотека Дијалози о суштинама, Рашка школа, Београд, 2007, 194.

72) Исто, 199.

анатомију европске духовне трулежи. Разумљиво, Николај је европоцентрично а не европофобично укорееен када говори у име љубави, у име симфоније, и то је разлика између оних који критикују ради остварења моћи и оних који верују да има наде за свет који разуме своју заблуду јер такав свет може пронаћи пут до истине, саопштава Кијук.

Европска унија је, дакле, замишљена као католичка пројекција, која ће, како истиче Кијук, покушати да гурне Русију у Азију, а за Србе и српски народ ће створити санитарни кордон. Да је Европска заједница замишљена као католичка пројекција сведочи и чињеница да је 1992. основана организација „Ђовани Веко“ за поништавање Свете Горе, јер патолошки опредељена Европа сматра да нема Европске уније, да нема успешне Европске заједнице док православље не оде у историјску архиву... То значи да рационалистичка патологија Европу данас види као модификовану римокатоличку империју.⁷³⁾

ХРИШЋАНСТВО БЕЗ ХРИСТА

Кијукова књига *Хришћанство без Христа* (Београд, 2012)⁷⁴⁾, постхумно објављена, представља веома успелу синтезу његовог целокупног списатељског опуса. У њој Кијук језгровитије и продубљеније презентује своју политичку мисао.

Критикујући америчку политику после Другог светског рата, Кијук истиче да је Америка у том периоду бомбардовала 24 државе широм света, спроводећи милитантократију у име „савршеног мира“, те да се константна америчка конквиста ни по чему не би могла окарактерисати хришћанским погледом на свет. Кијук при томе подсећа да је још Џеферсон успео да реформише Библију и прилагоди је америчком секташком хришћанству што је за последицу имало обред да се на тзв. Џеферсоновој Библији (*The Life and Morals of Jesus of Nazareth*) – која се чува у масонској ложи у Вашингтону – заклињу новоизабрани амерички председници.⁷⁵⁾

Амерички егоцентрични секуларизам је успешно одстранио сва религиозна ограничења и још успешније разорио стари мо-

73) Исто, 203.

74) Предраг Р. Драгић Кијук, *Хришћанство без Христа*, Рашка школа, Београд, 2012.

75) Види: Предраг Р. Драгић Кијук, *Хришћанство без Христа*, Рашка школа, Београд, 2012, 10.

рални поредак... Похлепа, престиж и профит – постали су света тријада друштва које је зацртало и ограничило свој сан.⁷⁶⁾ „...Зближавање Ватикана и политичког хришћанства са савременим јудаизмом, довело је до ревизије Новог завета и стварања прихватљивог хришћанства без Христа (односно деконструкцијом својстава Сина Божијег). Тако је започела фаза „католичке теологије Аушвица“ и разбојавање Исуса Христа. Тај покушај третирања Христоса као обичног човека траје практично двадесет векова, а у јеврејској традицији од антихришћанског памфлета Toldoth Yešu (насталог не пре другог века) према коме је Христов отац римски војник Бен Пандира“.⁷⁷⁾

Кијук напомиње да је Римокатоличка црква 1965. године скинула са Јевреја наводну кривицу за Богоубиство, па су из Новог завета почела уклањања Христових речи о Јеврејима... Идеју америчког секуларизованог хуманизма, Томас Џеферсон је открио у императивној одлуци: „Очистити Библију од свега што иде иза граница *нашег вета*“, одабрати чак и од Јеванђелиста „само оне речи које су сублимирале морални кодекс какав никада пре није понуђен човеку“.⁷⁸⁾

Кијук стога констатује: „Свет који је обезбожио Бога и „онечовечио човека“ падао је све ниже у гротло постхришћанске и постхуманистичке ере, иако је остао без могућности да профит наметне као надначело човекове вредносне лествице“.⁷⁹⁾ Американци су одлучили, како то истиче Чомски, да светом владају силом.⁸⁰⁾

Књига Кархајнца Деншера „Политика римских папа у 20. веку“, коју је Кијук детаљно анализирао и користио у свом раду, недвосмислено показује да је папска организација довела Хитлера на власт и да се њена православофобичност не мења ни у једном времену. Кијук истиче да спектакуларне обрте у папској политици могу да очекују једино они који су залутали у науку или политику. Према томе, осовина Ватикан-Вашингтон (успостављена још крајем Другог светског рата) остаје приоритетно опредељење и новог папе... Као што је Пије XI склопио конкордат са Хитлером (1933),

76) Исто, 20.

77) Исто, 22.

78) П. Самарџић, *Исус Христос у мраку историјске критике*, Требиње, 2004, према: Предраг Р. Драгић Кијук, исто, 24.

79) Исто

80) Noam Chomsky, *What Uncle Sam Really Wants*, 1992.

а Јован Павле II са Реганом (1984), папа Рацингер ће поштовати традицију опседнутости владања светом. У том смислу православни народи неће бити поштеђени ватиканског фундаментализма.⁸¹⁾

Презентујући историју папства, Кијук подсећа да је Тридентским концилом (1545-1563) отпочела борба папства против протестаната (јеретици, калвинисти, реформатори) и „шизматика“ (православци), те да је надирућа турска имеприја у свему томе имала улогу својеврсног судије која, и поред свих искушења, није успела да угрози западни европоцентризам.

УНИЈАЂЕЊЕ И КАТОЛИЧЕЊЕ СРБА

Светске вериге (catena mundi) - унијађење и католичење Срба у западним земљама (Далмација, Босна, Славонија...) Ово ширење вере силом и принудом, и давање цркви важности борбене идеологије, по Кијуку није ништа друго до злоупотреба философије љубави и есхатолошке историчности Христове цркве... Римска курија, међутим, постала је „борбена црква“ и „ecclesia triumphans“, која слави славље, победе, успехе – она је признала да постоји као политичка институција са политичким програмом.⁸²⁾

Кијук се позива на Лутера, који је исписао ове речи: „Нико не може да замисли какви греси и каква безбожна дела се чине у Риму; човек треба то да види и чује да би могао веровати. Зато с правом неки кажу: Ако постоји пакао, онда је Рим на њему саграђен; то је бездан одакле излазе сви греси“.⁸³⁾

Кијук се посебно бавио анализом књиге епископа Никодима Милаша *Православна Далмација*⁸⁴⁾, за коју је рекао да је непревазиђена књига о језуитској, клерикалној деспотији којој је био непосредно изложен српски народ у Далмацији. Милаш је доказао „да је православна вјера била једина у Далмацији све до друге половине IX вијека“, као што је показано да почетак и романизирања хрватског становништва и прогона православаца (Словена) почиње од дана када је (1059) одржан сабор у Сплиту, који је установио два

81) Зорица Лешовић Станојевић, „Разговор о хуманистима с бичем“, у: *Кијук: мудра птица љубави*, зборник радова, приредио: Владимир Димитријевић, Српски сабор Дверн, Издавачка кућа Catena Mundi, Београд, 2012, 209.

82) Исто, 73.

83) Исто, 77.

84) Никодим Милаш, *Православна Далмација*, Сфаирос, Београд, 1989.

основна capitula: 1. обавезу свештеничког целибата и 2. забрану да се словенским језиком служе божанствене тајне...⁸⁵⁾

Анализирајући начин на који је „Свето чудовиште“ у српску Босну и Херцеговину уводило босанство, Кијук истиче улогу Косте Хермана који ће, након окупације и анексије БиХ од Аустроугарске, увести плагијаторство и проверавање у науку о књижевности. Херман је издао „Народне пјесме муслиманске“ поводом којих ће му Ватрослав Јагић спочитнути две ствари: прво, да су то „пјесме Срба муслиманске вјере“, и друго, да нема оправдања што је књигу штампао латиницом будући да су се у „првашња времена“ и мухамеданци и католици служили ћирилицом... Кијук даље наводи, а ми у скраћеном обиму преносимо, доказе о мултиконфесионалном српству у предјугословенском периоду. Тако Кијук помиње двојицу угледних Срба католичких свештеника дум Ивана Стојановића (1829-1900) и Дон Јакова Групковића (1831-1911), фрањевца и припадника Српске странке у Дубровнику; те да је овај ватрени Србин и гимназијски професор и пензионисан због својих националних ставова.⁸⁶⁾... Даље се позива на хрватског историчара Натка Нодила који доказује језичко-етничко српство Дубровника. Кијук још подсећа да и Џиво Гундулић у VIII певању „Османа“ истиче своје српство. Као и то да се око 200 кућа католика Бјелопавлића вратило се 1633. у православље, а Вишани ће 1933. године подићи православни храм што говори о њиховом православном српству (који ће СПЦ 1963. продати Хрватима, који су цркву одмах порушили и на њеном месту изградили паркиралиште).⁸⁷⁾

Ову причу о католичењу, а потом хрваћењу Срба, Кијук нам илуструје преко породице Војновић. Аустријска влада је 1873. Константину и Ђорђу Војновићу признала титулу конта. Константин се определио за Хрвата католика, а Ђорђе остао оно што је био, и он и Константин, Србин православне вере. Константинови синови, Иво Хрват (иако је писао дела попут Лазарево васкрсење и драму Мајка Југовића, и био ухапшен од аустроугарских власти због свог српског порекла на почетку Првог светског рата), и Лујо Србин (дипломата код кнеза Николе Петровића и у српској дипломатској служби).

Кијук истиче на монструозност Римске курије која је онемогућила сваки контакт са покатоличеном српском децом - дечацима,

85) Исто, 88.

86) Исто.

87) Исто, 99.

који су, под другим именима, завршила католичке теолошке факултете широм света: у Италији, Аргентини, САД, Аустралији итд. Четрнаест њих је ишло у школу St. Josephs у Илиноису.

Кијук нас, даље, подсећа на књигу Васе Глушца из 1924. године, „Средњовековна босанска црква била је православна“ – у којој Глушац „исцрпно побијајући тезе о богумилској цркви, и доказујући како идеје о босанској богумилској цркви припадају политичком а не историјском дискурсу“.⁸⁸⁾

САВРЕМЕНА ВАЗАЛИЗАЦИЈА СРБИЈЕ И ПОТИСКИВАЊЕ СРБА

Анализирајући улогу Америку у југословенском рату, Кијук истиче да су Американци седам година пре почетка распада комунистичке Југославије (1991) разрађивали планове за сатанизацију Срба, будући да су процењивали да ће они бити највећа сметња рушењу земље... САД су након НАТО бомбардовања решиле да изврше вазализацију Србије, зарад које су и започеле распад друге Југославије... Данас видимо колико су у томе успели.

Тако је Дејтоном 1995. створена експериментална држава *од три народа* и два ентитета, што говори да Американци желе „Босну“ као перманентну политички турсну област. Ова врста „либанизације“ као стратегије америчке политике већ се поновила девастирањем Ирака (2003-2010) а наставила са рушењем Либије (2011).

„Остаје једино нада да би Америка, због инфантилно-катастрофалне политике према муслиманима у походу на природне и „људске ресурсе“, имала разлога да уложи у сопствени политички капитал стварање још једне муслиманске државе у Европи... Осим тога, америчка глобална политика и европски политички интерес се неће преклапати по „босанском питању“, јер америчко награђивање *милитантних муслимана* – Европи не даје никакве гаранције да у своју економску заједницу прима *секуларизоване муслимане*. На овој политици, а евроатлантској клацкалици, трајаће успони и падови политичке наде босанских муслимана. Истозначно, анти-српски став је политички избор али не и политичко решење“.⁸⁹⁾

88) Исто, 140.

89) Исто, 151.

Кијук и у овој књизи пише детаљно о американизацији Ватикана која је почела у време Другог светског ... И прећуткивање истине о Јасеновцу и улози римокатоличке цркве у геноциду над Србима 1941-1945 у директној је вези порицања удела римокатоличке цркве и у распаду друге Југославије, односно саучесничком ватиканско-вашингтонском погрому Срба 1991-1995.⁹⁰⁾

Кијук наводи и следеће податке из књиге Марка Ручнова „За што Јасеновац“ (1991). Иво Ројница, префект града Дубровника, „одговоран“ за истребљење хиљаде Срба и Јевреја, ухапшен је у Трсту 1945, али је пуштен на интервенцију монсињора Крунослава Драгановића и пребачен у Аргентину. Професор богословије Драгановић, члан одбора за покрштавање, капелан у Јасеновцу и папин човек од поверења у Commissione d' assistenza pontifica – у Сарајеву је од 1967. живео као угледни грађанин а „умро је 1982. у сарајевској болници на Кошеву и сахрањен уз адекватне почасте“ Крунослав Драгановић је руководио тзв. пацовским каналима.

Кијук износи и интересантан податак да је Вицко Крстуловић секретар ЦК КП Хрватске, још 1943. безуспешно тражио од партизанске команде да се предузме напад на Јасеновац, сматрајући да је Ватикан најодговорнији за ову „индустрију смрти“.

Кијук наводи и податак да је Марко Месић, стриц бившег хрватског председника Стипе Месића, водио на Стаљинград 1942. око 9.000 Хрвата, и септембра 1942. био заробљен, па „преваспитан“ у руској потом Титовој армији. Кијук нам открива и то да је отац Ивице Рачана, Лука, био усташки дужносник а као крижар убијен 1953. у Великим Зденцима.⁹¹⁾

Ту је још једна пикантерија, која нам није непозната, али је за српску политику поразна.. Јељцин је поводом обележавања педесетогодишњице победе над фашизмом одликовао Фрању Туђмана (1995) а Путин, десет година касније, поводом шездесетогодишњице одликовао је Стјепана Месића (2005). И ниједан ниједног српског председника.

РЕКЛИ СУ О КИЈУКУ

Само неколико месеци након Кијукове смрти (јануар 2012), изишао је зборник радова под насловом *Кијук: мудра птица љубави*,

90) Исто, 312.

91) Исто, 319.

који је приредио књижевник Владимир Димитријевић, и у којем се о Кијуковом делу нашло неколико десетина радова угледника из разних области књижевног и научног стваралаштва.

Драган Мраовић, наш познати италијаниста, реко је поводом смрти Кијука, да смо „изгубили важног интелектуалца који је искрено и с умећем бранио српске националне интересе“.⁹²⁾ Епископ Георгије Канадски из Торонта каже да смо остали без „истинског духовника и великог мислиоца“.⁹³⁾ Петар Милатовић из Беча за Кијука каже да је то човек „коме је Светосавље највеће духовно здравље и најчвршће морално узглавље“.⁹⁴⁾

Према епископу Лаврентију Кијукова Catena mundi представља „духовну енциклопедију српског народа“.

Мирољуб Јоковић је за Кијука рекао да је „Један од најбољих и најумнијих Срба које сам икада упознао... сјајан књижевник, лудан либерални филозоф, оригиналан мислилац, сјајан медијавелиста, одличан познавалац Достојевског, критички настројен историчар.. Занимао се за песништво, филозофију, хришћанску етику и мистицизам, класичну српску и словенску књижевност, европску цивилизацију, утицај Ватикана на судбину српског народа и његову културу. Био је непоновљив мислилац... „ходајућа енциклопедија и један од најхрабријих српских интелектуалаца на крају 20. и почетком 21. века“. Уз Рашка Димитријевића и Николу Милошевића, Кијук био један од најбољих српских говорника.“⁹⁵⁾

Кијук нам указује – истиче Лабуд Драгић – на став Копитара из 1827. године, чиме објашњава и његово „пријатељство“ са Вуком Караџићем.. Копитар пише: „Српска православна црква, чувањем старог језика Светог Саве, жели сачувати и језичку разлику између православних и католичких Јужних Словена, те би стога више него икада, Беч морао подржавати реформе Вука Караџића, јер се њоме та разлика поништава, а главна препрека у превођењу Срба у католичанство биће заувек уклоњена. Овим ће нам временом Београд сам од себе пасти у руке“.⁹⁶⁾

92) „О континенту званом Кијук: први корак у истраживању“, приређивач зборника *Кијук: мудра птица љубави*, зборник радова, приредио: Владимир Димитријевић, Српски сабор Двери, Издавачка кућа Catena Mundi, Београд, 2012, 6.

93) Исто.

94) Исто, 7.

95) Мирољуб Јоковић, „Апостол историјског памћења: Предраг Драгић Кијук (1945-2012)“, у: *Кијук: мудра птица љубави...*, 34-35.

96) Лабуд Драгић, „Предраг Драгић Кијук: Хришћанство без Христа“, исто, 115.

Академик Коста Чавошки, анализирајући Кијукову књигу „Хришћанство без Христа“, у свом чланку истиче следеће: „Најбоље промишљени делови Кијукове књиге посвећени су претензијама римскога папе и његовом изопачавању изворне хришћанске вере, почев од измене никеоцариградског Символа вере – догматом о исхођењу Светога духа и из Сина, преко његовог настојања да буде апсолутни ауторитет и у духовним и у световним стварима, до представљања себе у хришћанском свету као непогрешивог Христовог заменика (vicarius Christi) и намесника на земљи“.⁹⁷⁾

Део књиге бави се питањем страдања Срба у хрватској независној држави Анте Павелића, којег је Рим благосиљао за погром српског православног народа. Кијук истиче да се ради о вековној константи у папској политици према православним Србима. Папа Јован Павле II је беатификовао Алојзија Степинца, хрватског католичког првосвештеника, а затим је, „када се Хрватска противуставно отцепила од бивше Југославије, папа Јован Павле II дао налог да Ватикан, као држава, први призна независност Хрватске, иако је то значило да ће Срби у Хрватској постати незаштићена, а потом и прогнана национална мањина. Поред теолошких, то су били и историјски разлози којима се наш Кијук руководио када је одбацивао сваки екуменизам.“⁹⁸⁾

Чавошки истиче и овај Кијуков став: „Када је све ово и познато и несумњиво, поставља се наравно питање како наши званичници тако лако прелазе преко етничког чишћења Срба, које је на тлу Хрватске извршено 1995. године и тако жарко желе улазак у Европску унију, иако добро знају да у њу могу ући само без Косова и Метохије. Посреди су, нажалост, удворичка психологија и историјска неодговорност“.⁹⁹⁾

Супротстављајући се посвемашњем расрбљивању Кијук је, како истиче Чавошки, говорио: „Ако има и само пет усправних Срба, има наде“.

Владимир Димитријевић, приређивач зборника о Кијуку, каже да је „Хришћанство без Христа“ Завештајна књига Кијукова, а Бошко Обрадовић пише да је Предраг Драгић Кијук – учитељ српског завета: „Такав хришћански мудрац, а притом господин, и

97) Коста Чавошки, „Један од петорице усправних“. О књизи „Хришћанство без Христа“, исто, 129.

98) Коста Чавошки, исто, 129-130.

99) Исто, 130.

по физичком и по интелектуалном, а посебно душевном изгледу, велика је реткост у новијој историји Срба. Патријарх српске интелектуалне елите¹⁰⁰⁾ Обрадовић даље каже да је Кијук „...био хришћански интелектуалац, са изразито моралним погледом на свет и јединственим саосећањем за ближње своје и народ свој“¹⁰¹⁾ У тексту још стоји: „Све нас је научио (Двери српске, чији је Кијук био родоначелник, МС) националном самопоштовању и самопоуздању, врлинском родољубљу и господском патриотизму“¹⁰²⁾

Светлана Петрушић, у тексту под насловом „Јесу ли убице међу нама“¹⁰³⁾ истиче Кијукову полазну премису: Православље је изворно хришћанство. Даље цитира Кијукову мисао: „Римо-католичка црква је, изнад свега, политичка институција и европска цивилизација јесте затрована том папистичком идеологијом која је Европу дуго векова посматрала као римо-католичку Европу. Са појавом протестантизма ту се нешто мења, од 1640. године, али никада се ништа није променило у односу на православни део Европе. Европа, наиме, не признаје православни део Европе и за њу то није Европа. То су показали њихови највећи научници, њихови велики историчари, чак ни Арнолд Тојнби не убраја православну цивилизацију у западно-хришћанску цивилизацију, па до свих оних употребних, плаћених интелектуалаца, попут Хантингтона, Бжежинског и њима сличних који кажу да је граница Европе на Дрини. Значи, тамо где почиње православље. Нема потребе да српски народ буде ксенофобичан, да српски народ умишља да постоји некаква завера против њега, то је сасвим извесно. Али, исто тако, нема никаквог разлога да српски народ живи у заблуди и илузији и да затвара очи пред чињеницама. Анти-православни и антихришћански процес јесте заправо почетак свих почетака глобалистичког погледа на свет који диктирају САД ...ЕУ жестоко притиска Грчку да промени први члан свог Устава у коме се каже да грчки народ доноси Устав Републике Грчке у име Оца и Сина и Светога Духа“¹⁰⁴⁾

100) Бошко Обрадовић, „Предраг Драгић Кијук – учитељ српског завета“, у: *Кијук: мудра птица љубави...*, 172.

101) Исто, 173.

102) Исто, 175.

103) Из књиге Светлане Петрушић, *Убице су међу нама*, Стручна књига, Београд, 2002.

104) Светлана Петрушић, „Јесу ли убице међу нама“, у: *Кијук: мудра птица љубави...*, 202-203.

ПРЕДРАГ Р. ДРАГИЋ КИЈУК, ПОСЛАНИЦА ПРИЈАТЕЉУ.
ПОВОДОМ ХИРОТОНИЈЕ ВЛАДИКЕ ХРИЗОСТОМА
ЈЕВИЋА¹⁰⁵⁾

Опстанак, претрајавње и страдање српског народа на „светским веригама“, као и разлике између православне и римске цркве Кијук је најбоље изложио у писму-посланици коју је упутио владике Хризостому Јевићу поводом његове хиротоније. Из тог Кијуковог текста преносимо следеће: „Изложен римском прозелитизму (као што је и био изложен антисловенској или хабзбуршкој асимилацији) српски народ није изгубио свој верски идентитет, као што га није изгубио ни у целини када му је атеистичка и бољшевичка пресија претила својеврсном асимилацијом. Такође, ни дуготрајни муслимански фундаментализам (данас ревитализиран као и хрватски неофашизам) није српском народу угушио православни идентитет али је, уз усташки геноцид (као завршни чин римске прозелитске инквизиције), показао да је одиста тешко трајати на овим балканским просторима које су савремени италијански хуманисти истанчано прозвали „светским веригама“ (catena mundi). То је уједно, и објашњење уз констатацију изречену на почетку текста зашто историја српског народа јесте мартиријска историја“.¹⁰⁶⁾

Кијук даље саопштава: „Док је православна црква у дугој својој историји место човека једино налазила у христологосној заједници дотле је римокатолицизам охристовљеног човека посматрао као политичко средство. У изворно хришћанском свету, то јест православљу, никада се и није могла успоставити било каква супремација (чак ни према другим помесним црквама православне екумене) како због тога што супремација не одговара „канонском учењу о сабору као највишем органу црквене власти“ тако и због супротности супремације са „канонским учењем о епископату као носиоцу црквене власти“...

„Римска црква, међутим, има империјалне захтеве и њен депотизам је, између осталих европских народа, примењен и на српском народу, народу изложеном перманентном програму уније и анихилације. То, последично, произилази из унутрашње структуре папистичке цркве. Наиме, римокатоличка црква је остварила две

105) На дан Светих апостола Петра и Павла – Петровдан, 1991. године.

106) Предраг Р. Драгић Кијук, „Посланица пријатељу. Поводом хиротоније владике Хризостома Јевића“, у: *Кијук: мудра птица љубави...*, 187.

крајности: деспотско, тоталитарно устројство цркве (папоцезаризам), као што је начелима војујуће, империјалчне, тријумфалне цркве еволуирала у државну силу (цезаропапизам) у којој вера има улогу идеологије за остварење политичких циљева¹⁰⁷⁾.

Говорећи о тајни поезије, Кијук је ту разлику између православне и римокатоличке цркве свео на једну реченицу: „Сасвим кратко, рећи ћу вам као дефиницију: свет западног хришћанства је антропоцентричан свет, свет источног хришћанства је Христотцентричан свет“¹⁰⁸⁾.

ЛИТЕРАТУРА

- Велимировић Николај, *Кроз тамнички прозор: (речи српском народу из логора Дахау)*, Београд, 2005.
- Димитријевић Владимир, „Завештајна књига Кијукова“ (Предраг Р. Драгић Кијук: *Хришћанство без Христа*, Рашка школа, Београд, 2012, у: *Кијук: мудра птица љубави*, зборник радова, приредио: Владимир Димитријевић, Двери - Catena Mundi, Београд, 2012.
- Драгић Лабуд, „Предраг Драгић Кијук: *Хришћанство без Христа*“, у: *Кијук: мудра птица љубави*, зборник радова, приредио: Владимир Димитријевић, Двери - Catena Mundi, Београд, 2012.
- Јоковић Миролjub, „Апостол историјског памћења“, у: *Кијук: мудра птица љубави*, зборник радова, приредио: Владимир Димитријевић, Двери - Catena Mundi, Београд, 2012.
- Кијук Предраг Р. Драгић, *Кушач и искупитељ*, БИГЗ, Београд, 1990.
- Кијук Предраг Р. Драгић, *Bestiarium humanum*. Политички дневник, ИКП „Никола Пашић“, Београд, 2002.
- Кијук Предраг Р. Драгић, *Атлантократија као језуитски идеал*, Београд, 2006.
- Кијук Предраг Р. Драгић, *Беседе о Европи*, Библиотека Дијалози о суштинама, Рашка школа, Београд, 2007.
- Кијук Предраг Р. Драгић, *Хришћанство без Христа*, Рашка школа, Београд, 2012.

107) Исто, 189.

108) Из Кијукове беседе „Тајна поезије“ изговорене 16. априла 2006. у Дому културе у Кијинди, у: *Кијук: мудра птица љубави...*, 216.

- Кијук Предраг Р. Драгић, „Посланица пријатељу. Поводом хиротоније владике Хризостома Јевића“, у: *Кијук: мудра птица љубави*, зборник радова, приредио: Владимир Димитријевић, Двери - Catena Mundi, Београд, 2012.
- Лешовић Станојевић Зорица, „Разговор о хуманистима с бичем“, у: *Кијук: мудра птица љубави*, зборник радова, приредио: Владимир Димитријевић, Двери - Catena Mundi, Београд, 2012.
- Милаш Никодим, *Православна Далмација*, Сфаирос, Београд, 1989.
- Обрадовић Бошко, „Предраг Драгић Кијук – учитељ српског завета“, у: *Кијук: мудра птица љубави*, зборник радова, приредио: Владимир Димитријевић, Двери - Catena Mundi, Београд, 2012. Петровић Милан, „Апостол историјске истине“, у: *Кијук: мудра птица љубави*, зборник радова, приредио Владимир Димитријевић, Двери - Catena Mundi, Београд, 2012.
- Петрушић Светлана, *Убице су међу нама*, Стручна књига, Београд, 2002.
- Петрушић Светлана, „Јесу ли убице међу нама“, у: *Кијук: мудра птица љубави*, зборник радова, приредио: Владимир Димитријевић, Двери-Catena Mundi, Београд, 2012.
- Чавошки Коста, „Један од петорице усправних. О књижи Хришћанство без Христа“, у: *Кијук: мудра птица љубави*, зборник радова, приредио: Владимир Димитријевић, Двери – Catena Mundi, Београд, 2012.

Момчило Суботић

ON POLITICAL THOUGHT OF PREDRAG DRAGIC KIJUK

Resume

Predrag R. Dragic Kijuk (1945-2012) belongs to a line of leading modern Serbian intellectuals. An erudite, writer and orator, literary and art critic, critic-historian of encyclopedic knowledge, a thinker on original Christianity – Christian Orthodoxy and “a great expert on the phenomenon of papal ideology”, but not less than that also he was a political writer and a devout supporter of an idea of Serbian assembly (national assembling). In addition to this, Kijuk was also a great expert on Serbo-Croatian etno-linguistic phenomenon.

Kijuk studied at Faculties of Law, Philosophy and Philology (the Master of Yugoslav literature), but his spirituality, thought, knowledge and engagement greatly exceeded the limits of his formal education. He published over

twenty books of essays and five books in foreign languages and in 1987 an anthology of old Serbian literature *Medieval and Renaissance Serbian poetry 1200-1700* in English language; also a capital collection of Serbian chronicle *Catena mundi* and a collection of political essays *Bestiarium humanum*, etc. In 2010 the International Biographical Center ranked him among one hundred of free thinkers in the world, as enlisted under his biographical and bibliographical entry in the Cambridge edition 2000 *Intellectuals in 21st Century*.

Kijuk was one of the founders of the Fund of Truth in Belgrade, the World Assembly of Serbs in Heidelberg, the Centre for Christian Studies in Belgrade and the association "Serbian National Awareness" and he initiated and was one of signers of a famous declaration *An Oration on Serbian Language*. He edited the Library "Serbian Diaspora" and "Serbian Family Library." For many years he edited the *Serbian Literary Magazine* and *Literary Gazette*. Having been originally from Krajina, Kijuk was a president of the National Council of the Republic of Serbian Krajina. Kijuk's two-volume anthology *Catena Mundi* ("The Chain-Link of the World") on 1.800 pages displayed a martyr history of Serbian people on the territory called "The Chain-Link of the World," which always represented "the East in the West and the West in the East."

In the focus of all written and oral Kijuk's endeavors there are Serbian people; their martyr fate and sufferings and aspirations and they are a main motive for Kijuk's spiritual and contemplative vigil and his relentless public engagement. This was the motive for Kijuk to write his book *Bestiarium humanum* (Belgrade, 2002) in the form of a political diary that was written from 1995 to 2000. In this book Kijuk, usually on behalf of the World Council of Serbs, but also on behalf of the Fund of the Truth, the Association of Writers of Serbia, the Church-National Assembly and other organizations, had emerged as a main driving force that appealed and made various declarations and resolutions and sent open letters addressed to Serbian State and Church leaders and to many world leaders and institutions.

In Kijuk's book *Atlantocracy as the Jesuits' Ideal* (Belgrade, 2006) which is based on Kijuk's tremendous knowledge on philosophy, history and modern politics the word is

about Atlantocracy as „a phenomenology of badness of the West“, but at the same time it is “a manifest on Serbian Unity as a spiritual reply and overcoming of the badness and overcoming of the West which is oversaturated with the badness.”

Kijuk underlined: “NATO is only a Praetorian Guard of a new malignant ideology, that is, of Atlantocracy. “This concept of Western conquistadors Kijuk extended further into the past, drawing a parallel with identical policy of Vatican and Western political Christianity and their role in bringing Hitler to power in 1930’s.

„By protecting their interests, globalists had destroyed multi-ethnic states and then created mono-ethnic ones (like Slovenia or Croatia) and in the territories where Serbs survived they want to impose multi-ethnic states (such as Bosnia and Herzegovina in which Bosniaks would dominate, or “Kosovo“ in which Shiptars engage in constant terror over the Serbs and non-Albanian population.) This principally unprincipled policy has been transparently evident in the state of Israel, which is an American client-state, in which the principle of multiethnnicity is not in force.”

Kijuk underliedthat “the Serbs had to accomplish their national and state unity within all Serbian lands where the Serbian people are majority and that the all-Serb community must achieve at least a spiritual unity because only in that way it will not only subsist but it will also function in the spirit of a true Christian community. “

In the book Speeches on Europe (Belgrade, 2007) there is presented a wide range of Kijuk’s philosophical, historical and political considerations on the issues of Christianity and its Byzantine or in other words its Eastern Orthodox version and in particular the issues of papal, Western, political-Christian version, the issues of Europe and America, then the issue of Serbian history and contemporary political issues and relations of the Serbian people and its lands, the role of the Hague Tribunal in de-Serbization of Serbian historical and ethno-linguistic space, etc..

In the Hague Tribunal Kijuk recognized a continuation of the aggression that Euro-Atlantic Empire has made against the Serbian people and its lands: “The Hague Tribunal, envisioned to be a striking fist of the USA which will

justify American military interventions, is a first institution of post-humanist oligarchy. Being an interest and extended arm of the NATO empire, the Tribunal interprets a tyranny as a humanitarian action, a defensive war as an aggression, a terrorist rebellion or secessionism as a liberation process and the crimes against Serbs as individual excesses or retaliation. In contrast to it, individual Serbian crimes are always treated as an act of genocide.“

According to Kijuk, “such court will exist as long as its founders become convinced that the Tribunal fully justified all crimes of the Euro-American alliance against the Serbs.» In contrast to Karl Popper’s European democratic and «open» society, Kijuk supports Serbian healthysociety.

«Therefore, strive for a healthy society, spread the idea of such a Christian and Orthodox society in which you and you and your people will live, I am sure to the benefit of a big family of European nations.» In this sense Kijuk underlined: «Yes for the Serbs in Europe, but no for spiritual experience of Europe in the Serbs.»

Kijuk’s posthumously published book Christianity without Christ (Belgrade, 2012) is a very successful synthesis of his entire literary opus. In the book Kijuk presented his political thought succinctly and profoundly. In the book, among other things, Kijuk presented arguments for his thesis on Americanization of Europe and of Vatican in particular.

Most reasonably presented parts of Kijuk’s book are dedicated to „pretensions of Roman Pope and his distortion of original Christian faith, starting with the change of Niceo-Constantinopolitan Symbol of Faith – a dogma on the origin of Holy Spirit from Holy Son, too, and from the Pope’s endeavor to become an absolute authority in both spiritual and secular affairs to his endeavor to present himself in the Christian world as an impeccable vicar (vicarius Christi) and deputy of Christ in the world.”

On the occasion of a consecration of Bishop Hrisostom Jevtic Kijuk made a synthesis on a difference between Orthodox and Roman Catholic Churches in his Epistle Message to a Friend: While the Orthodox Church found a place of a human being only in a Christologos community throughout its long history, the Roman Catholicism vi-

ewed the man made in Christ only as a political tool. In original Christian world, that is in Orthodoxy, it has never been possible to accomplish any kind of supremacy (not even in relation to other local Churches of Orthodox ecumenism) not only due to the fact that the supremacy did not correspond to „acanonical doctrine of the Holy Synod as the highest ecclesiastical authority“ but also due to the opposition of the supremacy to „a canonical doctrine of theEpiscopate as a supremeChurch Authority“...

“However, the Roman Church has imperial demands and its despotism has been implemented, among other European peoples, on Serbian people, too, on the peopleexposed to a permanent program of union and annihilation. This consequently derives from internal structure of the Papal church. Namely, the Roman Catholic Church has accomplished two extremes: a despotic totalitarian organization of the church (Papal-Cesarism) and it evolved by principles of militant imperial and triumphant churchinto the state power (Cesaropapism) in which the religion has the role of ideology for accomplishment of political objectives.”¹⁰⁹⁾

Speaking on the secret of poetry Kijuk made a synthesis on the difference between the Orthodox and Roman Catholic Churches in one sentence: „Very shortly I will tell you about it in the form of a definition: the world of Western Christianity is an anthropocentric world and the world of Eastern Christianity is a Christcentric world.“

Key words: Kijuk, Orthodoxy as authentic Christianity, Serbs as ecclesian community, Vatican, Papacy, Europe, America, atlantocracy.

109) Ibid, 189.

Овај рад је примљен 21. маја 2013. а прихваћен за штампу на састанку Редакције 10. јуна 2013. године.

Соња Б. Драговић

Факултет за правне и пословне студије, Нови Сад

УТИЦАЈ ГЛОБАЛИЗАЦИЈЕ НА ЈАЧАЊЕ НАЦИОНАЛИЗМА У МУЛТИКУЛТУРНИМ ДРУШТВИМА

Сажетак

Глобализација је процес у савременом друштву који, релативно, дуго траје и битно мења одлике и навике друштва, не само потрошачке већ и културне. Од самог почетка па све до данас главни циљ овог процеса је уклањање граница, стварање јединственог тржишта па самим тим и нестанак националних држава какве познајемо. Међутим, оно што се дешава у стварности је сасвим супротно. Процес глобализације је проширио свој утицај, па поред економије утиче и на друге области друштвеног живота. Тако проширени утицај глобализације на државе изазива супротан ефекат и долази до јачања национализма, посебно у развијеним мултикултуралним државама. Рад је састављен из 3 поглавља. Први део се бави карактеристикама процеса глобализације, други део се бави савременом државом, а трећи део буђењем национализма.

Овај рад има за циљ да одговори на питање да ли ће процес глобализације довести до нестанка држава као друштвено-политичких заједница или ће довести до њиховог прилагођавања савременим условима.

Методолошки приступ: у раду су коришћени методи анализе и синтезе, методи индукције и дедукције и метод анализе садржаја.

Кључне речи: глобализација, национализам, идентитет, мултикултурализам.

КАРАКТЕРИСТИКЕ ПРОЦЕСА ГЛОБАЛИЗАЦИЈЕ

“Капитализам је тигар пун снаге који се може искористити за оживљавање привреде, али само ако његове снаге контролишу државне и политичке институције. Глобализација је пустила овог тигра из кавеза и ослободила “дивљи” капитализам, који је, као и ослобођени тигар, почео показивати своје склоности дивље звери.”

Бењамин Р. Барбер

Глобализација означава динамичан економски, политички и културни процес који је омогућен брзим развојем на пољима транспорта и комуникација, а који је често вођен жељом великих корпорација за освајањем нових тржишта. Тако се може говорити о културним, економским или политичким димензијама глобализације.

Културна димензија глобализације иде и сусрет различитих светских култура и обичаја. Као основу за ширење, овај процес је искористио проток робе, капитала и људи преко државних граница а са њим и проток навика, обичаја и култура. Овај процес код различитих људи изазива различите реакције. Неки сматрају утицај нове културе позитивним развојем који обогаћује постојећу културу док други у новој култури виде претњу утврђеним вредностима и правилима.¹⁾

Пошто западне мултинационалне корпорације имају слободан приступ свим другим земљама света, културни садржаји који се преносе путем западне телевизије, филма, моде и музике иду заједно са њима и преплављују домаће медије. Тако се слабе традиционалне, локалне културе и укуси и убрзава стандардизација тржишта унутар западног појмовног оквира. Потрошачи ових производа глобалне културе су млади. Иако стотине милиона младих слуша исту музику и гледа исте филмове, ови глобално дистрибуирани производи не стварају позитивну нову глобалну свест код свих, већ само шире потрошачку културу.²⁾

1) <http://bs.wikipedia.org/wiki/Globalizacija> 12.02.2013 u 20,00

2) Ричард Барнет и Џон Кавана, „Хомогенизација глобалне културе“, *Глобализација*, приредили: Цери Мандер и Едвард Голдсмит, Клио, Београд, 2003, стр. 97-105.

Образовање и знање се сматрају највреднијим ресурсом у XXI веку. Међутим, под утицајем глобализације и оно добија „усмерени“ карактер, и представља нешто сасвим друго, посебно у неразвијеном свету. С једне стране, оно се одвија под утицајем престижних светских научних и образовних институција и има позитиван утицај на општи развој науке. Са друге стране, ово утиче „на свој начин“ на породицу као основну ћелију друштва и мења њен културни идентитет. Оно одваја децу од њихове културе и од природе, а уместо тога их обучава да буду уско специјализовани по мерилима тих институција. Долази до стварања услова за повећање ривалства, зато што је свако дете под притиском да буде подједнако добро као и оно друго. Постоји тежња код деце да све више времена проводе само са својим вршњацима што изазива све већу нетрпељивост између младих и старих, а сви ти притисци на крају доприносе и распаду традиционалне породице. То доприноси да на тај начин млади напуштају школе неспособни да користе своја знања и да функционишу у сопственом свету и из тог разлога касније напуштају пољопривреду и села, одлазећи у градове где постају зависни од новчане привреде. Процес модернизације доводи и до губитка индивидуалности, људи постају несвесни и несигурни, под притиском да живе према идеализованим сликама. Тежња за идеалом подразумева и одбацивање сопствене културе и сопствених корена, односно порицање сопственог идентитета. Та лична несигурност додатно доприноси слабљењу породичних и друштвених веза. Још једна од последица миграције становништва са села у градове је и та да у градовима има мало понуда за посао па се млади људи који су се образовали одједном налазе у борби за опстанак. У таквим ситуацијама било какве верске или етничке разлике се преувеличавају и искривљују а још додатно је и власт склона да штити своје чиме други трпе дискриминацију, што на крају резултира повећаним насиљем.³⁾

Економска димензија глобализације означава стварање и утврђивање правила јединственог светског тржишта. Противници глобализације тврде да велике мултинационалне корпорације користе већ зарађени капитал да онемогуће стварање конкуренције са којом би морали делити тржиште. Ограничењем суверене улоге националне државе, ширењем тржишта на целу планету, гомилањем

3) Хелена Норберг-Хоц, „Притисак да се изврши модернизација и глобализација“, *Глобализација*, приредили: Џери Мандер и Едвард Голдсмит, Клио, Београд, Клио, Београд, 2003, стр. 44-62.

богатства у све мање земаља долази до све веће диспропорције између богатих и сиромашних.

Огромни напори усмерени ка развоју Трећег света после Другог светског рата нису били мотивисани чисто филантропским мотивима, већ потребом да се он уведе у трговински систем Запада како би западни производи и услуге добили шире тржиште, а западна индустрија добила извор јефтине радне снаге и сировина.⁴⁾ Увођење новог економског система, нових врста житарица и индустријске експлоатације минерала, као и учешћем на глобалном тржишту промењена је друштвена и економска структура неразвијених земаља. Оне су постајале све зависније од глобалних трговинских, финансијских и инвестиционих система, при чему су мултинационалне корпорације оснивале трговинске и производне базе у овим земљама и тамо продавале своје производе.⁵⁾ Програмима за развој Светске банке и других финансијских институција, земљама Трећег света су одобрени зајмови у вредности од више милијарди долара како би финансирале скупочене пројекте за изградњу инфраструктуре и увезле технологију јер глобализација зависи од сталних државних улагања и захтева изградњу огромне индустријске инфраструктуре (путеви, енергетска постројења, школе). Овако субвенционисана инфраструктура омогућава да се роба која се масовно производи и превози на велике удаљености и продаје по нереално ниским ценама (које су наравно у већини случајева ниже од цене локалне робе). Крајња последица јесте да домаћа привреда поуздано нестаје, а са њом и локална заједница.⁶⁾ Да би финансирале увоз технологије и опреме, земље су принуђене да извозе још више робе (нафта, дрво, минерали). Економски, финансијски и технолошки, земље Трећег света постају све дубље увучене у „вртлог“ светског привредног система и захваљујући томе губе способност ослањања на сопствене снаге, а не тако ретко и сама природна богатства.

Политичка димензија глобализације је тесно везана са економском глобализацијом, односно појмом моћи, што подразумева међузависност политичке и економске моћи. Постојање јединственог светског тржишта смањује потенцијал националних држава

4) Едвард Голдсмит, „Развој као колонијализам“, *Глобализација*, приредили: Цери Мандер и Едвард Голдсмит, Клио, Београд, 2003, стр. 256-273.

5) Мартин Кор, „Глобална привреда и Трећи свет“, *Глобализација*, приредили: Цери Мандер и Едвард Голдсмит, Клио, Београд, Клио, Београд, 2003, стр. 63-80.

6) Оп. цит. Хелена Норберг-Хоц, стр. 44-62.

да директно подстичу развој властите економије и да постављају правила која дају предност властитим фирмама. Место доношења одлука се преноси из државних у међународне институције чиме се смањује могућност људи да директним изборима представника власти утичу на властити развој.⁷⁾

У далекој прошлости, појединац је имао стварну моћ, пошто су политичке и економске јединице биле мале и свака особа је могла да се непосредно нагоди са другим члановима заједнице. Данас развој повезује људе у веће политичке и економске заједнице па се може рећи да је сваки становник постао део глобалне привреде – један од 7 милијарди.

САВРЕМЕНА ДРЖАВА

Суверенитет

Држава са почетка XXI века се може са више аспеката разликовати од држава какве су биле у XX веку. Најчешће помињано питање везано за државу данас је питање суверенитета.

Постоје три елемента класично схваћеног суверенитета:

- то је скуп законских правила који имају супремацију у односу на било који други скуп правила;
- ова правила важе за људску популацију која се идентификује са неком територијом;
- држава подржава ова правила претњом употребе силе и има монопол у погледу њене употребе против оних који та правила крше; држава полаже право на употребу силе и у међународним односима у том смислу што има ексклузивно право на објаву рата.

Такође, по класичном схватању, питање легитимисања државног ауторитета тиче се само држављана појединачне државе. Велики број теоретичара аналитичара данас сматра да је Вестфалско схватање суверенитета државе и међународних односа застарело, односно погрешно схватање. Оно је, према њиховом мишљењу у данашње време неоперативно, јер је супротно чињеници да је данас скоро свака држава на неки начин део међународног поретка који се састоји из корпуса међународних докумената и међудржав-

7) <http://bs.wikipedia.org/wiki/Globalizacija>

них уговора. Многе државе, у многим битним аспектима својих правних система, међународном праву дају првенство у односу на унутрашње законодавство и тиме умањују свој суверенитет схваћен у класичном смислу. Такође, чланство у међународној војно/политичкој организацији, као што је НАТО, поткопава суверенитет схваћен као монопол на употребу силе изван граница државе. С тим у вези, поједини чланови повеле УН и других међународних аката, у погледу заштите људских права, тумаче се, по начелу „силе над правом“, тако да „дозвољавају“ мешање других држава у унутрашње послове суверене државе без сагласности УН.⁸⁾

Саскиа Сасен у свом раду наводи да економска глобализација представља једну важну трансформацију у територијалној организацији економске активности и политичко-економске моћи и да је суверенитет модерне државе конституисан на узајамно искључивим територијама и концентрацији суверенитета у нацијама. Међутим није довољно просто постулирати да са економском глобализацијом опада значај националне државе. Данас, главна динамика која је на делу у глобалној економији, доноси способност да се уклони посебан облик укрштања суверенитета и територије који је уграђен у модерну државу и модерни државни систем. Она то објашњава кроз компоненте нове географије моћи.

Прва од ових компоненти тиче се актуелних територија, на којима се, у специфичним институцијама и процесима, материјализује велики део глобализације. Друга компонента тиче се успона једног новог правног режима за управљање прекограничним економским трансакцијама. Трећа компонента јесте све већи број економских активности које се одвијају у електронском простору. Када се ове три компоненте нове географије моћи додају глобалној неспутаности корпорацијског капитала, откривају се аспекти односа између глобалне економије и националне државе, које преовлађујуће схватање дуализма глобалног и националног не успева адекватно да изрази. Овај дуализам се схвата као низ терена који се узајамно искључују, на којима национална економија или држава губи оно што глобална економија добија, односно подупире став да у глобализованој економији национална држава мора да слаби.

8) Милорад Ступар, „Светски поредак, глобализација и питање суверенитета“, *Филозофија и друштво*, Институт за филозофију и друштвену теорију, Београд, бр. 21/2003, стр. 273-294.

Она даље наводи да је држава на много начина укључена у овај новонастајући транснационални систем управљања. Али сама држава је подвргнута трансформацији и она учествује у давању легитимности новом учењу о њеној улози у економији. Кључна ствар у овој новој доктрини је растући консензус међу државама да се помогне раст и јачање глобалне економије. Своју одговорност многе владе данас схватају као нешто што превазилази традиционалну спољну политику и проширује се на светску трговину, глобалну животну средину и глобалну економску стабилност. Ово учешће државе у међународној арени је ствар крајње сложена и са много аспеката, при чему је учешће неких држава веће него других. Важно је то да глобални капитал поставља захтеве националним државама које на њих одговарају кроз стварање нових облика законитости. Нова географија глобалних економских процеса, стратешке територије економске глобализације морају да се дефинишу, како у погледу пракси корпорацијских чинилаца, укључујући и потребну инфраструктуру, тако и у погледу деловања државе на стварању нових законских режима или стварању легитимности за њих. Гледишта по којима је национална држава карактеристична просто по томе што губи значај не успевају да истакну ову врло важну чињеницу и оно што се дешава своде на једну функцију дуализма глобално-национално: оно што једно добија, друго губи.

Саскиа Сасен, насупрот томе, дерегулацију схвата не само као губитак контроле од стране државе, већ као кључни механизам за упоредно руковање међудржавним консензусом да се настави са глобализацијом и чињеницом да национални правни системи остају главна или кључна институција кроз коју се спроводе гаранције права уговора и својине. Стратешки простори на којима се одвијају многи глобални процеси често су национални; механизми путем којих се примењују нови законски облици, неопходни за глобализацију, често су део државних институција; инфраструктура која омогућава хиперпокретљивост финансијског капитала у глобалним размерама смештена је на различитим националним територијама. С тога се положај нације-државе, по њеном мишљењу, не може свести на положај нечега што губи значај. Опадајућа способност државе да спроводи регулативу над многим од својих индустрија не може се објаснити просто чињеницом да фирме данас делују пре у глобалној, него у националној економији. Сама држава је кључни чинилац у спровођењу глобалних процеса и учествујући

у њима, сама се мења. Облик и садржај учешћа различит је код високоразвијених земаља и земаља у развоју, као и унутар сваке од ових групација. На основу тога она закључује да суверенитет и територија остају кључна својства међународног система али, они се изнова конституишу и, делимично, преносе на друге институционалне арене изван државе и изван оквира територије која припада нација. Суверенитет, уместо да као последица глобализације и над-националних организација буде разорен, бива трансформисан.⁹⁾

Постоје и други аутори који не виде скорији крах државе. Тако Владимир Вулетић између осталог, наводи да је у последњим деценијама дошло до великих промена које су довеле читав систем, а може се рећи и светски поредак у стање неравнотеже. Међународна подела рада је доведена у питање, многе земље су стекле могућност поседовања нуклеарног наоружања, изоловани покрети су стекли могућност да нанесу озбиљне штете постојећем поретку али најдалекосежније промене су се догодиле у систему националних држава. Национална држава је постала реална препрека за функционисање глобалног економског система. Капитализам заснован на глобализацији економских делатности и организацијској флексибилности поткопава државни суверенитет али са друге стране, темељни принцип акумулације капитала захтева даљу монополизацију положаја кључних економских актера а такав положај могу обезбедити само јаке државе.¹⁰⁾

Мултикултурализам

Друга ствар која карактерише савремену државу је њена мултикултуралност. Глобализација је као процес између осталог отворила границе, не само за робу већ и за људе, па су тако, из различитих разлога многи одлучили на напусте своју земљу и оду да живе у неку сасвим другу. Ово је процес који траје већ јако дуго. Тако, данас скоро и да нема земље за коју се може рећи да није мултикултурна. Да би се дефинисао појам мултикултурализма неопходно је прво дефинисати појам културе и културног идентитета.

Култура се може дефинисати као скуп стечених знања али и као укупност друштвених, верских и сличних структура, уметнич-

9) Детаљније видети: Saskia Sassen, *Losing Control? Sovereignty in an Age of Globalization*, Columbia University Press, New York, 1996, str. 24.

10) Владимир Вулетић, *Између националне прошлости и европске будућности*, Службени гласник, Београд, 2008, стр. 21.

ких, интелектуалних и других појава којима се одликује неко друштво. Културни идентитет се односи на осећање континуитета из генерације у генерацију дате културне популационе јединице, на њихова заједничка сећања о ранијим догађањима и раздобљима у њеној историји, као и на представе које свака генерација има о колективној судбини дате популационе јединице и њене културе.¹¹⁾ Ако је култура конститутивна компонента нације, онда је и културни идентитет аспект националног идентитета. Унутар сваког друштва постоје бројне културне целине као што су локалне, регионалне, мањинске, руралне или метрополске културе. Довољно је само обратити пажњу на разлике и дијалекту, унутар језика великих европских нација, затим на разлике у обичајима које су понекад толико велике да постоје чак на нивоу локалних култура, ту су и подкултурне целине настале на бази социјалне стратификације, затим верске разлике, генерацијске културне разлике као и разлике унутар скупа омладинских подкултура. Сва ова диверзификација указује да заједништво, јединство, хомогеност унутар културе не постоји у апсолутном облику. За означавање ових разлика користе се појмови попут културног плурализма или мултикултурализма.¹²⁾ Концепт мултикултурализма се везује за последње деценије XX века и представља предмет бројних расправа и дебата. Као политички идеал мултикултурализам значи „подједнаке могућности праћење културном разноликошћу, у атмосфери узајамне толеранције.“ Поједини аутори мултикултурализам тумаче као део политичке коректности, као политику признавања грађанских права и културних идентитета и уопште вредности културног диверзитета.¹³⁾ Уско повезано са питањем мултикултуралности у савременом друштву је и питање миграција. У заједници држава постоји растући консензус да се, због протока капитала, информација и услуга, укину граничне контроле. Али, када су у питању имигранти и избеглице, било да је то у Северној Америци, Западној Европи или Јапану, национална држава, у одбрани сувереног права да контролише своје границе, полаже право на сав свој стари сјај. У бављењу имиграцијом држава се суочава са међународним режимом људских права

11) Детаљније видети: Антони Смит, *Национални идентитет*, Библиотека XX век, Београд, 1998.

12) Детаљније видети: Лорна Штрбац, *Глобализација и национална култура*, КОЦ, Шид, 2007.

13) Александра Ђурић-Милановић, „Мултикултурализам и религијски плурализам“, *Религија и толеранција*, Филозофски факултет – Центар за емпиријска истраживања религије, Нови Сад, вол. 8, бр. 14, стр. 357-374.

који је у успону. Са имигрантима и избеглицама долази до изражаја напетост између заштите људских права и заштите државног суверенитета. Ова напетост је посебно оштра у случају непријављених имиграната, пошто је само њихово постојање знак ерозије суверенитета. Порекло ове напетости је, бар делимично, у самој држави, у конфликту између њене власти да контролише улазак, и њене обавезе да штити становништво на својој територији. Поред тога, у мери у којој имигранти и избеглице добијају значајна права, ово се може схватити као обезвређивање држављанства као услова за приступ правима. Имиграција, стога, има двоструко својство: имиграција је главни предмет поновног национализовања политичког дискурса и његово средство, али и предмет владине политике и праксе. Текућа имиграциона политика у високоразвијеним државама све више је у сукобу са другим важним политичким оквирима међународног система. Постоји комбинација тежњи да се створе економски простори без граница, а да се ипак појача контрола којом би се имигрантима и избеглицама онемогућио пролаз.¹⁴⁾

БУЂЕЊЕ НАЦИОНАЛИЗМА

Према новијој представи о нацији, крајем XX века, управо се национализам доводи у везу са националним идентитетом. У својству идеологије језика, национализам је релативно модерна појава јер се јавио на политичкој сцени у једном раздобљу позног XVIII века. Термин национализам користи се на неколико начина и може да означава:

1. целокупан процес обликовања и одржавања нација или националних држава,
2. свест о припадности нацији заједно са сентиментима и стремљењима усмереним на њену безбедност и просперитет,
3. језик и симболику нације и њене улоге,
4. идеологију, укључујући културну доктрину нације и националне воље као и прописе за остварење националних стремљења и националне воље.

Последње значење, значење националистичког покрета тесно је повезано са националистичком идеологијом и оно означава национализам као идеолошки покрет за постизање и одржавање аутономије, јединства и идентитета, у име популације за коју неки

14) Оп. цит. Saskia Sassen, стр. 76.

њени припадници сматрају да представља стварну или „потенцијалну“ нацију.

Главне поставке идеологије национализма:

1. свет је подељен на нације од којих свака има своју индивидуалност, историју и судбину,
2. нација је извор целокупне политичке и друштвене моћи и лојалност нацији је изнад сваке друге привржености,
3. људска бића морају се поистоветити са нацијом уколико желе слободу и самоостварење,
4. нације морају бити слободне и безбедне ако се хоће да у свету владају мир и правда¹⁵⁾.

Ова последња поставка идеологије национализма у многоме говори у прилог поновном јављању национализма у свету, имајући у виду све веће немире, ратна жаришта, као и мешање неких држава у послове и политике других земаља.

Националистички идеал јединства оставио је дубоке последице. Пре свега подстакао је идеју о недељивости нације и оправдао искорењивање, често на силу, свих међутела и локалних разлика у интересу културне и политичке хомогености.

У елементе национализма можемо подвести појмове као што су аутономија, идентитет, национални дух, аутентичност, јединство и братство који образују узајамно повезан језик или дискурс који има своје експресивне церемонијале и симболе. Ти симболи и церемоније у толикој су мери део света у којем живимо да на њих већином и не обраћамо пажњу. Ту спадају очигледни атрибути нација, заставе, химне, параде, монете, престонице, заклетве, народна ношња, фолклор, музеји, ратни споменици, помени мртвим припадницима нације, пасоши, границе као и њихови скривени аспекти као на пример врсте националне рекреације, природа, народни јунаци и јунакиње, бајке, облици етикеције, архитектонски стилови, народна радиност, форме урбанистичког уређења, правне процедуре, образовна пракса и војни кодекси, сви они особени обичаји, колективне норме, стилови и начини делања и осећања који важе за све припаднике заједнице историјске културе. Национални симболи, обичаји и церемоније по много чему су најмоћнији и најтрајнији видови национализма. Посредством церемонија,

15) Оп. цит. Антони Смит, стр. 115.

обичаја и симбола сваки припадник заједнице учествује у њеном животу емоцијама и врлинама и преко њих поново се посвећује њеној судбини. Основни сентименти и стремљења које изазивају националистичка идеологија и националистички језик и симболи се односе на три главне ствари: територију, историју и заједницу.¹⁶⁾

Сви ти елементи, симболи и церемоније се могу посматрати као индикатори безбедности друштва и потенцијални извори угрожавања посебно у мултикултуралним заједницама. Најочигледнији примери за то у Републици Србији се могу наћи у јужној покрајини КиМ као и на самом југу Србије где је скоро било проблема због истицања албанских застава као и спорног споменика страдалим припадницима ОВК.

Према Антони Смиту постоје 2 основна типа национализма: грађански и територијални и етнички и генеалошки. Грађански и територијални модели нација обично производе одређене врсте националистичких покрета: „антиколонијалне“ покрете пре стицања независности и „интеграционе“ покрете по њеном стицању; етнички и генеалошки модели нације с друге стране обично доводе до сецесионистичких и дијаспоричних покрета пре стицања независности а касније до иредентистичких или „пан“ покрета.

Национализам делује на више различитих равни:

- Строго политичка раван – национализам као идеологија представља доктрину о јединицама политичке власти и скуп прописа у вези са природом носилаца власти; Национализам је исто тако доктрина о легитимним глобалним односима таквих јединица.
- Економска раван – национализам прописује самодовољност материјалних извора и чистоту начина живота сагласно свом опредељењу за аутономију и аутентичност; у противном националисти стреме максималној контроли над домовином и њеним материјалним изворима.
- Друштвена раван – национализам прописује мобилизацију народа, законску равноправност његових припадника као грађана и њихово учешће у јавном животу за „национално добро“.
- У најширој равни национализам се мора сагледати као облик истористичке културе и грађанског образовања, облик

16) Ибидем

који прекрива или замењује старије видове верске културе или породичног образовања. У том смислу се нације и национални идентитет морају сагледати као творевине национализма и његових поборника а њихов значај и величање такође су националистичко дело.¹⁷⁾

Уколико упоредимо равни на којима делује национализам са облицима глобализације (културна, политичка и економска) можемо закључити да делују на истим нивоима и рећи да негативно деловање и последице глобализације по природи ствари изазивају појачан национализам.

„Године после хладног рата посведочиле су почетак драматичних промена у идентитету народа и симболима тог идентитета. Глобална политика је почела да се преобликује дуж културних граница. У овом новом свету локална политика је политика етничитета а глобална политика је политика цивилизација и с тога је супарништво суперсила замењено сукобом цивилизација.“

Оживљавање религије широм света појачава културне разлике између друштава. Културе могу да се мењају и природа њиховог утицаја на политику и економију може да варира у различитим периодима али главне разлике у политичком и економском развоју цивилизација су јасно укоренење у њиховим различитим културама. Запад је још увек најмоћнија цивилизација али његова моћ у односу на друге све више опада и наилази чак на отпор других друштава (као што је на пример исламско).¹⁸⁾ Све чешће се јављају сукоби на етничкој основи који погађају и најразвијеније земље света и говоре у прилог томе да етничко раслојавање има свој системски извор. Овакво стање доводи до распада у цивилизованим друштвима и до појаве самосвесне глобалне елите са једне стране а са друге стране до омасовљења несигурних, локализованих друштвених група чији је положај одређен недостатком економске, културне и политичке моћи. Реакција која се јавља због таквих услова се манифестује кроз масовно збијање у заклон традиционалних вредности – национализма, верског фанатизма и патријархализма.¹⁹⁾

Иако свако спомињање национализма углавном изазива негативне реакције у широј јавности и подсећа најчешће на некадашњу фашистичку Немачку, треба имати у виду да је он стално присутан

17) Ибидем

18) Семјуел Хантингтон, Сукоб цивилизација, ЦИД, Подгорица, 2000, стр. 19-30.

19) Оп. цит. Владимир Вулетић, стр. 23.

код свих народа, само је питање у којој се мери тренутно изражава. У свим националним државама постоје прилике када се свакодневне рутинске делатности обустављају и држава слави саму себе. Тада могу избити на површину патриотска осећања која се током остатка године морају држати далеко од свакодневних полова. Годишњи календар модерне нације понавља у малом њену дужу политичку историју: кратки тренуци националистичких осећања прекидају дужа раздобља постојане смирености, током којих се национализам привидно губи из вида.²⁰⁾ Иако је национализам савремених европских и других друштава још јасно изражен, он се карактерно разликује од национализма који је постојао у претходном веку када су категорије народа и националних идентитета биле релативно нове.²¹⁾

ЛИТЕРАТУРА

- Билинг, Мајкл, *Банални национализам*, Библиотека XX век, Београд, 2009.
- Вулетић, Владимир, *Између националне прошлости и европске будућности*, Службени гласник, Београд, 2008.
- Sassen, Saskia, *Losing Control? Sovereignty in an Age of Globalization*, Columbia University Press, New York, 1996.
- Смит, Антони, *Национални идентитет*, Библиотека XX век, Београд, 1998.
- Фукујама, Френсис, *Крај историје и последњи човек*, ЦИД, Подгорица, 2002.
- Хантингтон, Семјуел, *Сукоб цивилизација*, ЦИД, Подгорица, 2000.
- Штрбац, Лорна, *Глобализација и национална култура*, КОЦ, Шид, 2007.
- Барнет, Ричард и Кавана, Џон, „Хомогенизација глобалне културе“, *Глобализација*, приредили: Џери Мандер и Едвард Голдсмит, Клио, Београд, 2003.

20) Мајкл Билинг, *Банални национализам*, Библиотека XX век, Београд, 2009, стр. 86.

21) Френсис Фукујама, *Крај историје и последњи човек*, ЦИД, Подгорица, 2002, стр. 285.

- Голдсмит, Едвард, „Развој као колонијализам“, *Глобализација*, приредили: Џери Мандер и Едвард Голдсмит, Клио, Београд, 2003.
- Кор, Мартин, „Глобална привреда и Трећи свет“, *Глобализација*, приредили: Џери Мандер и Едвард Голдсмит, Клио, Београд, 2003.
- Норберг-Хоц, Хелена, „Притисак да се изврши модернизација и глобализација“, *Глобализација*, приредили: Џери Мандер и Едвард Голдсмит, Клио, Београд, 2003.
- Ђурић-Милановић, Александра, „Мултикултурализам и религијски плурализам“, *Религија и толеранција*, Филозофски факултет – Центар за емпиријска истраживања религије, Нови Сад, вол. 8, бр. 14.
- Ступар, Милорад, „Светски поредак, глобализација и питање суверенитета“, *Филозофија и друштво*, Институт за филозофију и друштвену теорију, Београд, бр. 21/2003.
- <http://bs.wikipedia.org/wiki/Globalizacija>

Sonja B. Dragovic

IMPACT OF GLOBALIZATION STRENGTHENING OF NATIONALISM IN A MULTICULTURAL SOCIETY

Resume

Globalization is a process that has brought many changes in the relations between states in the international arena but also in relationships. It is a process that takes place at the global level but affects all aspects of human life, until the lowest personal and individual. The most important and biggest changes have been made in the globalization of culture, economy and politics. Some of these changes have been positive and good for the people but most of them only caused harm. The aspiration for unification of culture globalization, open markets and a weakening of the role of the state has led to the destruction of the existing culture and values, the spread of consumer society, weakening markets of less developed societies due to the inability to match the prices of subsidized products of developed countries and the transfer of political power and decision-making possession of multinational corporations. All this cumulatively caused even greater stratification of a society where the rich become richer and the poor, if we can say, poorer. By weakening the purchasing power of the people we have reduced demand for goods which, among other things, led to yet another economic crisis. In such situations, when it comes to the existence of the people, they turns back to their old habits, values and

compatriots because it is the only thing that is certain, and in such situations we have the awakening of nationalism.

Keywords: globalization, nationalism, identity, multiculturalism.

УДК:
321.01(049.3)

Осврт

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА
POLITICAL REVIEW
Година (XXV) XII, vol=36
Бр. 2 / 2013.
стр. 75-102.

*Милош Кнежевић**
Институт за политичке студије, Београд

ДРЖАВА У ПОСТМОДЕРНОЈ ОПТИЦИ**
**Осврт на књигу *Анатомија савремене државе*,
Ђорђе Стојановић, Живојин Ђурић,
Институт за политичке студије,
Београд, 2012, 400 стр.**

Држава није једина али је свакако најупадљивија и најснажнија, а можда и најважнија друштвена творевина. Држава није само политичко него и људско, цивилизацијско и културно достигнуће. И поред несумњивих функционалних поремећаја и кризе смисла у коју је запала на прелому векова и миленијума, ни у постмодерном повоју светског друштва држава ипак није изгубила значајну креативну, организациону и регулативну, те контролну, заштитну и безбедносну улогу. Многе надлежности које је држава стекла у претходним периодима, нарочито у модерном добу, остале су до данас. У тренутку када се помишљало да је време националних држава на измаку, држава сличних али и преобликованих тежњи поново се указала на хоризонту људских очекивања. Држава је, дакле, поново у средишту пажње и антикризних надања.

I

Шта је држава, каква и колика треба да буде и чему да служи, људи се питају већ вековима. Данашњи упити нису нимало мањи него јуче, као ни неодумице око суштине државних облика, њене анатомије и физиологије, вредности и садржаја, те односу државе

* Стручни сарадник, Институт за политичке студије, Београд

** Овај рад је настао у оквиру пројекта бр. 179009, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

према општем и појединачном добру. Држава каква јесте и каква би могла и требала да буде, стална је тема политичких разматрања, спорења и сукоба, много више практичних и прагматичних полемика него апстрактних и теоријских дебата. Појава државе утиснута је у свакодневну свест и опхођење људи, припадника државе - држављана, али та неизоставност није формирана толико као тачно знање њене организационе структуре и баш сваког аспекта деловања, колико као континуирани осећај неотклоњиве неопходности. Могло би се рећи да људи живе у држави као што држава на нарочити начин живи у људској психи.

О преддржавном стадијуму људских заједница сведоче компаративна етнологија и социјална антропологија, те антропологија политике, чак и нарочита дисциплина антропологија државе - док је модерна историја и сходна историографија, мање или више, разуђена хроника народа окупљених и организованих у државе. У миленијумски дугом времену развоја државе рађале су се и занављале идеје њеног побољшавања и усавршавања, максимализовања и минимализовања, али и надилажења и превазилажења неким другим начинима друштвеног обликовања.

Двоструко имажинирано савршенство државе огледало се у форми оптималне или идеалне државе, неуједначено и различито у теологији и секуларизованој, практичној политици. Сакрална идеја *civitas divina*, државе божанске или Божје, исказивала је људску удивљеност религиозном вером и црквеним обрасцима верујућег устројства овоземаљског живота. С друге стране сакралности, жеђ за апсолутном моћи, после античког и феудалног раздобља *arcana imperii* и *arcana dominiandi*, нарочито после Француске револуције исходила је у нововековној идеологији световне државе демократског типа. Касније рачвање и дивергенција ауторитарних и демократских токова довело је до екстрема тотализујуће и тоталне државе која је, потом, исходила у много чему трагичној пракси оствареног тоталитаризма.

Реалполитички апсолут, световне и корпоративне, али и паганизоване државе у тоталитарној форми, током последњег светског рата угрозио је опстанак човечанства. Показало се да тоталитарна држава ограничава људске слободе, негира право и правду, прикива појединце на зид поданичке послушности, утерујући их у крлетку следе вере према вођи и вођству. Осујеђујући живодајну друштвеност, ратни савез тоталитарних држава је напослетку завршио

у агресији и дискриминацији, расизму и геноциду. Реч је, дабоме, о инвазивним етатистичким концептима и праксама фашизма, нацизма и фалангизма, који су доживели историјски слом и пораз у ратном крвопролићу средином прошлог века.

С друге стране реалполитичке дуге ројиле су се позитивне и негативне утопијске замисли активне интервенционистичке и „пасивне“, тј. минималне нео/либералне државе; недржаве и надржаве; срећног и несрећног државоликог устројавања у свим смеровима хуманистичких и технократских хтења. Учење о одумирању државе није било само битан есхатолошки део марксистичке револуционарне поуке о надилажењу и укидању грађанског света и капитализма као таквог, него и саставак либералног идеолошког и теоријског пртљага, у коме се проносила изразита антипатија према директивној и регулативној улози државе на тржишту, у привреди, у кутури и друштву уопште.

И поред доктринарних скаски и бројних теоријских оправдања заласка у „тачки омега“ и судњем часу сваке државности, у анархистичкој, марксистичкој, анархосиндикалистичкој и либертаријанској контратрадицији, пољуљана и привремено потиснута држава ипак није „одумрла“. Знатно се променила, додуше, и очито ослабила у једном разровашеном раздобљу, али није коначно разобличена нити разграђена да би тек тако нестала са сцене.

После завршетка детанта и Хладног рата нагли слом комунизма у Источној Европи створио је слику у чијем контролисаном раму је створен мозаични приказ потпуне и неповратне деструкције ривалског облика реалсоцијалистичке и самоуправне државе. Идеолозима тријумфа тзв. Првог света се учинило да је за надметање способна јака државност у (пре)минулом блоку тзв. Другог света комунизма дефинитивно одложена у архиве историје. То се ипак није догодило.

*

Временски синхронизованим отпочињањем раздобља посткомунистичке транзиције реактивирани су пређашње парадгме о преображају и укидању специфичних врста социјалистичких држава, са становишта њихове непоћудности и неуклопљености у налоге времена које су одределе тренутно и на средњи рок супериорне глобалне структуре. Отпрва је очитована немоћ да се тако

дефинисане државе знатније преобразе властитим поривима и реформском снагом којима расположу. Обрасци државних реформи и реформи држава на изглед су били усклађени са иновираним природом преломног тренутка, али су стварну инспирацију још увек црпели претходних теоријски и идеолошки важних корпуса либерализма, конзервативизма и социјализма.

Тријада привидно апартних идеологија и доктрина, али и теорија и политичких филозофија, испољила се као бизарно идеацијско једињење, иако еклектично ипак сагласно у одбојности према одређеном типу државе. Јер, иза реторичког застора принципијелног антиетатизма и даље су била жива разнолика уверења о модификовању савремене државе до стадијума симболичког замирања и функционалног свођења на најнужнија поља акције. У опојном часу тријумфа и одушевљења неолибералном „револуцијом“ – посебно полетних и чврстих појава тачеризма и реганизма 80-их година прошлог века - у први план су доспели фундаментални принципи који су државу по себи третирали и пројектовали на редуktivни, заправо минималистички начин. Приватна иницијатива, дерегулација и спонтаност актера на слободном тржишту означавали су остварење идеала слободе и праксе нарочите идеологије, обликоване у доктрину индивидуалних и колективних људских права, такође.

Контрадикције наречене ситуације неолибералног тријумфа испољиле су се у историјској етапи која је одисала миленаристичком атмосфером и заблудом о вечном претакњу најбољег поретка из једног у други победнички пехар, у пажљиво негованој пејзажној архитектури његових супериорних цивилизацијских и културних засада. Наречени идеал је, међутим, врло брзо оспорила отпорна и неидеална пракса глобалних и локалних кризних трзавица. На изненађење већине олако самоуверених прогностера и занесених пророка, завршетак дугог Хладног рата, брзи слом комунизма, ресателитизовање чланица из орбите једног у орбиту другог блока, почетак, одвијање и завршетак транзиције, уз настанака нових гроздова и савеза глобалне моћи... све то дакле, није се читовало као патетична тачка на крају сложене геополитичке реченице – нити „крај државе“ на „крају историје“. Десило се нешто друго!

*

Када је узбуђење у слављу утихнуло прорадила је увек будна кртица историје. Показало се, наиме, да непредвидљива историја не познаје остварену праксу потпуне и заувек дате слободе, нити за сва времена неприкосновене победе једне, у том часу сигурно, али не и трајно осигурано надмоћне стране. Сумње настају после непобитних времена, на измаку важења „непоречивих истина“. Епохални победници су се, као и увек, у мучну релативност сопствене глобалне надмоћи уверили нешто касније, већ у следећој шокантно кризној деценији. Упркос хилијастичким и месијанским очекивањима није се десио *Крај* нечега што би личило на појаву у терминалном стању државне докрајчености. Време је потекло даље, није било опела држави као таквој, напротив, историја се наставила и после преокрета и лома идеолошких формација и војних блокова. Иако начете, највеће националне државе су опстале, да би се понеке од њих - углавном оне највеће - нашле на узлазном путу нео или постимперијалног опоравка и снажења.

Може се рећи да је транзиција - као реформски трасирана путања преласка из једног начина у други начин живота - оцртала знатну слабост управо оних држава које су биле у знатном развојном заостатку. Одатле се исказала потреба оштрих резова и брзих структурних промена, највише зарад успостављања иоле одрживог и колико-толико конкурентног капиталистичког система. Транзиција је, наиме, стартовала и одвијала се у крајње неуједначеним условима већ успостављене хијерархије и блокова јаких и слабих, те „нормализованих“ и надаље „поремећених“ и „дезоријентисаних“ држава на периферији светског система.

Предтранзиционо наслеђе условило је убрзавање и успоравање привредног раста које је неке декларисано реформске државе учврстило и учинило јачим, а неке разлабавило и учинило знатно слабијим него што су биле у претходној политекономској формацији. Неуједначена спремност на промене и продемократски капацитети посткомунистичких држава указивали су на одиста неједнаку ситуацију напретка и назатка, посебно у упоредном односу квалитета некадашњег и садашњег живота. У брзом залету и високом скоку преко епохалног процепа између старог и новог поретка, неке државе су узнапредовале, доскочивши мекано и успешно на другу обалу, док су се друге из незнања локалних елита власти,

припомоћ злурадих хегемона и опште збуњености, дезорганизовале и деградирале у калу гео/политичке неодрживости. Транзиција није нужно означила напредак и снажење колико историјско кретање ка другачијем, заправо супротном циљу и преобликовање живота сходно промењеним визурама и визијама могућег исходишта.

Транзиционо преструктурисање неразвијених и заосталих држава није текло по некој стриктној теоријској рецептури, нити је претходна теоријскоправна мисао строго детерминисала праксу у контрасеру обнове капитализма. Радикални транзициони захвати вршени су по доктринарним „шок“ формулама посвемашњег плурализовања и рестаурације (а не само реституције!), те дерегулација и приватизовања, који су своје корене имали у неолибералној парадигми намењеној посткомунистичким, постауторитарним и постконфликтним земљама. Реалсоцијалистичка и самоуправна држава морале су бити преиначене и прилагођене новим геоекономским и геополитичким потребама локалног и регионалног обједињавања Старог континента.

Претходна, деценијама традирана теорија државе и права у промењеним околностима више није могла да дође до пресудне речи – чак није могла ни убедљиво да рефлектује своје стратешке заблуде и поразе – па је на упражњено место старог типа марксистичког и марксoidног теоријскоправног дискурса, у највећој мери доспела преводна неолиберална литература. Уместо разгранате крошње теоријског мишљења о држави на левици, указао се либералoфилни дискурс који није у сваком аналитичком и интерпретативном случају осећао потребу за продубљеном аргументацијом.

*

У потрази за погоднијом парадигмом мишљења о судбини државе у транзицији поново су откривене и реинтерпретиране „старе школе“ мишљења, али су зачети и многи сасвим нови стилови тумачења, екологизам, феминизам, биополитика, нпр. У текућем теоријском плурализовању у нео, пост и ретро-приступима децентрираност и ризомска анализа у много чему су указале на склоност фактографском дескриптивизму – набрајању и описанију свега што постоји или тек жели да постане, према склоностима које потичу из „реалности“ теоријскоправног позитивизма и функционализма.

Чињеница да компонентна *графија* нараста на уштрб амалгамске *логије* и оплођујуће *зофије*, дугује се постмодернистичкој тежњи урушавања тзв. великих и и системских „прича“ у легитимизујућем правцу теоријске фрагментарности и микро-наратива. Одатле извире идеосинкретичност великог калибра, па чак и широко скалирани еклектицизам лишен, узгред речено, чак и примишли било каквих открића и оригиналности. Будући да не постоји консензуална и доминантна формула разумевања државног феномена, држави се у мноштву интерпретација приступа релаксирано, из слободно изабраног угла и овлашно утемељеног полазишта које се најчешће оправдава током дискурса.

Али, непрегледни плурализам теоријскоправних становишта, без уочљиве дијалогске доминанте и константе, не би смео одвише да обесхрабри и разочара оне који теже упознавању најважнијих токова и сазнању најзанимљивијих идеја. Времена су свакако замршенија, становишта компликованија и дисперзована, у менталним и идеацијским мрежама преплетене су безбројне покаткад и противречне, чак и у обесхрабрујуће парадоксе замршене нити.

Безброј аутора мисли и пише о држави и државности. Практично је немогуће створити комплетну слику о стању савремене теорије државе, а да можда и претерано самоуверена „потпуност“ у исходу не буде само шира или ужа селекција из свега што је у једном временском исечку било приступачно мишљењу. А приступачно се, у неизмерној колични информација и анализа државе, указује тек као мање или више сређена илузија да је све релевантно одиста захваћано мислима и памћењем. Времена, хегелијанске упућености у све и занос осмишљеном целином, остала су безнадно за нама.

Оно што је упорном мишљењу преостало јесте смелији ауторски приступ, теоријски аутограм у логичној, нужно фрагментарној обради неумањене важности али и проблематичности државе постмодерног доба. Најзад или најпре, свеједно, о држави је непрестано реч; оној савременој и оној несавременој, застарелој и престарелој, јакој и слабој, ухрањеној држави благостања и потхрањеној сиромашној држави; држави која би у хуку безосећајног времена требало да опстане или да нестане? Зато је свака студија државе, нарочито на овом тлу, потребна и добродошла.

II

За разлику од ситуације у свету, дела из области теорије државе су нашој научној продукцији релативно ретка. Мањак теоријских разматрања тако значајне појаве као што је држава израз је вишеструке несразмере.

Прва је, могло би се рећи, хронолошког карактера и тиче се неуједначеног занимања за дубље сазнавање структуре државе, њене организације и функција, вредности и циљева, те еволутивних процеса њене дис/континуиране трансформације. У домаћој научној литератури теоријски интерес за државу био је много израженији у, условно речено, конструктивном предтранзиционом времену епохе социјализма и самоуправљања, него данас у пост-социјализму, усред закаснеле и изобличене транзиције. Држава је у сложеном федералном и појединачном републичком облику пленила пажњу, како идеолога тако и теоретичара тадашњег политичког система. Анализе и интерпретације државе су се нарочито развиле седамдесетих година прошлог века. Током те, рекло би се конструктивне и нормативне деценије, посебно је разрађиван приступ „заживљавања“ у коме је држава сагледавана кроз идеолошку и теоријску призму тзв. деетатизовања и подруштвљавања. Друштво је било амбијент у коме је држава требало постепено да губи јаке прерогативе и ублажава и раствара своје класичне функције.

Друга креативна несразмера у недостатној теоријској продукцији о држави и у односу на државу у овдашњој интелектуалној заједници, тиче се скоријих раздобља посткомунистичке прото-плуралне историје. У драматичном раздобљу преокрета и преласка дотадашња партијска држава се нашла у епицентру потресних дешавања, али је и поред тога њена феноменологија тек спорадично и местимично пропитивана.

У протеклих четврт века у први план перцепције је аритмично доспевала презасићена догађајна историја која је, скоро у целости, испуњавала ментални хоризонт и интелектуалну радозналост учесника, посматрача и потенцијалних тумача. Драматична дешавања су снажно потиснула и за неко друго, можда сређеније време, одложила систематична и системска, а онда и критичка теоријска разматрања континуалне појаве и дисконтинуалног нестанка државе на претходно колико-толико јединственом мултиетничком и интернационалном државном простору.

Ранија ауторитарно и аутократски контролисана државна децентрираност устукнула је пред много јачим државоцентричним али сепаратним настојањима југословенских републичких партикула. Наречени процес нису одликовали ни стрпљење, ни смиреност, нити уљудна стишаност политичких страсти, па одатле ни истраживања друштвене ентропије и деструкције државе нису успевала да се обликују у теоријски довољно уверљивом маниру. Насупрот томе, злехуда судбина државе је пробудила неукротиве осећаје љутње, гнева и мржње који су кулминирали у неславним хостилистичким осећајима, безнадног међусобног противништва у изукрштаним политикама непријатељстава.

Разбијању и распадању федералне државе коинцидирало је стихијно разлагање и деоба југословенског друштва, економије, културе. Реч је, поновимо, о збуњујућој дискрепанци између бујичних емпиријских токова разлагања – разбијања и распадања – друге југословенске државе у федералном и социјалистичком облику, и фрапантног недостатка убедљивих анализа узрока и разлога, те мотива и интереса да једна комплексна и компликована државна творевина у југоисточном кутку Европе, напоследку нестане са политичке карте Старог континента.

*

Узастопни деструктивни догађаји су далеко надмашивали местимичне покушаје теоријског разумевања. Изразитије интерпретативне реакције углавном су биле на субтеоријском нову, комфортно лишене смислене научности, по „поносним“ самоисказима чак персуазивно идеолошке, то јест атеоријске у бити. Медијски и политички дискурс о држави губио се у маглама подразумевања и интуиције важног али необјашњеног феномена, чиме је рационални и дубљи интерпретативни приступ потиснут на маргину, за неко неизвесно будуће и ваљда погодније време.

Поменутом јазу између теоријских стаза и емпиријског богаза допринео је и посустали и занемоћали образовни и научни систем у коме је, и поред мноштва институција, поименце усмерених на истраживања државе и државности, није било довољно слуха а можда и способности да се промисли историјска и савремена перспектива државе на овом тлу.

Најзад, појачани импулси буђења интереса за феномен државе осетнији су у скорије време, понајпре захваљујући узнемирујућем сплету спољашњих и унутрашњих разлога. Оно што се у терминолошкој конвенцији широког распона помиње и именује као транзиција, условило је такве идеолошке и политичке, али и социоекономске и културалне захвате на пољу акције државе и према држави, који су и поред емпиристичког конформизма, ипак захтевали и продубљену теоријску рефлексију. Иоле смисленија платформа реформи политичког система није могла бити донета и спроведена без одређенијег теоријског става о правцима и циљевима преобликовања државе у „прелазном периоду“, можда и некаквих нововремених „Праваца транзиционог развоја“?!

Унутрашње структурне реформе посткомунистичког друштва, на матрици политичког плурализовања и опсежне промене социјалног амбијента, нарастања неиздржљивих социјалних разлика, преслијавања путем приватизационог конфисковања друштвене својине, те сиромашења већине уз богаћење мањине у изопаченој друштвеној структури, нису изазвале само настојања да се наречени процеси што боље разумеју него и да се на основу постигнутих увида легитмишу или делегитимишу у цивилизацијској визури.

Напору легитимизовања реформи, на не увек јасној траси епохалних гибања, испречила се, међутим, изнутра и споља изазвана структурна политекономска и морална криза која је снажно пољуљала отпрва идолатријски истакнуте идеале промене. Жестоки таласи кризе система, који је током протекле деценије представљао непорециви узор, релативизовали су неолиберални модел државе чији максимално проповедани „минимализам“ није показао задовољавајућу ефикасност у периоду транзиције. Напротив!?

Уколико се до сада речено постави у однос према евидентираним емпиријским токовима деструкције овдашње државе, те реконструкције њених делова, а затим и интерпретативне деконструкције свега што се са сложенем и заједничком државом дешавало на овом тлу у протеклих четврт века, лако ће се уочити да је ранија сложена држава у федералном облику, као и њени деобни и нужно умањени државолики исходи, доживела најдраматичније трансформације, какве нису искушене нити виђене на било ком другом месту у Европи.

У том смислу, теоретизовање околности везаних за некадашњу југословенску и садашњу државну ситуацију у Србији, потребно је

најпре зарад што потпунијег и тачнијег разумевања опште судбине мултинационалних и посебних судбина новонасталих националних држава у времену евроинтеграција. У том погледу није згорег рећи да околности све дубље економске и политичке кризе Европске уније у великој мери потсећају на невоље са којима се суочавала некадашња Југославија на комбативној стрмини дисолуције.

*

На потребу теоријских разматрања анатомије и физиологије умножених држава на тзв. западном Балкану не упућује, међутим, само суморна аналогија са текућим деструктивним процесима у Унији, него и узнемирујућа недовршеност геополитичких процеса и државне генезе на самом Балкану. Формативна недовршеност упућује, такође, на потребу непрекидног пропитивања замршених односа недовршених и осујећених унутрашњих и спољашњих интеграција, као и начелног односа националног и грађанског, самобитно државног и спољашњег наддржаног, те евроунијског полуконтиненталног оквира, или нечега можда потпуно различитог што би се на неочекиван начин могло остварити у будућности.

Уз то, теоријскоправна анализа не би смела да мимоиђе ни појаву мутирања како класичне тако и других до сада познатих форми државности, нарочито са становишта преноса унутрашњих, до недавно неприкосновених унутрашњих државних надлежности на спољашња, савезничка, асоцијативна и корпорацијска тела. Поменута функционална трансмисија, по свему судећи, узрокује све изразитије десуверенизовање и детериторијализовање држава као већ начетих субјеката међународног права.

У вихорима глобализације и континенталних интеграција очигледно је да се одлучујући капацитети појединачаних држава убрзано преиначују и мењају, а да се као супериорни чинилац појављују бројне надинстанце различитих намена, сврха и имена. У току је глобално мултиполаризовање са померањем акцента геоекономске и геополитичке моћи са досадашње евроатлантске осовине ка кичми евроазијског и пацифичког макрорегиона. Несумњиво да је реч о епохалној промени „средишта света“ која ће упадљиво обележити наилазеће деценије. Контуре новог глобалног распореда снага и моћи још увек нису довољно разазнате будући да су на делу почетни не увек јасни, али ипак довољно наговештавајући трендови.

Очигледно да је савремена критичка теорија државе пред искушењима све снажнијег релативизовања и негирања средишњег и основног предмета свог истраживања - државе као организованог и институционализованог дела друштва. Али, савремена теорија државе се налази и пред изазовима сасвим супротног типа; тумачења потребе све јачег државног уплитања и реформских интервенција у хаотичне економске и друштвене токове. Све више се, наиме, запажа извесна ренесанса државе у националном облику, посебно у погледу појачаних тежњи ка повратку скрајнутих и изгубљених државних ингеренција у условима опасне друштвене кризе. Отуда није тешко запазити да се многим актерима унутар политичког и економског процеса држава указује у ново/старом лику избавитеља и спасиоца.

Чини нам се да до сада речено довољно илуструје потребу критичког разматрања које се, полазећи од локалне тематске центрираности, не задржава на партикуларним, локалним и провинцијалним критеријумима, већ настоји да разуме ситуацију у већој епохалној ширини и историјској дубини. Управо такав напор садржи књига аутора Ђорђа Стојановића и Живојина Ђурића под насловом *Анатомија савремене државе* у издању Института за политичке студије (Београд, 2012).

III

Књига ауторског тандема Ђорђа Стојановића и Живојина Ђурића *Анатомија савремене државе* подељена је у пет сразмерно уједначених делова. Делимични изузетак у погледу квантитета је последњи пети део књиге који се односи на Србију као слабу државу.

*

Први део књиге посвећен је актуелним теоријским приступима савременој држави. Полазећи од нововековног, тј. модерног поимања државе, аутори разматрају „државистички концептуални пројект“ и „тријадни теоријски ешалон“ у који смештају три базична теоријска тока: марксизам, плурализам и елитизам.

У постојећој литератури из области теорије државе постоје, додуше, многе периодизације, класификације и типологизације,

тако да фокусирање кључних приступа зависи од проницљивости препознавања, снаге аргументације и ауторских убеђења и оригиналности. Осим поменуте трихотомије могу се запазати и другачији конципирани прегледи теорија државе као, на пример, онај Ендрјуа Винсента који приступе разврстава на: апсолутистичке, конституционалистичке, класне и плуралистичке. (Ендрју Винсент, *Теорије државе*, Службени гласник, Београд, 2009)

Разнолико сагледавање основних теоријских матрица у интерпретацији државе уочљиво је и код неких комаћних аутора. У једној сасвим скорашњој анализи феномена државе политиколог Вукашин Павловић са политсоциолошког становишта теорије, државе разврстава на: републиканске, контрактуалистичке (теорије друштвеног уговора), либералне, демократске, плуралистичке, институционалистичке, марксистичке, елитистичке, еколошке и феминистичке. (Вукашин Павловић, *Држава и друштво*, Чигоја штампа, Београд, 2011.) Очигледно, различито утемељена и примењена критериологија ауторе не ослобађања појачаног напора за што бољим аргументовањем сопствених становишта.

*

У другом и најобимнијем делу књиге аутори Стојановић и Ђурић усредсређени су на различите формулације проблема државног капацитета. По њиховом мишљењу, за разумевање капацитета је од нарочитог значаја однос државне моћи, инфраструктуре и логистике у организацији и функционисању савремене државе. У том погледу, према идеационим, оперативним и ефективним димензијама аутори разликују функционалне и нефункционалне државе. У средишту пропитивања капацитета државе у условима глобализације налазе се процеси демократизације и модернизације.

Већ на почетку овог дела, чију широку експликацију аутори поткрепљују ставом „поновног буђења интересовања за државни капацитет, то јест државу као експанаторну варијаблу“ (стр. 135), скицира се претходна дефиниција појма капацитета као „способности за извођење функција, решавање проблема, те формулисање и реализацију циљева. Оно што одређену државу чини способном за овакве активности је, пре свега, детерминисано њеним специфичним својствима, национално профилисана оригиналност у приступу појединим проблемима...“ (стр. 129).

Разматрајући теорије модернизације, аутори учачају разрешујуће тачке кризе идентитета и легитимитета, уз отворена питања партиципације, пенетрације и дистрибуције добара. У тим процесима запажа се, наиме, интензификовање два тока: првог које се испољава кроз индивидуацију, еманципацију, осамостаљивање и самоуправљање и, другог који се огледа у „опадању традиционалних обавеза, рутина, фактичности и очекивања“. Двоструки процес „рушења традиција, расплињавања конвенционалог, захвата четири подручја која обухватају материјалну производњу, културну репродукцију, политичку партиципацију и бирократску доминацију“ (стр. 131). У предоченом контексту размишљања аутори истичу важност брзине модернизације, дисконтинуитета, ширине промена и унутрашњу природу модерних институција.

Представљајући кључне аспекте новог институционализма аутори наводе неколико његових битних својстава: легализам, као окупираност правом у сфери управљања; структурализам, као претпоставку детерминишућег дејства структуре на понашање; холизам, као претежни утицај целине над утицајем делова система; историцизам, као јак утицај прошлости политичког система на његове презентне форме и процесе; преваленцију нормативног система који садржи идеал добре владавине.

Као потсетник схватања основног појма у овом поглављу дата је дефиниција институције Џефрија Хоџсона, као: „система установљених и превлађујућих друштвених правила која структурирају друштвене интеракције“ (стр. 136). Потом следи нешто другачије одређење истог феномена Дагласа Норта које „манифестују друштвена правила игре, то јест од стране људи осмишљена ограничења која обликују и усмеравају њихове интеракције, структурирају импULSE, или иницијативе, у сфери политичке, друштвене или економске размене, смањујући тако неизвесност свакодневног живота“ (стр. 137). У истом поглављу предочена су и два занимљива графикана односа поретка и беспоретка према Чарлсу Тилију (стр. 146 и 147).

Следи поглавље у коме се детаљније наводе и образлажу различите концептуализације капацитета и државе. Тако, на пример, Теда Скокпол државу схвата као „актера или институцију која обликује друштвене регулативе“ (стр. 148), док Френис Фукујама разликује две битне димензије државности: функционални обим државе и способност планирања и реализације јавних политика.

Репери у оваквом разумевању, према Фукујами су тројаки. Минималне функције државе обухватају: основна јавна добра, одржавање реда, закон, заштиту својинских права, макроекономско управљање, инфраструктуру, јавно здравство, заштиту сиромашних и ублажавање последица природних катастрофа. У тзв. средње функције државе спадају: суочавање са спољним утицајима, заштита природне средине, регулисање монопола, осигурање (живота, здравља, пензије), породични додаци, помоћ незапосленима, заштита потрошача. Најзад, активистичка функција државе односи се на: координацију приватних активности, индустријску политику, потстицање тржишта и кластере редистрибуције богатства (стр. 151).

Према Чарлсу Тилију држава је организација која контролише становништво настањено на одређеној територији и при том задовољава следећа својства: јасно издвојену организацију у односу на друге на истом простору; постигнуту аутономију деловања; централизованост функција и организације; способност да интервенише и мења односе на недржавном подручју (стр. 157). Према мерилу државног капацитета Тили разликује четири оквирне ситуације односа државе и демократије: недемократске државе са високим капацитетом; недемократске државе са ниским капацитетом; демократске државе са високим капацитетом; демократске државе са ниским капацитетом (дијаграм на стр. 155).

Аутори даље наводе неколико додатних дефиниција капацитета, почевши од оне Мартина Пејтнера и Јона Пјеруа који политички капацитет схватају као: „способност да се прикупе, организују и алоцирају нужни а оскудни ресурси зарад артикулисања рационалних колективних избора и успостављања стратегијских смерова у сфери јавно формулисаних циљева“ (стр. 156). Мерили Гринда, коју аутори такође наводе, разликује четири димензије државног капацитета: институционални, технички, административни и политички (стр. 157), док Чарлс Полидан уочава три важна елемента истог: деспотска моћ; политички или координативн капацитет, и; инфраструктурна моћ, или имплементациона власт (стр. 158).

Нарочито је занимљиво поглавље које се тиче односа моћи и државног капацитета. Држава је место и средство концентрације моћи на идеолошком, политичком и економском плану. Мајкл Ман појам моћи користи на два начина, као „моћ над“ нечим или неким и „моћ за“, тј. способност да се нешто што се замисли и намерава

и оствари (стр. 167). За Ђанфранка Пођија идеолошка моћ је посебан облик друштвене моћи „до оног степена до ког одређена конструкција стварности утиче на индивидуални капацитет менталног позиционирања властитог постојања унутар неке свеобухватне реланости са одређеном моралном сврхом“ (169). У том смислу, Ман идеологије дели на трансцендентне и „иманентне које јачају моралну и афективну солидарност и оснажују постојеће мреже моћи“ (170).

У поглављу „Идеациона, оперативна и ефективна димензија државног капацитета“ аутори цитирају мишљење Марка Блата који сматра да идеациони капацитет манифестује односе државе у транзицији према цивилном друштву као: командни однос - декретизам; мандатизам; парламентаризам; укључивања основних интереса, тј. корпоративизам и концентрација (стр.178).

Потом се предочава концепт развојне државе Адријана Лефтовича у шест дескриптивних компоненти: постојања развојне елите; релативне аутономије развојне државе (одвојене од склопа посебних интереса); деловања економске бирократије која управља интеракцијом државе и привреде; уважавања друштвеног амбијента и цивилног друштва; ефективне управе недржавним економским интересима и, најзад; комбинације рационалне репресије, сузбијања грађанских права, широке легитимности и сталне дистрибуције добара.

На месту на коме пишу о идентитету државе аутори истичу четири могућа типа идентитета: тоталитарни и ауторитарни државни идентитет; ограничени либерално државни идентитет; развојни државни идентитет; народни државни идентитет (стр. 185).

У поглављу „Функционалне и дисфункционалне државе“ аутори предочавају дијаграм на основу теоријских налаза Верени Фрица. Према мерилу ниског и високог нивоа функционалности и дисфункционалности државе су распоређене у четири квадранта моћи као: јака и потпуно способна држава; способна али притискајућа држава; држава ниског нивоа способности и; слаба и аномална држава (дијаграм на стр. 143).

У поглављу о глобализацији аутори наводе низ испреплетаних процеса, у виду „пет аспеката или димензија глобалног флукса“: етнолошки пејзажи; технолошки пејзажи; финансијски пејзажи; медијски пејзажи и идејни пејзажи који „манифестују свеобухватне и свестране политичке представе, идеолошке поставке

планиране од стране држава и опозитних покрета, компоноване од елемената просветитељског погледа на свет, укључујући слободу, благостање, права на суверенитет, репрезентацију и демократију“ (стр. 193).

После предложеног наведена је и вишестепена диференцијација светског поретка на: локалне субнационалне и субдржавне мреже; националне мреже на нивоу националних држава; међунационалне и међудржавне мреже на геополитичком нивоу сукоба и сарадњи; транснационалне мреже које превазилазе границе; глобалне мреже које покривају читав свет, серијама мрежа са универзалним својствима (стр. 198).

Јан Арт Шолте интерпретира могуће разумевање глобализације као процеса: интернационализације и интеракције; либерализације и слободног приступа ресурсима; универзализације; вестернизације и американизације путем ширења потрошачке културе; детериторијализације која надилази територијалну политичку географију и резултира социјалном надтериторијалношћу (стр. 194).

У наставку пажњу аутора плени феномен суверенитета који диференцирају на неколико карактеристичних типова: домаћи унутар државе - државна власт; међузависни - способност контроле кретања унутар сопствених граница; међународни - легални у виду узајамног признања држава и других ентитета; вестфалски или спољни - обликован искључивањем спољних актера из формирања унутрашње моћи (стр. 195).

Глобализација, наравно, искушава и угрожава ауторитет државе на неколико осетљивих места и на више начина: угрожена је, пре свега, компетентност државе; форма државе је на искушењу; аутономија државе је пред снажним изазовима; ауторитет државе је на проби; поверење у државу је умањено, нарочито у погледу смањивања компетентности и аутономије националне државе (стр. 196). Све то догађа се усред интерпретативног плурализма, различитих врста идеја и идеологија, и теорема и теорија, поименце: либералног интернационализма; радикално плуралистичке демократије; космополитске демократије, и; делиберативне демократије (стр. 196).

Приказани део књиге се завршава поглављима „Демократизација, модернизација и државни капацитет“ и „Могући принципи за будуће увећање административног капацитета“. Према Клаудију Кракјуину државни капацитет се испољава кроз два особена ви-

да. У конститутивни капацитет спадају: сегментна варијабла; организациона варијабла; варијабла идентитета; варијабала државног облика и режима. У инфраструктурни капацитет спадају: територијална варијабла; економска варијабла; бирократска варијабла; функционална варијабла (стр. 205).

Карактер односа државе и друштва, у погледу испољавања капацитета, аутономије и државне снаге, аутори препознају у два укрштена приступа: државоцентричном и друштвеноцентричном. Држава је самостална структура, а груба дихотомија државе и друштва надилази се мекшом формулом државе у друштву. Држава је, по мишљењу аутора, истовремено и истопросторно, и одвојена и спојена са друштвом.

Приказујући мишљење о „трансформационом капацитету“ Линде Вајс, аутори дају сопствену дефиницију капацитета (државе): „Капацитет манифестује способност извођења одређене функције и продукције жељених исхода, што стављено у однос према држави значи да државни капацитет манифестује способност владе да испуни различите улоге, и консеквентно, досегне прокламоване економске, политичке или друштвене циљеве, док аутономија оличава могућност уобличавања државних интереса без уважавања и консултовања корпуса друштвених интереса“ (стр. 208).

Последње поглавље у другом делу књиге аутори завршавају интерпретацијом ставова Алија Фарезмонда о групи инструменталних капацитета у које спадају: институционални; организациони; јавно-политички; политички, и; административни (стр. 209. и даље). Административни капацитет, таксативно наведено, садржи чак једанаест облика: структурални; процесни; културни или нормативни; институционални и организациони; управљачки и лидерски; стратешки, људски ресурси; финансијски ресурси; когнитивни; технолошки и информатички; демократска репрезентација, одговорност и правичност, и, најзад; развојни капацитет.

*

Трећи део књиге, писан у дескриптивном стилу, посвећен је феномену државног персонала, тј. бирократије. Предочајавајући историјску генезу модерне бирократије - али и дистинкцију између јавне администрације и бирократије - аутори излажу троструки приступ: идеалтипски, веберијанске провенијенције, заснован на рационалном знању и експертизи; реалистички који се тиче

великих организација и институција у обухвату њихових структура, процедура, знања, и; комплексне законодавне, извршне и судске, организације и институције које операционализују владање и управљање.

Предочавајући налазе Мартина Алброуа аутори наводе седам својстава појаве бирократије у које спадају: рационална организација; организациона неефикасност; чиновничка владавина; јавна администрација; чиновничко управљање у јавном и приватном сектору; организација обележена хијерархијом и правилима, и; суштински квалитети модерног друштва (стр. 222).

Следећу визуру бирократије аутори наводе према Фреду Ригсу чија схватања предочавају овим редом: носиоци чиновничких функција, тј. скуп служби, канцеларија и службеника; чиновнички апарат, систем међусобно повезаних службеника, тј. административни апарат; чиновничка организација као рационална, модерна, или организација бирократизована у бирократску владавину и поредак – политички систем доминираан чиновничким апаратом; чиновници као владајућа класа; ирационална примена организационих политика, ригидност, спорост и коруптивност у послу – биропатологија; канцеларијска рационалност ефикасне администрације; чиновничко управљање од стране чиновничког апарата, или чиновника; идеалтипска бирократија карактерисана променљивим сетом својстава; пато-бирократија – као идеалтипска конструкција негативних својстава, и најзад; бирократско друштво у коме доминира бирократија (стр. 223).

На стр. 224 аутори су дали прегледну синоптичку и компаративну табелу својстава и карактеризација два претходно цитирана аутора. На стр. 226. наведено је десет Веберових правила разумевања бирократије: чиновници су лично слободни; постоји јасна чиновничка хијерархија; функције сваког чиновника су јасно спецификоване; сваки чиновник располаже уговором о запослењу; чиновници су селектовани према професионалним и техничким квалификацијама (наименовани а не изабрани); сходно положају и хијерархији, чиновници имају плату и право на пензију, дају отказ или бивају отпуштени у складу са правилима; постоји јасно формулисан систем напредовања, кретања у каријери који се врши на основу процене радног искуства и заслуга; чиновник не може лично да присвоји своју позицију и њене ресурсе; чиновник се налази под унифицираном контролом и дисциплинском регулативом.

У наставку поглавља аутори наводе тријадну перцепцију бирократског друштвеног слоја у верзији Гаја Питерса, уз дијаграмски приказ (стр. 236) шест критеријума способности бирократије да испуни одрживу управљачку и властодржачку позицију. У њих спадају: бирократске идеологије, интерне идеје и конкретне политике; функционална средства; компетитивни карактер бирократске алокације ресурса; квалитативно-квантитативна довољност бирократских позиција; располагање адекватним менаџерским знањима и умећима, и; приоритетна позиција у процесу спровођења и примене циљева.

Део књиге посвећен о бирократији аутори завршавају поглављем о новом јавном менаџменту и политизацији и демократској легитимизацији јавне бирократије (стр. 243-261).

*

У четвртном делу књиге аутори пропитују одговорност за имплементацију слабе и јаке државе. Залажући се стваривање и успостављање концепта демократске одговорности на основу дистрибуције добара јавне политике, аутори препознају јаке, слабе и несупешне државе.

Са становишта које садржи мерило државног капацитета аутори проблем снаге државе постављају у следећу релацију, тачније речено, перспективу: „способности владе да ангажује ресурсе у одређеној јавној политици и способности владе да оствари фер резултате, саобразне локално и партикуларно дефинисаним друштвеним стандардима“ (стр. 290).

Главна својства савремених држава аутори даље одређују на основу скалирања, при чему сваки од уобличених типова држава поседује посебна обележја. Тако, рецимо, јаке државе краси чак осам обележја, међу којима се истичу: имплицитни друштвени уговор; консензус између свих сектора друштва; једнака могућност учествовања у одлучивању; јасно раздвајање јавних добити од приватних услуга; ефективни државни суверенитет; идеолошки консензус; цивилна контрола војске; међународно признате границе територије (стр. 291).

Слабе државе, напротив, обележавају сасвим другачије особине. Таксативно набројано то су: недостатак вертикалне легитимности; присуство персонализовања државе у лицу владара; одсуство

хоризонтале легитимности; непостојање друштвеног консензуса; искључење других из приступа и располагања ресурсима; угрожавање осећаја заједништва кроз партикуларне наступе вођа и покрета (стр. 291 и даље).

Најзад, по мишљењу аутора, колабирале државе су оне државе које су: дефектни центри за доношење одлука, паралисаних легитимитета, нарушених поредака и ослабљене друштвене повезности; које имају ослабљени легитимитет; које су изгубиле моћ да говоре у име сопственог народа (изгубљени традиционални, харизматски и институционални извор легитимитета). Закључак гласи: „Урушене државе нису дисфункционалне, оне су заправо привремено афункционалне“ (стр. 306).

Нешто даље у тексту, аутори презентују врло експресиван графикон идеализоване путање ка демократији кроз различите ступење, у односу на јаке, слабе и средње јаке државе, у изворној верзији Чарлса Тилија. На истом месту у наставку аутори излажу најважније поставке неолибералне теорије државе, нарочито диверсификацију неолибералних теоријских становишта у последњих петнаестак година.

*

У последњем петом и најкраћем делу књиге аутори су се позабавили теоријским сагледавањем друштвених, економских и политичких околности везаних за Републику Србију као постјугословенску државу. Већ у наслову петог дела фигурира обесхрабрујуће одређење „Србија као слаба држава“. Експликација тезе из наслова дата је на приближно двадесетак страна, уз наговештај да теоријске елаборације из претходних делова књиге у будућности могу бити примењене и разрађене у обимнијој студији која би у истраживачком фокусу могла имати само Србију као државу.

Поменуто је да у савременој правној и политиколошкој литератури о држави постоји више различитих квалификација које указују на претежну особину која неку државу чини поремећеном, неотпорном и слабом. Поред најчешће помињаног и устаљеног обележја „слаба држава“ запажају се и друга, попут: *предмодерна држава, анахрона држава, резидуална држава, држава сецесиони остатак, неуклопљена држава, изолована држава, нефункционална држава, афункционална држава, колабирана држава, непо-*

требна држава, неодржива држава, неодговорна држава, реметилачка држава, деликвентска држава, терористичка држава, отпадничка држава, држава отпадак, коруптивна (рђава) држава, неправна држава, анархична или аномична држава, држава из алијансе зла, сатанска држава, итд. Из наведеног је видљиво да је атрибуирање слабе и лоше државе, уз нешто мало аналитичке проницљивости и имажинације, практично неограничено.

Полазећи од евидентирања чинилаца тешког положаја Србије у који према мишљењу аутора, пре свега, спадају: унутрашњи расцеп друштва и поремећена економија (као директна последице сецесионих ратова, изнурујућег спољашњег ембарга и штетних санкција); територијално ампутирање Косова и Метохије; издвајање Црне Горе из заједничке државе, те ослабљени међународни положај, аутори уочавају „стање комираности“ и „друштвене патологије“ у коме се земља нашла на самом почетку демократске трансформације. Набројани фактори су узроковали вредносну поделу државе на линији расцепа у тумачењу јавних интереса, у распону од европеизма до евроскептицизма (стр. 318).

Занимљиво је, такође, запажање аутора да се неповољан положај Срба у „окружењу“, тј. на ексјугословенском простору доживљава више као „контролисани процес распадања Југославије него као аутентично иницирани национални пројект“ (стр. 318). Ваљано је, исто тако, и разликовање демократије као политичког облика владавине у држави и процеса демократизације који удахњује демократске садржаје и идеале у реализацију норми у живот институција политичког система. У таквој тежњи аутори сагледавају и извесне услове међу којима истичу доступност политичких функција; анулирање асиметричне расподеле моћи у корист плутократских кругова; учешће владе у политикама укоје утичу на квалитет живота већине, и побољшање услова за самоопредељење. Критичка констатација која следи гласи да: „Србија ако и јесте демократска држава, свакако није довољно демократска земља“ (стр. 320).

Но, аутори се на приказаном месту не заустављају у расуђивању и судовима, јер у продужетку анализе истичу једну, по нашем уверењу, веома инспиративну теорију угледања, у различитим облицима „изоморфичке мимикрије“. У принудном изоморфизму спољашњи агенси формално и неформално натурају изоморфну конструкцију некој организацији. Миметички изоморфизам испољава се када нека организација једноставно имитира или копира

друге организационе праксе, без неопходног разумевања технологије, процедура, смисла и циљева. Најзад, нормативни изоморфизам указује на прихватање готових „решења“ зарад „најбоље праксе“ (стр. 321).

Србија је, по мишљењу аутора, у стању „продонгиране политичке нестабилности“. За такав положај одговорна је колико политичка елита толико некомпетентна али веома бројна бирократија. Полазећи од веберијанског модела функције бирократије у држави аутори запажају манипулативне односе између политичких изабраника и административне елите који се често завршавају продонгирањима и опструкцијама у неравнотежи и неподударању замишљеног и оствареног. У исходу деловања непринципијелних и *ad hoc* коалиција не добија се само „отоманизација управљачких структура“ (стр. 324), него и ширење непрофесионализма, неекспертности и аматеризма у обављању делегираних послова.

Као резултат поменутог процеса лако је видљив недостатак воље и способности за рационализовањем и реформом јавног сектора. Бирократија је политички уцењена и стога „хронично пати од недостатка административног кредибилитета“ (стр. 329). Тако се бирократски простор двоструко опсервира: као „транзиционна синекура“, али и као „зона неефикасности и корупције“ (стр. 329). Ово последње се дефинише као „коришћење јавног (државног) положаја за приватну корист“ (стр. 330). Корупција, наравно, има више врста: бела – путем коришћења рођачких веза; сива – чињењем услуге за услугу; црна – давање повластица за новац; централизована – деловањем у државном врху зарад личне користи и повећања богатства (стр. 330).

Могућност да се сплет коруптивних поступака устали као „културни код“ аутори оцењују као изражену опасност по ионако поремећену друштвену кохезију. Закључак аутора о корупцији у Србији гласи: „Мање или виша 'клептократска' поставка функционисања српске државе је постала општи 'јавни дефект', који не карактерише само номинално моћне, већ и 'друштвену вертикалу' и 'друштвену хоризонталу'. Тако далазимо до нечег што се условно може означити као 'коруптивни културни код', 'коруптивни данак' постаје норма урачуната у већи део социјалних трансакција“ (стр. 332).

Аутори даље запажају да: „већина локалних политичких актера у посткомунистичким земљама желе да драстично ограниче

улогу државе и државних институција у трансформационом процесу“ (стр. 335). Тиме административни апарат али и локални реформатори постају лака мета за „неолибералне политичке упливе“ (у наставку). У темељу ове занимљиве тезе је начелно разликовање феномена слабе државе од либералног концепта минималне државе. Идентификовање те две појаве аутори сматрају заблудом. Либерали редуковани сет државних услуга сматрају неопходним, а неспособност да се он оствари дефинишу као слабост државе. Зато либерали мисле да је од опредељивања за мању или већу улогу државе, важније и корисније пружање услуга које су у њеном супстанцијалном делокругу. Циљ није јака него функционална и корисна држава. По мишљењу аутора, поготову су погрешне инверзивне интерпретације о јакој као чврстој држави (стр. 336).

При крају последњег петог дела књиге аутори се баве политичком кризом као негативном последицом „манипулативне архитектуре одговорности“. Они су уверени да је: „Кодирање јавне одговорности од стране српских елита, као нечега што је релативно и подложно *ad hoc* интерпретацијама, заправо довело до тога да се српско друштво може одредити као неодговорно друштво“ (стр. 338).

У форми синтетичког закаључка на самом крају књиге аутори предочавају дијаграм главних одређења Србије као слабе државе. У кључне факторе слабости српске државе аутори убрајају: дугу структурну и економску кризу праћену великим задужењем и финансијском зависношћу; хипертрофију клијентелизма и корупције на граници криминала; дискрепанцу између државе и српског друштва са ниским степеном друштвене кохезије и израженом ентитичком и регионалном фрагментацијом; партијску 'отоманизацију' управљачких структура; политички подобну бирократију и некооперативност и дивергеницију између административних, политичких и економских елита; проблеме са територијалном дефинисаношћу, уз високи степен екстерних условљавања и притиска (стр. 339).

Све то доводи до: петрификовања постојеће моћи и привилегија; бирократске хибернације и сервилности; партијске искључивости и самовоље; предаторске тежње економске олигархије и њених транснационалних пандана; немогућности мобилизовања друштва за формулаисање стратегија и друштвених реформи; фундаменталне политичке подељености и неспособности; аномалног

клијентелизма и корупције; све слабије и суженије испоруке јавних добара. Неповољни структурни амбијент, створен деловањем набројаних фактора, у замршеном утицају наслеђа ауторитаризма, рата и распада претходне државе, по мишљењу аутора, од Србије чини „школски пример слабе државе“ (стр. 340). Том констатацијом уз емотивно питање „Да ли је ово моја држава слободе и једнакости?“, и не само реторички одговор: „Ја сам твоја једина држава“, књига аутора Ђорђа Стојановића и Живојина Ђурића се завршава.

IV

То што су аутори књиге *Анатомија савремене државе* у пуној мери усредсређени на англосаксонско теоријско подручје, донекле их удаљава од домаће традиције разматрања државе и феномена државности у једновековном распону. Одатле су изостали осврти и прикази дела и аутора као што су Слободан Јовановић, Ђорђе Тасић, Јован Ђорђевић, Радомир Лукић, Стеван Врачар, Миодраг Јовичић, Најдан Пашић, Милан Матић, Радослав Ратковић, Ратко Марковић, Коста Чавошки, Вукашин Павловић и др. Реч је, међутим, о свесно изабраном представљању и промишљању аутора и литературе о држави главних постмодерних токова, нарочито запажених током последњих двадесетак година у Европи и свету.

Отуда је у првом плану књиге приказана држава многоструког лика и вишеструког дејства. С једне стране, видљива је њена појава и деловање у најразвијеним подручјима и средиштима глобалне моћи док се, с друге стране, помаљају обриси државе која се непрестано мења, слаби и јача, укратко преображава, посебно на осетљивим рубовима светског система. Ово последње, упућује, заправо, на процес транзиције и нарочити тип њеног испољавања који би се могао одредити као *транзициона држава*.

У конципирању књига предоченог типа испоставља се, наиме, један не мали интерпретативни проблем. У хаотичном мноштву тумачења феномена државе указују се и истичу највише она која као лавина долазе из развијеног теоријског миљеа најснажнијих интелектуалних заједница најутицајнијих и највећих земаља. Она се по нарочито уверљивим увидима и не мање убедљивим налазима, скоро редовно испостављају као супериорна тумачења. У текућој „борби тумачења“ такве теорије широког опсега се из средишта

истраживања и знања, често проповеднички, испоручују збуњеној и обезнањеној периферији.

Научници из мањих и слабијих земаља, са ређом и слабијом теоријском продукцијом, у много чему су хендикепирани, штавише, пречесто свођени на теоријске аутсајдере, пуке рецепијенте „упакованих“ теорија очаравајућих квалитета, панорамског обухвата и велике истраживачке дубине. Пасивна и субмисивна теоријска позиција, дабоме, не прија никоме ко има иоле развијенији и луциднији апарат мишљења. Одатле се и у малим и не толико снажним интелектуалним заједницама повремено пробија самосвојно, рефлексивно и ауторефлексивно теоријско мишљење које са руба моћи, из привидног интелектуалног прикрајка, ипак настоји да разуме. како властиту позицију тако и генералне и универзалне процесе који обележавају савремени свет.

Проблемско поље друштвених истраживања је, уосталом, омеђено заједничким координатама глобализованог света у коме живимо. Сви смо у „истом чамцу“, ко то може да оспори? Па ипак, следећи теоријске рефлексije из глобалних средишта, исходи као да овај („наш“) свет ипак није увек исти, нечији је више - нечији мање, пречесто неразумно фрагментован и болно сегрегиран. Зар се у емпиријским и вредносним хијерархизацијама разних врста – показаним и у овој књизи – не могу наћи одиста различите формуле разумевања заједничке планетарне судбине, али и властитих усуда ниподаштавања и подређености, застоја, неразвијености и заостајања?

Књига *Анатомија савремене државе* Ђорђа Стојановића и Живојина Ђурића првенствено се бави начинима и путевима схватања устројства савремене државе у најразвијенијем, постмодерном, англосаксонском и евроамеричком свету. У књизи је пружен до сада можда најопсежнији увид у главне токове мишљења државе, нарочито њених реформских, тј. трансформационих капацитета, на том подручју.

Прикупљена и проучена, а потом и прецизно предочена литература, бојни радови и студије релевантних имена – од којих су понеки мало и или сасвим непознати нашој научној јавности – сведочи о великом истраживачком и аналитичком труду аутора. Дугачки индекс имена и елаборираних појмова указује на широки распон анализе коју у будућности експерти из ове области неће моћи да мимоиђу.

Метода која је употребљена у књизи *Анатомија савремене државе* свакако није „чисто“ правна, она је заправо не само дескриптивна већ и аналитичка, у сваком случају изразито политиколошка. У том погледу, применом сходне методе формирана је извесна политиколошка синтеза испитиваног феномена капацитета државе. Политиколошка наклоност и инстинкт аутора реализовао се понајпре у домену политиколошке теорије државе, прецизније – *политикологије државе*.

За разлику од уобичајених стандарда теорије државе и права, те филозофије државе и права, политичка теорија државе обликована у политикологију државе, мимо утврђене традиције укључује и сазнања многих других дисциплина какве су етнологија државе, антропологија или психологија државе, али и нових праваца у теоријским истраживањима, попут постструктурализма, бихејворијализма, енвајроментализма, новог институционализма, теорије игара, теорије конфликта, теорије хаоса, биополитике и сл.

У том смислу, књига *Анатомија савремене државе* одише свежином неконвенционалности којој доприноси и склоност аутора да своје дескрипције, анализе и синтетичке тезе које су из њих произашле, визуализију у графиконима и дијаграмима. Рашчлањивање силогизама и дефиниција цитираних аутора, које резултира мноштвом маркираних ставова, претаче се у визуелне приказе у којима односи постају прегледни и кристално јасни. То је, рекло би се, једна од значајнијих врлина књиге.

Најзад, уколико је потребан суд о општој вредности књиге *Анатомија савремене државе* он може бити дат, пре свега, као похвала приступу широког распона, акрибично перципираних и критички реципираних становишта о држави у актуелној западној литератури. Уколико се појам запада и западног одређења схвати културално и цивилизацијски, а не само топички и територијално, у књизи се могу пронаћи одиста најважанија схватања држави тог типа и провенијенције.

Оно што љубопитљивог и пажљивог читаоца књиге *Анатомија савремене државе* упућује на могући наставак теоријске саге о држави и њеним формативним капацитетима јесте двоструки наговештај који дају сами аутори: онај који се тиче изостанака прегледа теоријских становишта из других делова света, а онда - на шта је у књизи уосталом и указано – могућност развијеније анализе теоријских рефлексија о карактеру државе Србије, у Србији и уопште.

Књига *Анатомија савремене државе* својом појавом свакако утажава већи део интересовања за боље разумевање државног феномена на поменутом тлу, али, уједно, указује и на друге могуће правце теоријске дескрипције, те анализе и синтезе. Напоследку, истраживачки и ауторски труд Ђорђа Стојановића и Живојина Ђурића ваља похвалити, уз очекивање скорих, даљих и још дубљих теоријских елаборација.

Овај рад је примљен 05. фебруара 2013. а прихваћен за штампу на састанку Редакције 10. јуна 2013. године.

УДК:
321.01:316.32

Оригинални
научни рад

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА
POLITICAL REVIEW
Година (XXV) XII, vol=36
Бр. 2 / 2013.
стр. 103-119.

*Петар Матић**

Институт за политичке студије, Београд

ДРЖАВНИ КАПАЦИТЕТ У УСЛОВИМА ГЛОБАЛИЗАЦИЈЕ**

Сажетак

Феномен државног капацитета у актуелном периоду представља један од најчешће проучаваних, пре свега у економији и политичким наукама, али и сродним дисциплинама. Циљ овог рада је да утврди ефекте глобализације на државни капацитет, пре свега оне негативне карактеристике које директно или нешто мање директно подривају суверенитет и аутономију државе последично узрокујући опадање државног капацитета. Највидљивија консеквенца глобализације је умањена могућност институција да одговоре на изазове света у коме живимо. То се превасходно односи на немогућност прикупљања свих расположивих ресурса како би се имплементирали јавно-политички циљеви и вршила редистрибуција у виду испоруке јавних добара. Бројни чиниоци крајње сложеног процеса/пројекта глобализације истовремено погађају како слабије тако и моћније државе које су с почетка били главни протагонисти и заговорници света међузависности и глобализације. Отуда и не чуди да су неки од најеуфоричнијих академских заговорника глобализације и безусловне либерализације убрзо одустали од својих првобитних претпоставки и доживели интелектуални „коперникански обрт“ у жељи да реafirмирају улогу државе (нпр. Фукујама). У раду се покушавају пружити неки одговори на бројна питања и дилеме

* Истраживач сарадник, Институт за политичке студије, Београд

** Овај рад је настао у оквиру пројекта бр. 179009, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

које прате проблем државног капацитета у глобализованом свету.

Кључне речи: глобализација; државни капацитет; адаптивни капацитет; вето тачке; држава; друштво; инфраструктурална моћ; институције.

СУВЕРЕНИТЕТ, АУТОНОМИЈА И КАПАЦИТЕТ ДРЖАВЕ

У актуелном периоду, феномен државног капацитета заокупља пажњу великог броја истраживача у готово свим областима друштвених, а самим тим и политичких наука. Комплексност и ширина појма и феномена државног капацитета узрокује да се њему приступа из различитих углова посматрања и да се притом долази и до диферентних одређења и дефиниција. У најопштијем смислу, државни капацитет се види као могућност мобилизације свих расположивих ресурса зарад ефикасног и ефективног остваривања предвиђених државних и друштвених циљева и задатака.¹⁾ Из саме дефиниције, уочава се узрочно-последична веза капацитета државе и друштвених последица одлука њених институција. Другим речима, „слабе државе“, насупротив „јакима“, не располажу адекватним механизмима у прикупљању ресурса, што у крајњој инстанци онемогућа њихову редистрибуцију, последично водећи крајње негативним последицама по друштво. У овом раду, ја ћу покушати да одредим неке елементе који чине државни капацитет, и притом ћу се, услед измењених околности у светлу глобализације и јачања међузависности осврнути и на контекстуалне, пре свега, спољне факторе који у већој или мањој мери, одн. директно или индиректно утичу на државни капацитет.

У зборнику радова, „Реинвентирање владе за XXI век: државни капацитет у глобализованом друштву“ постављају се многобројна питања и такође покушавају пружити одговоре на тешкоће са којима се држава суочава у глобализованом свету.²⁾ Као најзначајнија од поменутих дилема је свакако она која се односи на институционалне иновације како би се превазишли изазови које глобализација носи. Ово се посебно односи на развој институција у пост-комуни-

1) Овакво одређење државног капацитета можемо срести код Јона Пјера и Мартина Пејнтера, Pierre, Jon, Painter, Martin, „Unpacking Policy Capacity: Themes and Issues“, у Painter, Martin, Pierre, Jon, *Challenges to State Policy Capacity: Global Trends and Comparative Perspectives*, Palgrave MacMillan, New York, 2005, стр. 2.

2) Rondinelli, Dennis A, Cheema, Sabbir, eds, „Reinventing Government for the Twenty-First Century: State Capacity in a Globalizing Society“, Kumarian Press Inc, 2003.

стичким, пост-социјалистичким државама и транзиционим системима где се „криза управљања“ манифестује у разноврсним облицима, од „административног опадања“, преко „институционалног колапса“ и у коначном исходу „слабости државе“.³⁾

Ови разлози навели су многе ауторе који се баве питањем изградње држава, да посебну пажњу посвете државном капацитету и његовим последицама на шире развојне процесе. Фукујама (Fukuyama, Frances) као неопходне чиниоце државног капацитета уводи транспарентност у примени и планирању јавних политика и имплементацији закона и правних норми.⁴⁾ Поједини истраживачи, у циљу дефинисања државног капацитета уводе појам „инфраструктуралне моћи“, где се снага државе сагледава кроз збирни капацитет њених институција. Тако, Ман (Mann, Michael) инфраструктуралну моћ посматра као „институционални капацитет централне државе, деспотске или не (без обзира на тип режима, прим. П.М.), којим обухвата своју територију и у оквиру ње примењује своје одлуке.“⁵⁾ Међутим, према Ману, снага државе се не огледа искључиво кроз њен капацитет, већ она представља комбинацију капацитета и аутономије. Премда се у литератури која обухвата проблематику државног капацитета ова два појма повезују, овде је неопходно направити дистинкцију између аутономије и капацитета државе. Појам аутономије државе, односи се на њену способност да самостално уређује односе и понашање унутар зоне свога деловања, одн. да доноси одлуке независно од других ентитета, било да су у питању друге државе, међународне институције, али и друге утицајне организације (рецимо, транснационалне корпорације и сл.). Управо из тог разлога неки аутори Манов појам деспотске моћи тумаче као могућност креатора јавних политика да одлуке доносе независно у односу на интерне и екстерне притиске.⁶⁾ Државни капацитет може значајно варирати кроз време. Тако, способност владе да акумулира ресурсе и улаже их у изградњу државног ка-

3) Holmes, Stephen, „Cultural Legacies or State Collapse? Probing the Postcommunist Dilemma“, у Mandelbaum, Michael, ed, *Postcommunism: Four Perspectives*, Council for Foreign Relations, USA, 1996, стр. 50.

4) Fukuyama, Frances, *State Building: Governance and World Order in Twenty First Century*, Profile Books, 2004. стр

5) Mann, Michael, *The Sources of Social Power, Vol.2: The Rise of Classes and Nation States, 1760-1914*, Cambridge University Press, 1993, стр. 59.

6) Стојановић, Ђорђе, „Проблем државног, административног и политичког капацитета: „Анатомија“ Србије као слабе државе“, *Српска политичка мисао*, vol. 18, бр. 4/2011, Институт за политичке студије, Београд, 2011, стр. 13.

пацитета умногоме одређује достизање и имплементацију пројектованих циљева. Тако се Манов концепт деспотске моћи у неким студијама тумачи не примарно као могућност примене јавних политика, већ и способност континуиране контроле политичких процеса унутар зоне свог утицаја (на својој територији).⁷⁾

Нешто другачије одређење државног капацитета пружено је у Светском извештају о развоју. Ту се он сагледава кроз призму колективних акција, те је државни капацитет „способност држава да спроводе колективне акције по најмањој могућој друштвеној цени. Ово виђење наглашава административни или технички капацитет државних функционера, али је много шире од тога. Оно такође укључује дубље институционалне механизме који политичарима и јавним службеницима пружају флексибилност, правила и ограничења чиме им је омогућено деловање у општем колективном интересу.“⁸⁾

У овом делу рада, неопходно је указати на различите елементе који чине државни капацитет. Како тврди Мигдал (Migdal, Joel), „снажне“ државе морају поседовати четири неопходне карактеристике: 1) да продру и врше утицај на друштво; 2) да уређују друштвене односе; 3) прикупљају неопходне ресурсе; 4) да располажу поменутиим ресурсима на одговарајући начин.⁹⁾ Ако погледамо све четири компоненте, с правом се можемо запитати у коликој мери савремене државе, у условима глобализације и пратећих процеса могу располагати сваком од побројаних компоненти. Бизли (Beasley, Timothy) и Персон (Persson, Torsten) пружају функционалну поделу на три стуба државног капацитета. Као први, наводи се фискални капацитет, где се моћ државе огледа у могућности прикупљања такси и пореза, и њихово даље инвестирање у имплементацију политичких одлука. Други стуб представља капацитет држава да путем права побољшавају и подстичу тржиште, одн., да правовременим и циљним изменама у нормативно-правном оквиру стимулишу постојеће тржишне механизме, што би, последично, требало да резултује и стимулише развој. Коначно, трећи и последњи је капацитет којим државе располажу у примени силе, али се код

7) Стојановић, Ђорђе, Ђурић, Живојин, *Анатомија савремене државе*, Институт за политичке студије, Београд, 2012, стр. 175.

8) *World Development Report, The State in a Changing World*, World Bank, Oxford University Press, 1997, стр. 77.

9) Migdal, Joel, *Strong Societies and Weak States: State-Society Relations and State Capabilities in the Third World*, Princeton University Press, 1988, стр. 4.

двојице помеутих аутора он не посматра у веберовском смислу, кроз монопол употребе силе над становништвом и на одређеној територији, већ као капацитет којим се одржава и легитимише постојећи поредак. Сходно таквом тумачењу, и различите опозиционе групације могу истовремено и независно развијати такав капацитет уколико желе да промене постојећи систем односа у држави и преузму власт.¹⁰⁾ Бизли и Персон свој модел заснивају искључиво на финансијској, одн. фискалној компоненти, за разлику од Мигдала који говори о продору и итицају државе на друштво и њиховој међусобној спрези.

Још један у низу приступа државном капацитету је онај где се он тумачи као могућност државе да производи јавна добра. Међутим, тај редистрибутивни потенцијал државе не мора нужно бити показатељ њене снаге, пошто одређени системи опредељени за већа издвајања у областима социјалне, здравствене и образовне политике (државе благостања), у крајњем исходу не морају поседовати већи капацитет. То се нарочито може посматрати уколико поредимо неке либералније системе попут САД и Велике Британије са скандинавским земљама, Швајцарском, Канадом и сл. Овде је очигледно да поменути либерални системи имају једнак, а у неким компонентама, попут монопола физичке принуде и развијенији државни капацитет. Ипак, за разлику од деспотских, аутократских и олигархијско-елитистичких система где се прикупљање ресурса одвија претежно у интересу и корист владајуће класе, владе у демократским поретцима су принуђене да врше редистрибуцију тих средстава како би обезбедиле подршку на наредним изборима. То дословно значи да се током изборне утакмице конкурентне политичке опције надмећу око понуде јавних добара.

ДРЖАВНИ КАПАЦИТЕТ И КОМПОНЕНТЕ ГЛОБАЛИЗАЦИЈЕ

У предстојећем делу рада идентификоваће се шта процес/пројекат глобализације представља и све бројне последице које са собом носи. Како истиче МекГру (McGrew, Anthony), „глобализација представља мултипликовање веза и међузависности држава и дру-

10) Beasley, Timothy, Persson, Torsten, „Fragile States and Development Policy“, *Journal of the European Economic Association*, vol. 9, iss. 3, European Economic Association, 2011, стр. 373.

штава, које чине модерни светски систем“, што последично води „процесима где догађаји на једном крају имају значајне последице по појединце и заједнице на потпуно другом крају света.“¹¹⁾ Глобализација представља сложен процес, који обухвата динамику најширих, друштвених, економских, културних и политичких промена на глобалном плану. Из тог разлога, и услед сложених последица које продукује, глобализација нужно води преобликовању постојећег у нови светски систем и ка стварању глобалног друштва, при чему би класична, вестфалијанска улога државе требало да нестане.¹²⁾ Из угла државног капацитета, занимљиво је поменути и димензије које глобализација носи. Један од водећих теоретичара глобализације Јан Арт Шолте (Scholte, Jan Art), говори о четири приступа у тумачењу глобализације: 1) где се глобализација види као интернационализација, одн. као јачање међузависности и интензификације односа међу државама; 2) где се види као либерализација економских и финансијских токова са циљем стварања глобалне економије; 3) где се посматра као универзализација, одн. као процес путем којег долази до хомогенизације, приближавања и сажимања некада различитих културних, политичких, економских и правних система; 4) где се глобализација дефинише као вестернизација, одн. као примарно хегемонистички дискурс у коме западна културна, економска и политичка матрица постаје доминантна, захватајући и прожимајући друштва и државе у процесу либерализације и демократске трансформације и транзиције.¹³⁾

Последице глобализације по суверенитет држава, а самим тим и на њихов капацитет одвијају се преко свих наведених аспеката. У погледу интернационализације политике и стварања механизма путем којих различите међународне организације и моћне државе утичу на процес доношења државних одлука, приметно је да такве тенденције осећају највише мање државе. Хирст (Hirst, Paul) и Томпсон (Thompson, Grahame) закључују да „државе обезбеђују, на веома посебан начин, да међународна тела могу бити одговорна светској јавности, пошто одлуке које доносе кључне државе, могу примењивати и међународне организације, јер ће оне бити импле-

11) McGrew, Anthony, „Conceptualizing Global Politics“, у McGrew, Anthony, Lewis, P.G, eds, *Global Politics: Globalization and the Nation- State*, Cambridge: Polity Press, 1992, стр. 23.

12) Матић, Петар, „Политичка модернизација у ери глобализације“, *Српска политичка мисао*, 1-4/2004, Институт за политичке студије, 2004, стр. 84.

13) Scholte, Jan Aart, „Defining Globalisation“, *The World Economy*, vol. 31, iss. 11, John Wiley and Sons, 2008, стр. 471-502.

ментиране унутрашњим правом и државном силом.¹⁴⁾ С правом се поставља питање код кога у овом случају лежи монопол употребе силе, уколико међународне организације доносе одлуку о њеном коришћењу, а она бива примењена од стране најмоћнијих држава које истовремено имају круцијални утицај на процес одлучивања у поменутиим организацијама? Ипак, неки аутори верују да глобализација не води десуверенизацији, већ напротив, јачању државе. Краснер (Krasner, Stephen) тврди да паралелно са процесом глобализације државе јачају.¹⁵⁾ Други, пак, истичу да системска адаптивност није најпогоднији одговор на глобализацију, већ управо обратно, одржавање постојећег, системског *status quo*-а. Ту се као пример истичу државе са мултипликованим и такмичарским вето тачкама чиме се онемогућавају учестале измене јавних политика.

Уколико глобализацију посматрамо кроз призму либерализације и нестанка трговинских, финансијских и уопштено економских баријера, можемо закључити да ту долази до контрадикторних појава. С једне стране, државе које су у највећој мери пројектовале глобализацију, одн. глобализам као идеолошки дискурс тренутно осећају њене најнегативније консеквенце. Либерализација тржишта отворила је простор за масовни одлив капитала из помених земаља, што је довело до драматичног опадања њиховог капацитета да прикупљају ресурсе и, последично, ерозији државног капацитета. На глобалном плану, она је довела до ерозије националног капитализма, или „координираних националних тржишта“ и постепеног преласка у глобални капитализам, одн. светско тржиште.¹⁶⁾ Упркос првобитним очекивањима да ће са сломом комунистичких система доћи до коначног и апсолутног тријумфа либерализма и преминације западног тржишног обрасца,¹⁷⁾ у коме ће кључну улогу играти водеће транснационалне корпорације као промотери интереса матичних држава, тренутно се одвија обрну-

14) Hirst, Paul, Thompson, Graham, *Globalisation in Question: The International Economy and the Possibilities of Governance*, Cambridge: Polity Press, 1999, стр. 276.

15) Krasner, Stephen, „Abiding Sovereignty“, *International Political science Review*, vol. 22, no. 3, *Transformation of International Relations: Between Change and Continuity*, Sage Publications,

16) Овај процес се другачије описује као трансформација и заокрет од организованог ка либералнијем моделу светско-тржишног капитализма. У таквим околностима многи задаци националних влада нестају, а оне се више посматрају као институције регулаторног карактера, видети у Weiss, Linda, „Introduction: Bringing Domestic Institutions Back In“ у Weiss, Linda, ed, *States in Global Economy: Bringing Domestic Institutions Back In*, *Cambridge Series in International Relations*, Cambridge University Press, 2003, стр. 3.

17) Fukuyama, Frances, *Крај историје и последњи човек*, ЦИД, Подгорица.

ти процес. Водеће корпорације развијених западних земаља измистиле су читаве производне погоне, а неке и седишта на тржишта других земаља. Из тог разлога, глобализација има изузетно снажан утицај на државни капацитет у смислу управљања домаћом економијом и државним капацитетом. С једне стране, компаније које измештају седишта, делимично или у потпуности, престају да плаћају порезе у матичним државама, што доводи до рапидног опадања њихових ресурса. Такође, услед истовременог премештања производних погона и њиховог усмеравања, пре свега према Кини и Индији долази до масовног губитка радних места, чији је крајњи ефекат слабљење могућности грађана да плаћају порезе, те, с друге стране и то умногоме девастира количину ресурса којима располажу државе, последично узрокујући опадање њихових капацитета. Из тог разлога, најновији закључци Светске банке индикативно показују да је дерегулација и измештање јавних сервиса, одн. државног капацитета ка приватном сектору и прекомерна тржишна либерализација на Западу била један од главних узрочника финансијског слома на почетку XXI века. Притом се у тим закључцима наводи да државе морају повратити кључну улогу у најзначајнијим јавним политикама (социјална, здравствена, образовна политика итд.) Слични ставови исказани су и током последњег самита светске политичке и економске елите у Давосу. Неки аутори, чак верују да САД, као водећа држава либералног Запада има изразито масиван и „скривени“ систем социјалне заштите, али да је он у великој мери неефикасан, услед крајње комплексне институционалне структуре.¹⁸⁾ Оно што је очигледно је да услови актуелне глобалне економске кризе диктирају унутрашње промене, пре свега у ревиизији постојећих јавних политика.

Из перспективе универзализације и вестернизације, као покушаја успостављања предоминантног модела у креирању одређеног система вредности на глобалном плану, данас се са сигурношћу може тврдити да су такви покушаји доживели фијаско. Дакле, суштински, вредности Запада нити су постале опште, већ се о савременом свету више може говорити као свету различитости, па чак и супротности. О томе најбоље сведочи Хантингтон (Huntington, Samuel P.) који говори о савременом добу као ери „сукоба цивили-

18) Steinmo, Sven, *The Evolution of Modern States: Sweden, Japan and the United States*, Cambridge University, 2010, стр. 25.

лизација“.¹⁹⁾ Тако се глобализовани свет више све више уситњава, при чему се јављају и опречна виђења глобализације из угла различитих култура и цивилизација. Сличан став износи и Розенау (Rosenau, James) говорећи о „фрагментацији“, супротстављеним, контрадикторним силама укрупњавања и уситњавања простора у глобализованом и турбулентном свету.²⁰⁾ Дакле ови крајње противречни процеси делују на капацитет државе како одозго, тако и одоздо, јер се њена моћ прелива на транснационални ниво, али истовремено и на субдржавни ниво, подривајући њен суверенитет и саме темеље њеног опстанка.

С друге стране, поједини аутори реалистичке провинијенције у међународним односима не прихватају такву матрицу, већ глобални систем односа описују као анархију. Тако, рецимо, Краснер прихвата Булову (Bull, Hedley) шему „анархичног система држава“²¹⁾ у коме не постоји стање апсолутне анархије, већ је она делимично сузбијена правилима и процедурама, односно, заједничким системом вредности у међусобним односима.²²⁾ Ипак, ширење глобализације довело је у питање могућности држава, као врховних ауторитета на одређеној територији и над становништвом да самостално располажу ресурсима помоћу којих могу ефикасно утицати како на деловање појединаца, тако и друштвених група, одн. да ли се ти ресурси правилно редистрибуирају и расподељују. О том односу политичке моћи и друштвених релација говори Дејвид Харви (Harvey, David). За њега веза идеологије и политичке моћи у било којем друштву директно зависи од могућности контроле материјалних услова који утичу на личну и друштвену перцепцију и искуство. Тако он говори о „материјализацији и значају који се придаје новцу, времену и простору“ а ове три компоненте имају ипак „нешто више од малог значаја за одржавање политичке моћи.“²³⁾

Насупрот унутрашњем потенцијалу, у условима глобализације, државе су принуђене да се све више ангажују у најразличитијим облицима сарадње, било кроз регионално преговарање, било

19) Хантингтон, Самјуел П, *Сукоб цивилизација*, ЦИД, Подгорица, 1998.

20) Rosenau, James N, *Along the Domestic-Foreign Frontier: Exploring Governance in Turbulent World*, Cambridge University Press, Cambridge, Massachusetts, 1997, стр. 99-117.

21) Bull, Hedley, *The Anarchical Society*, Columbia University Press, 1977, стр. 13.

22) Krasner, Stephen D, „Abiding Sovereignty“, *International Political Science Review*, vol. 22, no. 3, *Transformation of International Relations: Between Change and Continuity*, Sage Publications Ltd, 2001, стр. 230.

23) Harvey, David, *The Condition of Postmodernity: An Enquiry into the Origins of Cultural Change*, Blackwell Publishers, Cambridge, Massachusetts, 1989, стр. 227.

путем споразума. Релевантан пример су европске интеграције, где су државе које се налазе у процесу придруживања, дужне да комплетан систем правних норми прилагоде европским стандардима.²⁴⁾ У наведеним процесима, пред будуће чланице се постављају одређени услови и задаци које је неопходно испунити²⁵⁾, што последично повлачи додатне ресурсе и потребу за јачањем државног капацитета. То захтева и знатно веће коришћење ресурса који су у претходном, традиционалном моделу употребљавани искључиво за унутрашње сврхе. Међутим, удаљеност наднационалног нивоa и европске политичке елите од грађана директно утичу на потребу за активнијим ангажовањем грађана у процесу доношења грађана. Из тог разлога, бројни документи и смернице које је Унија усвојила инсистирају управо на *субсидијарности*, принципу којим се промовише посебна улога грађана у процесу управљања ЕУ. У институционалном смислу, то је довело до тектонских промена и реструктурирања односа у вертикалној организацији ЕУ. Посебну тежину добијају регионални и локални ниво власти, а спектар новоуспостављених односа у теорији европских интеграција означава се као систем „управљања на више нивоa“ (Multi-level Governance).²⁶⁾

Овде би било ваљано напоменути да Европска унија представља јединствен случај, *sui generis* пример регионалне глобализације, али и регионалног одговора на глобализацију. Ипак, економска неуједначеност, али и драстична разлика у капацитету међу државама чланицама у контексту финансијске кризе која првенствено погађа европски југ доводи у питање саме темеље и будућност ЕУ.

24) Видети, рецимо, рад Миодрага Радојевића који разматра уставне промене у Србији у процесу европских интеграција. Аутор напомиње да су правни принципи и начела прокламовани у европским уговорима и конвенцијама умногоме определили правац поменутих конститутивних реформи, видети у Radojevic, Miodrag, „European Standards and Constitutional Changes in Serbia“, *Serbian Political Thought*, vol. 4, no. 2, Institute for Political Studies, 2011, стр. 82.

25) О политици условљавања потенцијалних чланица од стране ЕУ поближе погледати у Тодоровић, Јелена, „Србија и политика условљавања Европске Уније“, *Политичка ревија*, 2/2011, Институт за политичке студије, 2011, стр. 183-200.

26) Овај теоријски приступ европским интеграцијама изворно су развили Гери Маркс и Лизбет Хјуг како би образложили системске и структуралне промене које су се одигравале упоредо са продубљивањем европских интеграција. Новост Маркс - Хјуг теорије огледа се у чињеници да она садржи и комбинује модел спољне и унутрашње политике. Дотадашњи приступи углавном су били засновани на теоријским правцима међународних односа, посматрајући ЕУ као међународну организацију у којој крајњу реч имају интереси националних држава. За разлику од њих Маркс и Хјуг наглашавају нехијерархијски и атипични систем функционисања Уније које се остварује континуираном сарадњом већег броја инстанци у вертикалној организацији власти. Видети између бројних радова који су аутори објавили на ту тему, Hooghe, Liesbeth Marks, Gary, *Multi-Level Governance and European Integration*, Rowman & Littlefield, New York, 2001.

Такође, неопходно је напоменути да су у поменутим условима, државе принуђене да сопствено унутрашње уређење прилагођавају измењеним околностима. То се, пре свега, односи на комплексне захвате попут рационализације и подизања ефикасности, институционалних промена и адаптабилности. Ово, последично захтева и шире друштвене и политичке промене у циљу демократизације, отварања институција према грађанима, успостављање равнотеже између нарастајуће мобилизације и политичке партиципације и сл.²⁷⁾ О адаптивном капацитету и адаптабилности политичких поредака у контексту говорили су и многи еминентни теоретичари политике, међу којима и чувени политички филозоф Карл Попер. Његово становиште је да су отворени системи далеко подложнији како позитивним тако и негативним утицајима.²⁸⁾ Ипак, као најотпорније на измењени карактер структуралних односа на глобалном плану, показују се државе са распрострањеним партиципативним механизмима и тзв. компетитивним „вето-тачкама“ које функционишу по вертикали политичког система. То подразумева да улогу „вето-играча“ могу имати и сами грађани који се свестрано, путем партиципативних механизма ангажују у политичком животу и процесу доношења одлука. И овде је очигледно да су се системи попут Швајцарске или Немачке са институционално утемељеним механизмима грађанске партиципације најбоље снашли у условима светске економске кризе.²⁹⁾

Сагледавајући сличне тешкоће у транзиционим политичким системима, уочавају се неки од њихових кључних узрока. Први узрок свакако лежи у чињеници да иако су поменуте државе усвојиле читав сет западних норми, оне ипак нису успеле да реформишу своју бирократију. Карпенер уводи појам „програмског капацитета“, показујући да је успореност прилагођавања наслеђене комунистичке бирократије била примарни каузални фактор слабости државе, а имплементација одређених програма била је готово у потпуности спречена немогућношћу административно-управног апарата да одговори на изазове нове и радикално измењене либе-

27) Матић, Петар, „Политичка модернизација у ери глобализације“, *op. cit.*, стр. 91-92.

28) Попер, Карл, *Отворено друштво и његови непријатељи*, БИГЗ, Београд, 1993.

29) Crepaz, Markus M. L., Mosser, Ann, „The Impact of Collective and Competitive Veto Points on Redistribution in the Global Age“, paper presented at School of Public and International Affairs, University of Georgia, 04. 02. 2002.

рално-тржишне оријентације.³⁰⁾ Иако су се у већини доскора комунистичких држава одиграле бројне промене, прилагођавање бирократије новонасталим околностима је текло далеко спорије, истовремено условљавајући и заостајање у опсежнијим, структурално-системским реформама. Широм Централне и Источне Европе, тешкоће нових политичких елита да измене логику деловања и превазиђене процедуре наслеђене бирократије били су један од кључних изазова демократизацији и увођењу либералних тржишних механизма.

КРИЗА ГЛОБАЛИЗМА И ПРЕПОРОД НАЦИОНАЛНЕ ДРЖАВЕ

Узимајући у обзир све горе наведене чињенице, недвосмислено се може тврдити да глобализација радикално и убрзано мења политички пејзаж. Историјски незапамћена брзина промена и компресија на релацији простор-време мењају позицију државе на међународном плану, али и задиру у њену саму срж и унутрашњу структуру. Услови овако „скупљеног“ простора у коме доминирају интереси моћних појединаца, организација, транснационалних лобија и групација, драматично сужавају простор за деловање мањих и слабијих држава. Ипак, националне државе и даље остају кључни актери у међународним односима. То се најупечатљивије види на примеру обновљеног државног интервенционизма у многим западним земљама. Главни узрок томе може се пронаћи у немогућности Запада да одговори на неочекиване и непројектоване последице глобализације. Транзиција моћи ка доскорашњим земљама периферије и полупериферије (Кина, Индија, Бразил и сл.) приморава владе западних земаља да све више прибегавају ревизионистичким мерама у циљу спашавања својих посрнутих привреда. Такви програми данас су присутни у доскоро најлибералнијим поретцима Запада, а најупечатљивији је свакако Обаин пројекат обнове државног система социјалне и здравствене заштите и покушаја повратка елемената „државе-благостања“ који су у САД функционисали током шездесетих година. Након тога, а изразито током осамдесетих година, у периоду владавине Маргарет Тачер (Thatcher, Margaret) и Роналда Регана (Regan, Ronald) уследила је, из да-

30) Carpenter, Daniel P, *Forging the Bureaucratic Autonomy: Reputations, Networks and Policy Innovations in Executive Agencies*, Princeton University Press, Princeton, 2001, стр. 28.

нашње перспективе, прекомерна либерализација јавних сервиса и либерализација тржишта са постепеним израстањем утицајних приватних монопола. У пракси, то је означило слабљење националних тржишта, означавајући неконкурентску глобалну трговину у којој је настављен тренд нагомилавања материјалних ресурса у уском кругу одабране финансијске елите. Многобројне злоупотребе, па и усвајање норми и прилагођавање институција потребама тих олигомонопола, сведоче да се данас само у ретким случајевима може говорити о истинским демократијама, већ превасходно о псеудо-демократским режимима, са умањеним могућностима грађана да учествују у политици.³¹⁾ Растућа дискрепанца између најбогатијих и најсиромашнијих, али и умањене могућности средње класе да утиче на политичке процесе узроковали су кризу легитимитета и својеврсни „демократски дефицит“, доводећи у питање функционисање западних демократских поредака.

Тиме се очигледно показује да је грађанска партиципација у доношењу виталних политичких одлука један у низу неопходних предуслова у циљу јачања пољуљаног државног капацитета. Институционално успостављање „вето тачке“ коју представљају политички активни грађани чије се деловање испољава било у форми механизма директне демократије или, пак, јавне делиберације може подстаћи отпорност државе на спољне изазове који радикално могу изменити њен капацитет. Овим путем је истовремено могуће ограничити неспутано деловање економских и политичких елита које често тече опозитно интересима ширих друштвених слојева.

Још једна потенцијална претпоставка успешног очувања и дизања државног капацитета је креирање институционалног амбијента којим се обезбеђује адекватна контрола финансијских токова и правилна употреба расположивих ресурса. Као што је већ поменуто у претходном делу излагања, материјални ресурси чине окосницу успешне имплементације јавних политика и испоруке јавних добара. То захтева управо ангажман државе и одговорне политичке класе у регулисању економских активности. То наравно не значи да би једна левијатанска улога државе могла у потпуно-

31) Слично о том проблему говоре Миша Стојадиновић и Јелена Тодоровић наглашавајући координацију државних институција, друштвених организација са посебном улогом грађанског друштва како би се достигли одређени капацитети неопходни за остваривање одређених циљева и задатака. Видети у Стојадиновић, Миша, Тодоровић, Јелена, „Изазови развоја демократских капацитета политичких институција у савременом друштву“, *Српска политичка мисао*, 2/2012, Институт за политичке студије, Београд, 2012, стр. 65.

сти заменити егзистирајући либерални тржишни образац, али би, свакако, ререгулација одређних сервиса измештених у приватни сектор могла допринети обнови државног капацитета и моћи. Како тврди Карл Полањи (Polanyi, Karl), неспутана конкуренција је водила настанку монопола, што је консеквентно узроковало велику депресију двадесетих и тридесетих година прошлог века.³²⁾ Приметно је да је тај фактор „континуиране и неометене конкурентности“ који исправно уочава Полањи, међу главним узрочницима и садашње економске кризе. Дакле, тржишна конкуренција без правовремене и ефикасне улоге државе редукује њен капацитет, иако се испрва веровало да ће привредни раст у контексту неограничене тржишне либерализације водити акумулацији ресурса (кроз таксе и порезе) и јачању државног капацитета. Ипак, та тржишна утакмица је са сопственим измештањем на глобални план рапидно умањила могућност државне интервенције у економском пољу. Територијално измештање производних погона и капитала девастирало је потенцијал државе у прикупљању ресурса са целокупности свог простора, чиме је онемогућена апсолутна контрола материјалне репродукције, што драматично мења позицију и перцепцију друштва о држави и поретку. Уколико нема политичке подршке државним мерама, да ли у је у таквој ситуацији могуће говорити о јачању државног капацитета, или о ономе што за Мигдала представља продор државе у друштво? И да ли је замисливо да држава може бити коректив друштвених вредности када нема грађанског поверења?

Валерштајнова предвиђања о кризи глобалног капиталистичког поретка у потпуности су се обистинила.³³⁾ Прекомерна акумулација капитала и „трка до дна“ довели су до дна актуелног економског и политичког поретка и слабљења позиције савремене државе. Сам Валерштајн не пружа јасну визију поретка који ће заменити либерално-капиталистички, али са великом извесношћу може се тврдити да ће предстојећи поредак означити повратак националне државе и њеног капацитета у први план.

32) Полањи, Карл, *Велика трансформација*, Филип Вишњић, Београд, 2003, стр. 75.

33) Валерштајн, Имануел, *После либерализма*, Службени гласник, Београд, 2005.

ЛИТЕРАТУРА

- Beasley, Timothy, Persson, Torsten, „Fragile States and Development Policy“, *Journal of the European Economic Association*, vol. 9, iss. 3, European Economic Association, 2011.
- Bull, Hedley, *The Anarchical Society*, Columbia University Press, 1977.
- Crepaz, Markus M. L, Mosser, Ann, „The Impact of Collective and Competitive Veto Points on Redistribution in the Global Age“, paper presented at School of Public and International Affairs, University of Georgia.
- Fukuyama, Frances, *State Building: Governance and World Order in Twenty First Century*, Profile Books, 2004.
- Harvey, David, *The Condition of Postmodernity: An Enquiry into the Origins of Cultural Change*, Blackwell Publishers, Cambridge, Massachusetts, 1989.
- Hirst, Paul, Thompson, Graham, *Globalisation in Question: The International Economy and the Possibilities of Governance*, Cambridge: Polity Press, 1999.
- Hooghe, Liesbeth Marks, Gary, *Multi-Level Governance and European Integration*, Rowman & Littlefield, New York, 2001.
- Krasner, Stephen D, „Abiding Sovereignty“, *International Political Science Review*, vol. 22, no. 3, *Transformation of International Relations: Between Change and Continuity*, Sage Publications Ltd, 2001.
- Mandelbaum, Michael, ed, *Postcommunism: Four Perspectives*“, Council for Foreign Relations, 1996.
- Mann, Michael, *The Sources of Social Power, Vol.2: The Rise of Classes and Nation States, 1760-1914*, Cambridge University Press, 1993.
- McGrew, Anthony, Lewis, P. G, eds, *Global Politics: Globalization and the Nation- State*, Cambridge: Polity Press, 1992.
- Migdal, Joel, *Strong Societies and Weak States: State-Society Relations and State Capabilities in the Third World*, Princeton University Press, 1988.
- Radojevic, Miodrag, „European Standards and Constitutional Changes in Serbia“, *Serbian Political Thought*, vol. 4, no. 2, Institute for Political Studies, 2011.
- Rondinelli, Dennis A, Cheema, eds, *Reinventing Government for the Twenty-First Century: State Capacity in a Globalizing Society*, Kumarian Press Inc, 2003.

- Rosenau, James N, *Along the Domestic-Foreign Frontier: Exploring Governance in Turbulent World*, Cambridge University Press, Cambridge, Massachusetts, 1997.
- Scholte, Jan Aart, „Defining Globalisation“, *The World Economy*, vol. 31, iss. 11, John Willey and Sons, 2008.
- Weiss, Linda, ed, „States in Global Economy: Bringing Domestic Institutions Back In“, *Cambridge Series in International Relations*, Cambridge University Press, 2003.
- Матић, Петар, „Политичка модернизација у ери глобализације“, *Српска политичка мисао*, 1-4/2004, Институт за политичке студије, 2004.
- Полањи, Карл, *Велика трансформација*, Филип Вишњић, Београд, 2003.
- Тодоровић, Јелена, „Србија и политика условљавања Европске Уније“, *Политичка ревија*, 2/2011, Институт за политичке студије, 2011.
- *World Development Report, The State in a Changing World*, World Bank, Oxford University Press, 1997.
- Стојадиновић, Миша, Тодоровић, Јелена, „Изазови развоја демократских капацитета политичких институција у савременом друштву“, *Српска политичка мисао*, 2/2012, Институт за политичке студије, Београд, 2012.
- Стојановић, Ђорђе, „Проблем државног, административног и политичког капацитета: „Анатомија“ Србије као слабе државе“, *Српска политичка мисао*, vol. 18, бр. 4/2011, Институт за политичке студије, Београд, 2011.
- Стојановић, Ђорђе, Ђурић, Живојин, *Анатомија савремене државе*, Институт за политичке студије, Београд, 2012.
- Мировић, Александра, Матић, Петар, *Изазови и парадокси глобализације*, Институт за политичке студије, Београд, 2007.
- Vukcevic, Dejana, *L’emergence d’une Europe de la defense: difficultes et perspectives*, Editions universitaires europeennes, Paris, 2010.

Petar Matic

NATIONAL CAPACITY IN TERMS OF GLOBALIZATION

Resume

This paper is focused on state capacity in the era of globalization. Numerous aspects and consequences of globa-

lization have direct impact on state capacity, as well as on its sovereignty and autonomy. First part of text is dedicated towards epistemological and theoretical explanation of state capacity and related phenomena's. It includes different academic approaches, where state capacity is defined as fiscal capacity of state and its potential in resources accumulation, but also those which state capacity see as its possibility to influence society and social relations. Moreover, problems in transitional state capacity building is one of key points in this part.

Following chapter deals with several globalization components and its outcomes on state capacity. In contemporary world, we can hardly speak about one globalization, or one, straightforward globalization. What we are presently witnessing is world without unified culture, and world of different visions on globalization. According to this, state building radically varies among countries and regions. Adaptive, transformative capacity of state is one among possible responses to globalization challenges. Second, practice in some developed countries (Switzerland is excellent example) has proven that multiplied „veto points“, where citizens have significant role in decision-making process are more reluctant to mentioned challenges.

Finally, concluding part is oriented towards providing potential institutional changes and reforms which could overreach problems of stateness in globalizing world. Author points on political support and citizen's participation in political processes as one of most important targets in state rebuilding. Re-affirmation of social, health and other welfare policies in widely recognized liberal systems (USA, Great Britain) signs new era in state building and inefficiency of current global order. It also signs turnover and “great comeback” of national state.

Key words: globalization; state capacity; adaptive capacity; veto points; state; society; infrastructural power; institutions.

МОДЕЛИ ИЗБОРНОГ СИСТЕМА, ЕКОЛОШКА ПОЛИТИКА, ЕТИКА

123

Милија Ж. Цвијовић

МОДЕЛИ ИЗБОРНОГ СИСТЕМА И ОРГАНИЗАЦИЈЕ
ЛОКАЛНЕ ВЛАСТИ (СВЕТСКА ИСКУСТВА И
СРБИЈА)

147

Драгољуб Ц. Тодић

КЛИМАТСКЕ ПРОМЕНЕ И РЕФОРМА СИСТЕМА
УПРАВЉАЊА

165

Владимир Радовановић, Љиљана Савић

УТИЦАЈ ПОСЛОВНЕ ЕТИКЕ НА ОРГАНИЗАЦИОНО
ПОНАШАЊЕ

*Милица Ж. Цвијовић**
Центар за студије доброг управљања, Београд

МОДЕЛИ ИЗБОРНОГ СИСТЕМА И ОРГАНИЗАЦИЈЕ ЛОКАЛНЕ ВЛАСТИ (СВЕТСКА ИСКУСТВА И СРБИЈА)

Сажетак

Питањима реформе система локалне самоуправе значајније се приступило кроз доношење нових законских решења (Закон о локалној самоуправи и Закон о локалним изборима) из 2002. и 2007. године којима су уведени другачији системи функционисања и рада локалних самоуправа у односу на период од 1992 до 2000. године, а између осталог и модели локалних изборних система и организације локалне власти који су били у складу са искуствима и решењима развијених европских и светских земаља, што је један од значајних аспеката овог рада. За ових 20-так година пракса је показала одређене слабости локалних изборних система које су се испољиле пре свега у већинском изборном систему до 2000. године, а последњих 10-так година и у пропорционалном изборном систему Истовремено се тражи и одговарајући модел организације локалне власти, практично од увођења вишестраначког система, при чему сваки од модела има своје предности и мане. Не постоји идеални модел локалног изборног система нити организације локалне власти нигде у развијеном свету али се у постојећим законским условима и примереним нашој историји и традицији могу пронаћи решења која ће ублажити већину негативних последица у погледу карактера изборног система и проналажења адекватних одговора на постојеће релације и односе у моделу организовања локалних вла-

* Истраживач сарадник, Центар за студије доброг управљања, Београд

сти између градоначелника, већа, градске управе и скупштине града.

Кључне речи: локална самоуправа, локални изборни системи, модели организације локалне власти, партијска фрагментација, градоначелник, градско веће, градска скупштина.

Постоји велики број дефиниција локалне самоуправе, као и система локалне самоуправе. Драган Суботић одређује локалну самоуправу као локалну власт која има одређени степен слободе, самосталности и материјалних могућности за остваривање својих изворних и уставом гарантованих функција. У локалним заједницама у којима се најчешће остварује локална самоуправа, усклађују се и задовољавају примарни, животни и свакодневни интереси грађана. О тим интересима одлучују само грађани непосредно или преко изабраних представника органа. Због тога се каже да је локална самоуправа једна од најзначајнијих политичких институција.¹⁾ У погледу дефинисања система локалне самоуправе, Радивоје Маринковић одређује систем локалне самоуправе као онај део политичког уређења (подсистем) који чине уставом и законом утврђена врста јединица локалне самоуправе, скуп њихових права и послова, организација органа, систем финансирања и односа локалних и централних органа.²⁾

Савремени систем локалне самоуправе подразумева вертикалну и хоризонталну организацију власти, а то укључује: јединице и нивое локалних самоуправа (број и величина јединица локалних самоуправа, нивои организације локалних самоуправа, односи између различитих нивоа локалних самоуправа); надлежности и начин организације локалних самоуправа (надлежности и послови, врсте органа-извршни и управни, начин избора и особине органа, моделе организације локалне самоуправе и власти, начин одлучивања и контроле); локалне изборне системе и различите моделе (пропорционални, већински, различити мешовити модели); финансирање локалних самоуправа; пружање јавних услуга кроз секторе јавних политика; однос државних органа и органа локалне самоуправе; однос локалне самоуправе и локалног становништва; сарадњу и асоцијације између различитих локалних самоуправа;

1) Драган Суботић, *Реинжењеринг локалне самоуправе („стари“ и „нови“ закон о локалној самоуправи)*, Институт за политичке студије, Београд, 2007, стр. 14-15

2) Радивоје Маринковић, *Локална самоуправа-старе и нове недоумице*, Институт за политичке студије, Београд, 1998, стр. 16

правну заштиту локалне самоуправе. Ове карактеристике су полазна основа за утврђивање система локалне самоуправе у Србији у данашње време.

Сви елементи система су од велике важности за нормално функционисање и рад локалних самоуправа, а директна веза нарочито је изражена између одговарујећег модела локалног изборног система и организације локалне власти.

Локални избори су врста изборног процеса којим се бирају представнички органи у јединицама локалне самоуправе. Разликују се од парламентарних и председничких избора према структурним, процесним и садржајним обележјима, али и по политичком утицају и важности. Различите врсте и нивои локалних избора условљени су државним уређењем. У федералним, регионалним и уопште децентрализованим државама разликују се регионални, односно избори у федералним јединицама и локални избори, а у унитарним и централизованим државама избори за централне органе власти и локални избори.³⁾ Ретки су примери конституисања изборних система за које се може тврдити да су резултат пажљивог уређивања на основу историјских, етничких, политичких, културолошких, техничких и других критеријума. Чешћи су примери да се изборни систем бира из два основна разлога. Прво, зато што политички актери немају довољно информација и знања о конвенцама појединих типова изборног система па посежу за „политичком трансплантацијом“ неког изборног модела који се користи као узор. Друго, зато што изборни актери своја знања користе за промоцију оног изборног система који увећава њихове шансе у изборној утакмици, проглашавајући га за „савршени“, „најбољи“, „најдемократичнији“. И један и други приступ није стимулативан за консолидацију демократских установа. Али тежња да се пројектованим изборним системом оствари политичка предност у односу на политичке ривале увек је доминантан фактор у обликовању изборног система-често и пресудан.⁴⁾

Савремена наука о политици познаје два основна становишта о интерактивним процесима између локалних и националних избора. Према првом становишту, између ове две врсте избора не по-

3) Vincent Hoffmann- Martinot, *Local elections in Europe*, Institut de Ciencies Politiques i Socials, Barcelona, 1994, p. 105

4) Зоран Лучић, Милан Јовановић, Зоран Стоиљковић, Ђорђе Вуковић, *Препоруке за измену изборног законодавства у Србији*, Центар за слободне изборе и демократију, Београд, 2009, стр. 5

стоје значајне разлике јер локални избори представљају само „пуку рефлексију“ националних избора. Друго супротно становиште говори о „предоминантно-нестраначкој“ природи локалних избора, као њиховом главном карактеристиком у којима бирачи вреднују изборне актере на основу њихових ставова према конкретних питањима јавних политика, а не крупних друштвених тема. Зато у локалним изборима доминирају питања путева, водовода, канализација, одржавања јавних површина, обданишта и сл, а не теме од националног значаја.⁵⁾ Какав ће бити модел изборног система зависи од већег броја фактора, као што су: систем државног уређења, степен развијености политичке културе, нивои децентрализације, карактеристика партијског система, традиције, утицаја и интереса политичких елита, итд. Пракса и наука бележе различите модалитете већинских и пропорционалних локалних изборних система, баш као и разноврне мешовите моделе истих.

ЛОКАЛНИ ИЗБОРНИ СИСТЕМИ У ЕВРОПИ И СВЕТУ

Локални изборни систем у великој мери директно утиче на одређивање модела организације локалне власти. Различита су европска искуства у овом погледу. Она иду од хармонизованости изборних система на националном и локалном нивоу, у чему предњаче Белгија (пропорционални избори са затвореним неблокираним листама и преференцијалним гласањем) и Ирска (појединачно преносиво гласање са надметањем појединачних кандидата у малим вишемандатним јединицама и расподелом мандата према модификованој Друповој квоти у првом и с поступком преношења гласова у другом поступку).

Велика Британија је важила за пример хармонизованог изборног система. Међутим, у последње време она се може користити као пример дехармонизације изборног права- у Северној Ирској примењује се систем појединачног преносивог гласа; новоконституисани парламенти Шкотске и Велса бирају се по сегментираном изборном моделу, а посланици за Европски парламент по пропорционалном изборном моделу.⁶⁾ На националном нивоу се избори

5) Howard Hamilton, „The Municipal Voter: Voting and Nonvoting in City Elections“, *American Political Science Review*, New York, 1971, (45) 4: 1135-1140

6) Милан Јовановић, „Изборни систем локалне самоуправе у Србији-модел за реформу изборног права“, у зборнику: *Београд-демократска метропола*, уредници: Вукашин Павловић, Славиша Орловић, Факултет политичких наука и Центар за демократију, Београд, 2009, стр. 182

одржавају по моделу релативне већине, а на локалном исто тако плус модел преносивог гласања.

У Италији се на локалним изборима (за општине, провинције и регионе) најчешће примењује пропорционални партијски систем са више изборних јединица, са модификацијом Донтовог модела.⁷⁾ У Сједињеним Америчким Државама постоји изузетно велика разноликост изборних система од државе до државе, као и разноврсност модела па тиме и органа власти. Модели избора варирају и присутни су већински, пропорционални и све присутнији мешовити. Занимљиво је да највећи број локалних власти (преко $\frac{3}{4}$) нема партијске изборе, а и када постоје партије оне често немају посебно велики утицај.⁸⁾ У Аустралији и на Новом Зеланду, када су у питању локални избори, углавном су заступљени пропорционални избори, са умерено јаким партијама, са више изборних јединица.

Када су у питању модели избора за градоначелника, такође су разноврсна европска и светска искуства. У Француској се градоначелници бирају посредним путем при чему морају да добију апсолутну већину у првом и другом кругу избора и релативну већину у трећем кругу (мандат градоначелника траје 6 година).

Италија је претходник покрету који се раширио дуж Европе у корист непосредног избора градоначелника.⁹⁾ У општинама у којима живи више од 15.000 становника спроводи се непосредан избор за градоначелника апсолутном већином, а мандат им траје 4 године. Исти модел је заступљен и у Словенији и Румунији са истоветним временом трајања мандата, док је у Немачкој мандат градоначелника од 5-9 година, у зависности од покрајине. Непосредни избори за градоначелника преовлађују и у САД-у, Новом Зеланду, Аустралији, као и у Великој Британији.

Генерално гледајући, у Европи и свету преовлађује пропорционални изборни систем са различитим модалитетима, а заступљеност директног или индиректног избора за градоначелника је у некој равнотежи.

7) Снежана Ђорђевић, *Ренесанса локалне власти-упоредни модели*, Факултет политичких наука Универзитета у Београду, Чигоја Штамп, Београд, 2002, стр. 106

8) Jeffrey M. Elliot, Sheikh R. ALI, *The State and Local Government Political Dictionary*, ABC Clio, Santa Barbara, California, Oxford, England, 1988, p. 261

9) Magnier Anick, *Is the Strong Italian Mayor always strong?* Conference on "The Political Executive in Local Government", Odense, 2003, p. 1

Управо због дилеме који је избор за градоначелнике бољи, Конгрес локалних и европских власти је током маја 2004. године усвојио Препоруку број 151 у којој се јасно истичу предности и недостаци непосредно изабраних представника извршне власти. У предности се убрајају: већа легитимност, већа идентификација са грађанима и локалном заједницом, боље управљање и већа стабилност која се постиже кроз јасну поделу власти, брзина административних процедура и одлучивања. Као кључни недостаци истичу се политички застоји, јачање популизма, слабљење утицаја странака и претерана концентрација моћи у рукама једног човека. Политички застоји могу да се испоље између градоначелника и скупштине општине (града) у погледу доношења и реализације буџета, а концентрација моћи једне личности може да доведе до поларизације одлучивања и слабљења улоге скупштине, као и до застоја у развоју страначког система.¹⁰⁾

ЛОКАЛНИ ИЗБОРНИ СИСТЕМИ У СРБИЈИ ОД 1992. ГОДИНЕ ДО ДАНАС

Већ на почетку транзиције политичким странкама је обезбеђен апсолутни монопол на бављење политиком па је око четири петине грађана Србије остало ван политичког организовања, али ни она партијски организована петина нема готово никаквог утицаја на политику бирократизованих странака.¹¹⁾

Када је Србија у питању, већински изборни систем који је био у три изборна циклуса у Србији (1992, 1996, 2000) истакао је у први план две или три политичке странке и коалиције које су освајале преко 75% свих гласова (Социјалистичка партија Србије, Српска радикална странка, ДЕПОС и ДОС) и одборничких мандата, при чему је принцип пропорционалности био у великој мери угрожен. Оно што је упадљиво јесте да у том временском периоду није било хармонизованости система избора на државном и локалном нивоу, изразито је изражена страначка фрагментација, ослабљен карактер пропорционалности и недовољне заступљености мањих политичких странака.

10) Recommendation 151 (2004) on advantages and disadvantages of directly elected local executive in the light of the principles of the European Chapter of Local Self Government

11) Драган Ж. Марковић, „Перспективе демократизације политичких партија“, Српска политичка мисао, Институт за политичке студије, Београд, бр. 2/2012, стр. 224

Током 2002. године усвојен је нови Закон о локалним изборима (Сл. гласник РС, бр. 33/02) којим је извршена темељна промена изборног система и његово усаглашавање и хармонизација са изборним системом на националном нивоу. Прешло је се на пропорционални изборни систем, општина је била једна изборна јединица, изборни праг је био 3% важећих гласова, а расподела мандата вршила се према Хер-Нимајеровом методом. Новим законом је, по први пут, уведено директно бирање градоначелника и председника општина који су морали да добију подршку најмање 3% уписаних бирача, а одређени проценат прага излазности није био предвиђен законом.¹²⁾ Овакав изборни систем појачао је фрагментацију страначког система и охрабрио грађане да учествују на изборима (чак 125 листа је освојило одборничке мандате). Основна слабост закона испољила се у погледу нефункционисања локалних самоуправа која се испољава не само у блокади рада скупштина општина већ и кроз опозив председника општина (од 2004. до 2006. године био је покренут опозив у 27 јединица локалне самоуправе).

Новим Законом о локалним изборима (Сл. гласник РС, бр. 129/07) задржан је пропорционални изборни систем, повећан је изборни праг са 3% на 5% са циљем да се смањи политичка фрагментација и мањи број политичких странка пређе изборни цензус, а слободни мандат одборника је постао партијски везани мандат. Уставом Републике Србије (Сл. гласник РС, бр. 83/06) одређено је да извршне органе власти бира скупштина општине, с тим што је остављена уставна могућност да се градоначелници бирају непосредним путем. Ипак, овим законским решењем из 2007. године је уведен исти модел избора и за председнике општина и градоначелнике, дакле, посредним путем. Закон је увео нови институт партијске контроле одборника кроз постојање тзв. „бланко оставки“ која истиче да одборник може да подносиоцу изборне листе преда своју бланко оставку која садржи изјаву одборника да подноси оставку на то место, као и овлашћење да ту оставку подносилац листе преда председнику скупштине општине.

Занимљиво је да се први пут у историји вишестраначког система испољила хармонизованост у погледу парламентарних и локалних избора, а који су одржани током маја 2008. године (пропорционални, једна изборна јединица, 5% изборни праг). Значајни

12) Закон о локалним изборима, Сл. гласник РС, бр.33/02

ефекти у погледу смаивања страначке фрагментације на изборима одржаним током 2008. године нису испунили очекивања.

Чак 127 предлагача освојило је мандате-два више у односу на претходне изборе-77 њих мање од 10, а чак 50 мање од 5 мандата, што сведочи да очекивано редукиционо дејство вишег изборног прага није дошло до изражаја, првенствено због различитих коалиција.¹³⁾ Поред тога, задржан је систем „парламентаризације локалних избора“ јер од којих странака је формирана парламентарна већина, најчешће се исто дешавало и на локалном нивоу. Партијски везаним мандатом је у великој мери спречена „трговина“ одборничким мандатима али је слобода деловања одборника сведена на минимум (могућност да се активира бланко оставка уколико одборник гласа супротно ставовима своје странке па чак и уколико дискутује и заступа неко другачије мишљење од ње говори управо томе у прилог).

Изменама и допунама Закона о локалним изборима (Сл. гласник РС, бр. 54/11) уведене су одређене новине као што су: укидање партијског и враћање слободног мандата одборника, као и укидање „бланко“ оставки, додељивање одборничких мандата према редоследу листа кандидата, а не према томе како желе листе предлагача и као трећа новина истиче се законска обавеза да предлагачи изборне листе морају да на свака три кандидата предложе једног мање заступљеног пола. Ова законска решења су примењена на нове локалне изборе који су одржани током маја 2012. године. Не постоје још сређени подаци од броју листа предлагача које су прешли изборни цензус на локалним изборима одржаним током 2012. године али тај број свакако није ништа драстично мањи у односу на изборе одржане током 2004 и 2008. године

Кроз последња три изборна циклуса испољено је неколико заједничких проблема који су се одразили на функционисање локалних самоуправа: гласање за затворене блокиране листе предлагача, неиздиференциран изборни праг за коалиције, примењивање пропорционалног изборног система у којем су општина и град третирани као једна изборна јединица. Идеја могућих решења мора да буде усмерена на смањивање фрагментације бирачког тела, ближи и непосреднији однос кандидата и бирача, равномерну и пропорционалну сразмеру освојених гласова и мандата. Идеална решења не постоје али свакако да се слабости могу ублажити при чему се

13) Милан Јовановић, цитиран рад, стр. 203

мора узети у обзир и избор одговарајућег модела организације локалне власти.

МОДЕЛИ ОРГАНИЗАЦИЈЕ ЛОКАЛНЕ ВЛАСТИ У ЕВРОПИ И СВЕТУ

Модел организације локалне власти односи се на врсту и природу органа власти и међусобне аранжмане који се између њих успостављају. У саставни део сваког модела убрајају се начини функционисања и основни принципи којима се руководе органи власти у обављању својих послова. Обавезност аранжмана испољава се у постојању представничких органа власти, а у већини развијених демократија постоје и извршни органи, између којих се успостављају разноврсни типови односа.

Политичке науке дефинишу три модела организације локалне власти: модел градоначелник-веће, комисијски модел и менаџер-веће модел.

Модел веће-градоначелник је класичан европски модел који извесну предност даје представничком телу у погледу управљања локалном самоуправом, а градоначелник се најчешће налази на челу тог представничког тела. Постоје два основна облика овог модела: јака скупштина-слаб градоначелник и слаба скупштина-јак градоначелник.

У Европи је дуго, као једини модел постојао класичан европски модел организације локалне власти: парламентарни са јаким представничким телом и извршном влашћу која је у мањој или већој мери зависна од представничке (модел скупштина-градоначелник). Са кризом осамдесетих година овај модел је показао бројне слабости, док је амерички модел јаког градоначелника, показао бројне предности. Тај други модел назван градоначелник-веће (скупштина) је почео да се шири и по европским градовима и општинама. Овај модел је, у првом модалитету јаког већа присутан у већини градова Европе (Аустрија, Немачка, Швајцарска, Холандија, Данска, Финска, Норвешка, Шведска, Француска, Италија, Шпанија и Португалија).¹⁴⁾ Међутим и модел са јаким градоначелником доживљава своју експанзију. Овај модел представља

14) Снежана Ђорђевић, „Статут, надлежности и политичка организација градова“, у зборнику: *У сусрет новом статусу градова-реалност и потребе*, уредници Дејан Миленковић, Душан Дамјановић, ПАЛГО Центар, Београд, 2007, стр. 42

доминантан начин организације власти америчких градова, али и једног броја европских градова (Немачка, Италија, Велика Британија, Ирска, Словенија, Пољска, Чешка, Словачка, Бугарска, Црна Гора, итд).¹⁵⁾ Овај други облик модела организације локалне власти у први план истиче градоначелника као кључну фигуру и носиоца свеобухватног друштвеног и економског развоја јер је непосредно изабран. За свој рад је одговоран скупштини, која га и контролише али са друге стране располаже и значајним инструментима и надлежностима који му омогућавају да руководи градском управом и извршним органом власти (одбором или већем).

Комисијски модел обједињује у једном радном телу, комисији, и представничку и извршну власти, при чему је сваки члан комисије задужен за одређени ресор или област. Овај модел води порекло од француских градова и то још из средњовековног периода, а данас се делимично одржао у једном броју европских градова (Напуљ, Манчестер, Осло, Рим, Венеција, Ливерпул), као и у једном броју америчких градова средње и мале величине.

Веће-менаџер модел је замишљен да искористи потенцијале и способности менаџера као експерта и професионалца који гарантује квалитет управе умањивањем политичке димензије управљања.¹⁶⁾ Као модел се развио из стратегијског управљања великим компанијама у којима је менаџер централна фигура. Рефлектовано на ниво локалне самоуправе то би значило да се градски менаџер као функционер бира и смењује од стране већа. Поред тога, овим моделом је предвиђено и постојање градоначелника. Највећу примену нашао је у САД-у, Аустралији, Канади, Новом Зеланду, али се све више примењује и у великим европским градовима. Наравно, да би заживео у пракси потребно је да постоји развијена тржишна економија, школовани градски менаџери, висок степен административне и политичке културе.

15) Снежана Ђорђевић, „Организација, нивои власти и надлежности-компаративна искуства“, у зборнику: *Београд-демократска метропола*, уредници: Вукашин Павловић, Славиша Орловић, Факултет политичких наука и Центар за демократију, Београд, 2009, стр. 136

16) John Nalbandian, *Professionalism in Local Government*, Jassey Bass Publishers New York, 1991, стр. 241

МОДЕЛИ ОРГАНИЗАЦИЈЕ ЛОКАЛНЕ ВЛАСТИ У СРБИЈИ ОД 1992. ГОДИНЕ ДО ДАНАС

Када је Србија у питању, Законом о територијалној организацији и локалној самоуправи из 1991. године (Сл. гласник РС, бр. 42/91) и Законом о локалној самоуправи из 1999. године (Сл. гласник РС, бр.49/99) уведен је у неком модификованом облику модел веће- градоначелник јер овим законским решењима није била предвиђена функција градоначелника већ су извршни послови обављани од стране Извршног одбора и делимично од стране председника Скупштине општине (у погледу реализовања политике и усвојених одлука Скупштине). У остале органе власти убрајали су се општинска управа и скупштина општине (града). Однос између ових органа није био најбоље дефинисан, нарочито на пољу поделе власти. Скупштина општине била је представнички орган власти која се бирала на непосредним изборима, по систему партијских листа.

Општинска скупштина доноси гласове већином гласова присутних одборника, под условом да седници присуствује већина од укупног броја одборника. Може да организује неограничен број комисија и савета за анализирање и бављење конкретним питањима из своје надлежности. Чланови комисија и савета могу бити и грађани и одборници, али председник сваког од њих мора бити одборник.¹⁷⁾ Слабост овог модела је превелики утицај партијских договора и механизма при избору кадра (што је проблем посебно за места за која стручност треба да буде пресудни критеријум), као и у раду и одлучивању уопште. Начин и модел избора којим се уводи везани мандат у великој мери чини одборнике спутаним и партијским послушницима те тако смањује њихову креативност и(ли) могућност сарадње у одлучивању. Важна слабост овог модела јесте недовољно укључивање професионалних знања, недовољна конкуренција, непостојање тржишног амбијента и развојног модела стратегијског управљања и планирања, а тиме и недовољна ефикасност у реализацији скупштинских одлука и недостатак флексибилности у раду.¹⁸⁾

17) Жељко Шевић, „Локална власт у Југославији“, у зборнику: *Јачање локалне власти*, уредник: Мијат Дамјановић, МАГНА АГЕНДА, Београд, 2002, стр. 418

18) Снежана Ђорђевић, „Систем локалне самоуправе у Србији и Југославији (1804-2000“), у зборнику: *Упоредна искуства локалних самоуправа*, МАГНА АГЕНДА, Београд, 2002, стр. 259

Законом о локалној самоуправи из 2002. године (Сл. гласник РС, бр.9/02) уведен је класичан модел веће-градоначелник са „јаким градоначелником“, а уместо Извршног одбора уведено је Оштинско (Градско) веће као извршни орган власти. Поред тога, законом је омогућено увођење и општинског (градског) менаџера и архитекте. Овим моделом је уведена јаснија подела власти између скупштине, већа и градоначелника али ипак одређени односи и релације нису до краја дефинисани. Институт јаког градоначелника уведен је са намером да се повећа транспарентност у раду органа општине (града), охрабри ефикасност и економичност у раду локалних самоуправа, подстакне већу партиципацију грађана. Надлежности градоначелника су биле јасно одређене (постављање заменика уз сагласност скупштине, издавање наредби за извршење буџета, предлагање чланова већа и председавање састанцима, постављање или разрешавање општинског архитекте и менаџера, итд). Скупштина општине је бирала чланове општинског већа, вршила усвајање аката и буџета, итд. Оваква подела власти је била слична оним у европским локалним самоуправама. Међутим, проблем је настао са увођењем института општинског већа, пре свега у погледу подељености надлежности (предлагање буџета, надгледање послова администрације, помагање у пословима градоначелнику) али и у задржавању претераног утицаја политичких партија на избор чланова овог тела, што је свакако утицало и на подизање система одговорности.

Није било воље да се разреши проблем створен амандманима и партијским интервеницијама још 2002. године, када се општинско веће од тима који поставља и смењује градоначелник (како је дефинисано у предлогу закона) преобратило у орган који поставља скупштина. Све анализе указују да је то био основни избор проблема и да се он најадекватније може решити враћањем градоначелнику права да поставља и смењује свој тим.¹⁹⁾ Ипак, највећа слабост овог модела јесте што није предвидео постојање супремације између председника општине (градоначелника) и скупштине општине (града) јер законодавац није предвидео опцију да уколико скупштинска већина буде долазила из једне политичке странке или коалиције, а градоначелник из друге политичке странке, да то мо-

19) Снежана Ђорђевић, Снежана Стојановић, Александра Весић-Антић, *Покренимо заједнице 5 (Приручник за јавно заступање у процесу децентрализације)*, Балкански фонд за локалне иницијативе, Београд, 2009, стр. 33

же довести до парализе у раду институција, пре свега скупштине, као најважније представничке институције и до увођења привремених мера. Одсуство већег степена административне и политичке културе, снажан утицај политичких партија и неповољна економска и привредна ситуација нису пружиле овом моделу шансу за квалитетнију примену у пракси.

Уставом Републике Србије (Сл. гласник РС, бр. 83/06) и Законом о локалној самоуправи (Сл. гласник РС, бр. 129/07) задржан је модел веће-градоначелник али је овог пута уведен „слаб градоначелник“. Уставом је одређено да скупштине општина бирају извршне органе власти општине, а да се избор извршних органа у градовима и граду Београду уређује законским путем (такође посредним путем).

Овим је на доста необичан начин разрешена дилема да ли ће се председници општина и даље бирати на непосредним изборима или не (тај систем је у Србији био на снази мање од четири године: од 2004. до 2008. године). Свака иницијатива да се то промени мораће да се суочи са сложеном процедуром промене Устава. Није велика тајна да је овако решење део политичке погодбе најзначајнијих политичких странака, у којој је преовладала процена да над председницима општина које су изабрале скупштине општине, странке имају много већи степен контроле него над онима који су мандат добили од грађана на непосредним изборима.²⁰⁾ Новина која је усвојена новим Законом о локалној самоуправи (Сл. гласник РС, бр. 129/07) односи се на враћање органа локалне самоуправе, општинској (градској) управи и увођење јавног конкурса за избор начелника општинске управе и то на период од 5 година. Данас начелника општинске управе поставља општинско веће на основу конкурса, а претходним ЗЛС из 2002. године то је радио председник општине, уз сагласност скупштине општине. Међутим, то свакако није смањило утицај владајућих политичких партија на избор начелника управе јер је то сада у надлежности општинског већа, које је и даље под доминантним утицајем политичких странака. Функција начелника градске (општинске) управе никако није престала да буде политичка јер је у надлежности начелника да поставља и смењује руководиоце унутрашњих организационих јединица, а ду-

20) Душан Васиљевић, „Нови законски оквир за локалну самоуправу у Србији“, у зборнику: *Модели организације локалне самоуправе (Словенија, Хрватска, Босна и Херцеговина, Македонија и Србија)*, ПАЛГО Центар, Београд, 2008, стр. 187

жина мандата од 5 година уведена је са намером да се спречи да се одмах после редовног изборног циклуса (после 4 године) именује „лојалан човек“ нове владајуће већине.

Важећи модел организације локалне власти истиче изразито преимућство представничког органа власти (скупштине) у односу на извршне органе (председника општине и веће) што се огледа у погледу карактера изборности већа и градоначелника (посредним путем), а самим тим и под доминантан утицај владајуће већине у локалним парламентима. Због тога су потребне неке промене ради бољег рада локалних самоуправа.

МОГУЋА РЕШЕЊА ЗА ПОБОЉШАЊЕ ЛОКАЛНОГ ИЗБОРНОГ СИСТЕМА И ОРГАНИЗАЦИЈЕ ЛОКАЛНЕ ВЛАСТИ У СРБИЈИ

Као што је већ напоменуто, једна од основних слабости локалног изборног система је постојање затворених листа код пропорционалног система избора јер оне у први план истичу партијску припадност, а у значајној мери занемарују личне особине и квалитете појединаца. Постојање затворених блокираних листа пружа могућност грађанима да гласају за одређену политичку опцију али не знају име и презиме кандидата за кога гласају и у први план истичу партијску идентификацију кандидата што као последицу изазива апстиненцију бирача. Проблем код затворених листа јесте у томе што се на гласачком листићу налази само име странке, коалиције или групе грађана, као и носиоца листе и првог кандидата на листи. Остали кандидати нису познати код затворених и блокираних листа.

Повећање изборног прага (цензуса) са 3% на 5% није донело очекиване резултате у погледу смањивања партијске идентификације, а са друге стране показало је и умешност тзв. „малих странака или група грађана“ да преко предизборних коалиција и удруживања са већим странкама или већим бројем мањих странака, прескоче изборни цензус.

Већински изборни системи који је био заступљен у 3 изборна циклуса од 1992. до 2000. године показао је бројне недостатке и мањкавости па се будућа решења ипак морају тражити у оквиру пропорционалног изборног система или одређеног мешовитог система.

Поставља се питање како и на који начин остварити ближи и непосреднији однос између бирача и кандидата, што је систем затворених блокираних листа прилично удаљио. Дакле, промена изборног система би требала да буде усмерена ка формирању система затворених неблокираних листа у којем би грађани гласали за одређене појединачне кандидате. У том случају би било важно задржати принцип пропорционалности који би се огледао у расподели мандата тако што би се сабрали сви гласови које су добили кандидати једне листе, а подела мандата би се вршила на основу броја гласова који би сваки кандидат освојио. На тај начин би политичке странке морале да истакну своје најбоље кандидате на изборним листама, који су познати и угледни у својим локалним срединама, а не да се, на неки начин, „крију“ иза имена носиоца листе. Непосредност односа између бирача и кандидата би могла да се постигне уколико би се увело и преференцијално гласање у оквиру система затворених неблокираних листа.

Преференцијално гласање је један од начина гласања у већинском систему. Бирачи гласају доделом бодова. Бројем бодова који додељују кандидатима бирачи исказују своје вредновање и одређују њихово место на ранг лист кандидата. Преференцијално гласање има два облика. Први је додела бодова по члановима аритметичког низа (1, 2, 3, 4, 5....N). Други је додела бодова по члановима геометријског низа (1, 2, 4, 8, 16,...N).²¹⁾ Ипак, овај модел нема традицију у нашем изборном локалном систему, мада би из већинског система користио само непосредни избор за кандидате али би производио пропорционалне ефекте. Највећа мана овог модела огледа су у неравномерној заступљености свих делова једне изборне јединице (градских, приградских и сеоских насеља) у погледу расподеле одборничких мандата.

„Метрополизација одборничких мандата“ свакако је један од великих проблема са којима се суочава већина општина и градова у Србији. То значи да је недовољан број одборника из сеоских или руралних делова општина и градова заступљен у скупштинама јединица локалне самоуправе. Просечно гледано, најмање 1/5 становништва скоро сваке општине и града живи у сеоским подручјима. Формирањем мешовитог модела (већинског и пропорционалног) би се могли ублажити негативни ефекти урбанизације.

21) Маријана Пајванчић, *Речник основних појмова и термина о изборима*, Центар за слободне изборе и демократију, Београд, 2001. стр. 52

Наиме, сеоским месним заједницама би се избори одржавали по већинском изборном систему са релативном већином, а у градским месним заједницама би се могао задржати пропорционални изборни систем са затвореним неблокираним листама у којима би политичке странке, коалиције и групе грађана предлагале кандидате и за које би грађани гласали. Принцип репрезентативности свих подручја општине и града у којима би свака сеоска месна заједница имала свог представника у скупштини општине (града) би био испоштован, баш као и принцип непосредности јер би гласачи могли лако да изаберу најбоље кандидате.

Када је у питању смањивање фрагментације партијског система, чини се да је најбоље решење увођење „персонализованог пропорционалног система“ као мешовитог модела већинског и пропорционалног изборног система. Према овом моделу, половина одборника би се бирала у једномандатним изборним јединицама већинским системом (релативна већина), а друга половина би се бирала по пропорционалном изборном систему са затвореном изборном листом, изборним прагом, са или без могућности преференцијалног гласања, а расподелом мандата по Хер-Нимајеровој формули. На овај начин би се задовољиле тежње грађана за већом непосредношћу и сачувала би се пропорционалност гласова, а омогућило би и задовољење интереса политичких странака која се огледа кроз јасну пропулзивност локалних политичких елита у скупштини општина. Ипак, и овај модел има своје специфичности јер гласачи морају да путем 2 гласа (једном за кандидата, други пут за изборну листу) што може да доведе до активирања феномена поделе гласова, а са друге стране би била потребна и едукација грађана за овакав облик гласања што захтева и време и новац.

Ни модел персонализованог пропорционалног система не може да у значајној мери гарантује смањивање партијске фрагментације. Као једно од решења за ову слабост нашег локалног изборног система могуће је применити у пракси искуства бивших социјалистичких земаља, Чешке, Пољске и Словачке, које су такође имале сличне проблеме који су сада у Србији испољени. Ове земље су увеле тзв. степенести изборни праг који подразумева да се изборни цензус повећава како се повећава број странака у предизборним коалицијама. Тако је у Чешкој цензус за 2 странке које чини предизборну коалицију 7%, а за 3 странке 9%, а 11% за 5 и више странака. Словачка је увела локални изборни цензус од 7% за 2 странке које чине предизборну коалицију и 10% за 4 политичке партије или

групе грађана. Пољска, на пример, има цензус од 5% за појединачне странке и 8% за предизборне коалиције. Генерално гледано, смањивање фрагментације партијског система није само проблем локалних самоуправа код нас, већ се слични проблеми испољавају и на државном нивоу, што показују и последњи резултати парламентарних избора из маја 2012. године у којима је цензус прешло 45 политичких странака, удружења и асоцијација. Опција је свакако и само повећање цензуса за предизборне коалиције са 5% на 7% или одржање од 5% изборног прага за једну политичку странку, плус 2% за првог коалиционог партнера и плус 1% за сваког наредног.

Што се тиче начина избора за градоначелника, то питање није везано само да за то да ли ће се он бирати посредним или непосредним путем, већ и за одговарајући модел организације локалне власти. Због блокаде локалних самоуправа (27 јединица локалне самоуправе) и страначких политичких интереса, значајни политички фактори су донели уставно решење да се избор председника општина и градоначелника (преко закона) врши посредним путем. Иако је уведено ово решење, то никако није спречило политичке странке да за носиоце листа и кандидате за председнике општина и градоначелнике истичу способне, образоване, угледне и стручне људе у локалним срединама. Таква искуства су забележена у претходна два изборна циклуса (2008. и 2012. године).

Одређени политички програм, идеје и решења се на најбољи начин персонализују путем непосредних избора. Грађанима је далеко лакше да разумеју политичке процесе, институције и односе уколико имају име и презиме човека коме се обраћају за решавање појединих проблема, а то је свакако председник општине или градоначелник. Међутим, уколико би се променио закон о локалној самоуправи и увео непосредан избор за градоначелника не постоје никакве гаранције да се не би поновио исти сценарио са блокадом локалних парламената од пре неколико година. Устав је олакшао могућност увођења непосредног избора за градоначелнике и онда се простим изменама Закона о локалној самоуправи и Закона о главном граду ове промене могу увести. Далеко сложенија ситуација је везана за увођење непосредног избора за председника општине јер је за то потребна промена устава за коју морају да гласају народни посланици.

Према Уставу Републике Србије, иницијативу за промену устава могу да поднесу најмање једна трећина народних посланика, председник Републике, Влада и најмање 150.000 бирача. О про-

мени Устава, у овом случају посредног избора председника општина, одлучивала би Народна скупштина Републике Србије и то гласањем за промену од стране најмање две трећина народних посланика.²²⁾ Уколико се погледају програми парламентарних политичких странака, онда се може видети да су се једино Уједињени региони Србије бавили овим питањем. Ова политичка опција се званично залаже за увођење непосредног избора за градоначелника кроз предлог Закона о изборима председника општине и градоначелника који је доступан на њиховој интернет страници.²³⁾ Остале политичке странке су за одржање „статуса quo“ а разлози за тако нешто су партијске процене и интереси да ли баш њихов кандидат може да освоји власт, на подршку чијих бирача може да се рачуна у другом кругу, која је „цена“ подршке у смислу одређених уступака и привилегија и да ли је остварљива, резулати истраживања јавног мњења и остале политичке калкулације. Овом питању се приступа ипак из угла интереса политичких странака, а далеко мање интереса грађана, што је лоша чињеница.

Увођење непосредног избора за градоначелника мора да садржи оштрије услове кандидовања, избора и опозива него што је то сада случај. Чини се да би требало да сваки кандидат скупи најмање од 3-5% укупног броја уписаних бирача, а валидност избора би требао да да виши праг излазности (најмање 40% од укупног броја уписаних бирача). Мандат би у том случају добио онај кандидат који освоји најмање преко 50% од броја изашлих, а ако би ниједан кандидат не испуни ове услове онда би се организовао други круг избора између два кандидата са највише освојених гласова, а победник би био одређен релативном већином. Такође, и код опозива би се могао орочити рок за прикупљање потписа (15-20 дана), уз најмање од 10% уписаних бирача. Тако би се делимично отежала могућност опозивања челних људи али би и даље остала реално изводљива у пракси.

Промене организације локалне власти морају да буду окренуте ка јачању извршне власти, пре свега кроз повећање надлежности градоначелника, нарочито у погледу постављања и смењивања чланова градског већа. Ово радно тело је постало „партијски плен“ које служи за удомљавање партијских кадрова и то је процес који

22) Устав Републике Србије, Сл. гласник РС, бр. 83/06, члан. 203

23) Предлог Закона о изборима председника општине и градоначелника, www.ujedinjeniregionisrbije.rs/o-nama/dokumentacija/

траје годинама. ЗЛС није предвидео увођење одређених критеријума за избор чланова већа (образовање и радно искуство) па се тако често догађа да се постављају недовољно стручни и способни људи. Највећи проблем у функционисању Градског већа јесте то да се разматрањима, усвајањима извештаја, предлозима промена, програмима и стратегијама, приступа без темељне расправе и одлучује се „брзим дизањем руку“. Управо из ових разлога требало би омогућити градоначелнику да поставља и смењује чланове већа који би тако постали део његовог тима. Како би се спречила самовоља градоначелника у виду избора чланова већа, изменама ЗЛС морају да се уведу критеријуми за њихов избор (образовање и радно искуство) и одреде сектори јавних политика који су у надлежности локалних самоуправа. Тако би се јасно одредили послови и број чланова Већа, а са друге стране би престала потреба за постојањем помоћника градоначелника (према ЗЛС у градовима може да буде 5 помоћника) јер би те послове обављали чланови Већа као део тима. Главни послови градоначелника, његовог заменика, и Већа, треба да буду усмерени ка подстицању локално-економског развоја, креирању буџета, финансијском менаџменту, управљању пројектима, као и у побољшању квалитета јавних услуга у сарадњи са Јавним и Јавно-комуналним предузећима и стручним службама у оквиру градске управе.

Као други аспект јачања извршне власти јесте постављање начелника градске управе од стране већа. Код нас је још увек пракса да се за ово радно место тражи искључиво лице са завршеним правним факултетом и одређеним бројем година радног искуства у управи, чији је превасходни посао да брине о спровођењу закона и реализовању одлука. То је заостали концепт реализовања власти над грађанима који је напуштен практично у свакој развијеној земљи света јер је основни задатак сваке локалне самоуправе пружање јавних услуга кроз формиране службе, а не само спровођење прописа и одлука. Због тога је важно променити опсег послова којима располаже начелник градске управе већ би требао и да помаже градоначелнику у области финансијског и пројектног менаџмента. Да би се то остварило потребно је променити одредбу ЗЛС која се односи на то да начелник мора да има завршен правни факултет већ да за то радно место могу да конкуришу и лица са другим факултетима (економски, организационе науке, политичке, итд) и који имају доста знања и искуства у области финансија, менаџмента и управљања.

Начелник градске управе би требао једном месечно да подноси извештај о раду целокупне администрације градоначелнику и скупштини (приликом сваког заседања), а истовремено би, уз сагласност градоначелника, предлагао мере за побољшање рада администрације. Послови градоначелника и Већа у погледу надлежности буџета (предлагање и наређивање за извршење буџета) би остале исте, али се чини да је потребно ојачати улогу скупштине у виду контролне функције трошења буџетских средстава кроз обавезу подношења тромесечног извештаја о раду градоначелника и његовог тима. Ово решење би требало применити на градове у периоду од 8 година (2 изборна циклуса) и уколико би дало добре резултате онда треба приступити промени Устава и увести га и у општинама.

ЛИТЕРАТУРА

- Anick, Magnier, *Is the Strong Italian Mayor always strong?* Conference on "The Political Executive in Local Government", Odense, 2003.
- Ђорђевић, Снежана, Стојановић, Снежана, Весић-Антић, Александра, *Покренимо заједнице (Приручник за јавно заступање у процесу децентрализације)*, Балкански фонд за локалне иницијативе, Београд, 2009.
- Ђорђевић, Снежана, „Систем локалне самоуправе у Србији и Југославији (1804-2000)“, у зборнику: *Упоредна искуства локалних самоуправа*, МАГНА АГЕНДА, Београд, 2002.
- Ђорђевић, Снежана, „Организација, нивои власти и надлежности-компаративна искуства“, у зборнику: *Београд-демократска метропола*, уредници: Вукашин Павловић, Славиша Орловић, Факултет политичких наука и Центар за демократију, Београд, 2009.
- Ђорђевић, Снежана, „Статут, надлежности и политичка организација градова“, у зборнику: *У сусрет новом статусу градова-реалност и потребе*, уредници Дејан Миленковић, Душан Дамјановић, ПАЛ-ГО Центар, Београд, 2007.
- Ђорђевић, Снежана, *Ренесанса локалне власти-упоредни модели*, Факултет политичких наука Универзитета у Београду, Чигоја Штамп, Београд, 2002.
- Elliot, Jeffrey M., ALI, Sheikh R., *The State and Local Government Political Dictionary*, ABC Clio, Santa Barbara, California, Oxford, England, 1988.
- Hamilton, Howard, „The Municipal Voter: Voting and Nonvoting in City Elections“, *American Political Science Review*, New York, (45), 1971.

- Јовановић, Милан, „Изборни систем локалне самоуправе у Србији- модели за реформу изборног права“, у зборнику: *Београд-демократска метропола*, уредници: Вукашин Павловић, Славиша Орловић, Факултет политичких наука и Центар за демократију, Београд, 2009.
- Лучић, Зоран, Јовановић, Милан, Стоилковић, Зоран, Вуковић, Ђорђе, *Препоруке за измену изборног законодавства у Србији*, Центар за слободне изборе и демократију, Београд, 2009.
- Martinot-Hoffmann, Vincent, *Local elections in Europe*, Institut de Ciencias Politiques i Sociales, Barcelona, 1994.
- Маринковић, Радивоје, *Локална самоуправа-старе и нове недоумице*, Институт за политичке студије, Београд, 1998.
- Nalbandian, John, *Professionalism in Local Government*, Jassey Bass Publishers, New York 1991
- Пајванчић, Маријана, *Речник основних појмова и термина о изборима*, Центар за слободне изборе и демократију, Београд, 2001.
- Предлог Закона о изборима председника општине и градоначелника, www.ujedinjeniregionisrbije.rs/o-nama/dokumentacija/
- Recommendation 151 (2004) on advantages and disadvantages of directly elected local executive in the light of the principles of the European Chapter of Local Self Government
- Суботић, Драган, *Реинжењеринг локалне самоуправе („стари“ и „нови“ закон о локалној самоуправи)*, Институт за политичке студије, Београд, 2007.
- Шевић, Жељко, „Локална власт у Југославији“, у зборнику: *Јачање локалне власти*, уредник: Мијат Дамјановић, МАГНА АГЕНДА, Београд, 2002.
- Устав Републике Србије, Сл. гласник РС, бр. 83/06
- Васиљевић, Душан, „Нови законски оквир за локалну самоуправу у Србији“, у зборнику: *Модели организације локалне самоуправе (Словенија, Хрватска, Босна и Херцеговина, Македонија и Србија)*, ПАЛ-ГО Центар, Београд, 2008.
- Закон о локалним изборима, Сл. гласник РС, бр. 33/02

Milija Cvijovic

**MODELS OF ELECTORAL SYSTEMS AND LOCAL
SELF-GOVERNMENT ORGANIZATIONS
(WORLD EXPERIENCES AND SERBIA)**

Resume

Necessary system solutions that are offered are exclusively directed toward two goals: to satisfy the interests of the citizens and to create the legal conditions so that local self-governments, through its institutions, can provide high quality and efficient public services, and consequently increase, using provided services, level of satisfaction of the citizens. And these are the two segments that are the foundation of modern public management and the principles of the new public-management. Practically, every local electoral system in our country and also anywhere in the world has its advantages and disadvantages, and practice of developed countries is teaching us that which type of local electoral system is going to dominate depends on historical circumstances, political culture level, government forms and social order forms, as well on the interests of the key political factors in the country. In our country weaknesses are manifesting in a way of closed blocked election lists of the proportional election system, party fragmentation, undifferentiated election threshold for the electoral coalitions, the determination of the municipality and the city as a single constituency, parliamentarization of local electoral system. On the other hand, analysis showed that proportional majority election system compared to the plurality voting system has less weaknesses. It is impossible to fix all these defects and install them in a ideal local election system and therefore there are different solutions to reduce these failures (unblocked formation of closed lists in the proportional voting system, the introduction of preferential voting, personalized proportional system, introduction of the gradual election threshold for the coalition election, the introduction of mixed model of choice for local systems because of the local parliamentary electoral system). The choice of the concept of local government organizations also depends on the historical, traditional and social circumstances of the state organization and degree of the system decentralization. Changes that had overtaken all developed countries

in the world were reflected in the functioning of local governments in which they became initiators and holders of local economic development of their communities, and they also started giving better services to the citizens. Therefore, the introduction of the council-mayor model showed the best results in european countries and choice whether are better direct or indirect mayor elections is divided when we talk about developed countries. In our country the introduction of directly elected mayors being able to set and appointed council members and the head of administration achieves a clearer separation of powers, better define the competencies that are intertwined and directly determines the field of responsibility of the representative and executive bodies. Beside that, the mayor and his team are able to be more operative at work for overall development of the local community. On the other hand, the control mechanism of executive authority should be delegated to the municipal assembly, particularly in a way of implementation of decisions and resolutions and methods of budget spending.

Keywords: local self-government, local elections systems, models of local government organizations, party fragmentation, mayor, city council, city assembly.

УДК:
551.583:502.131.1

Оригинални
научни рад

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА
POLITICAL REVIEW
Година (XXV) XII, vol=36
Бр. 2 / 2013.
стр. 147-164.

*Драгољуб Ц. Тодић**

Институт за међународну политику и привреду, Београд

КЛИМАТСКЕ ПРОМЕНЕ И РЕФОРМА СИСТЕМА УПРАВЉАЊА**

Сажетак

У раду се указује на најзначајније елементе система управљања климатским променама кроз сагледавање институционалних аспеката на три различита нивоа (глобални, регионални, национални). Посебно се наглашава значај реформе система управљања кроз реформу Програма УН за животну средину (УНЕП-а), јачање координације између различитих међународних мултилатералних уговора у области животне средине и формирање Међународне организације за животну средину. Улога субјеката управљања на националном нивоу доминантно се анализира кроз права и обавезе држава чланица Оквирне конвенције УН о промени климе и других међународних уговора у области животне средине. Регионални аспекти управљања разматрају се, преваходно, као део активности појединих регионалних организација или као допринос регионалних власти у појединим сложеним државама. Основна теза која се доказује у раду је да у расправама о реформи система управљања доминирају идеје о реформи глобалних елемената система уз извесно занемаривање питања односа између различитих нивоа управљања.

Кључне речи: животна средина, климатске промене, УНЕП, међународни уговори, регионалне међународне

* Научни саветник, Институт за међународну политику и привреду, Београд

** Рад је реализован у оквиру научног пројекта: „Србија у савременим међународним односима: Стратешки правци развоја и учвршћивања положаја Србије у међународним интегративним процесима – спољнополитички, међународни економски, правни и безбедносни аспекти”, Министарства просвете и науке Владе Републике Србије (број 179029), за период 2011–2014. године.

организације, реформа система управљања, Међународна организација за животну средину.

КАРАКТЕРИСТИКЕ ПОСТОЈЕЋЕГ СТАЊА

1. Глобални аспекти

Основне карактеристике постојећег стања управљања у области климатских промена, или од значаја за област климатских промена, одређене су достигнутим нивоом развоја међународно-правне регулативе у области климатских промена, животне средине и развоја, као и стањем институционалне архитектуре у овим областима на глобалном, регионалним и националним нивоима. Систем управљања у области климатских промена део је ширег система управљања у области животне средине и одрживог развоја који се на глобалном нивоу развија већ скоро пола века.¹⁾ Специфичности проблема климатских промена и научних сазнања о климатским променама утицали су да се (у последње две деценије) о могућностима решавања ових проблема говори као о релативно посебном питању и у контексту различитих других глобалних проблема у области животне средине и стања у различитим привредним гранама (енергетика, пољопривреда, итд).²⁾ Неколико стотина међународних уговора у области животне средине и велики број различитих институција, тела и субјеката спроводи различите активности у области климатских промена или од значаја за област климатских промена. Отуда се и различите процене тренутног стања, достигнућа и слабости система управљања приписују различитим узроцима. Тако, на пример, према неким проценама главни изазови када је у питању међународно управљање у области жи-

- 1) При том се процењује да је у последњој фази развој институција у области животне средине, ако се посматра развој свих институција у оквиру онога што обухватају сва три стуба одрживог развоја (економски и друштвени аспекти, поред питања која се односе на животну средину), најбрже напредовао. *Progress to date and remaining gaps in the implementation of the outcomes of the major summits in the area of sustainable development, as well as an analysis of the themes of the Conference*, Report of the Secretary-General, A/CONF.216/PC/2, 1 April 2010, para 62.
- 2) Испитујући изазове глобалног управљања у области животне средине у контексту „планетарних граница“ Галаз и други говоре о девет не линеарних процеса на Земљи који се манифестују на планетарном нивоу. Поред климатских промена то су оштећење озонског омотача, загађивање атмосфере аеросолима, закисељавање океана, глобално коришћење воде, хемијско загађивање, промена коришћења земљишта, биодиверзитет и биогеохемијске промене. Victor Galaz, (et al) 'Planetary boundaries' — exploring the challenges for global environmental governance, *Current Opinion in Environmental Sustainability*, 4/2012, стр. 80, DOI 10.1016/j.cosust.2012.01.006.

вотне средине су: фрагментација споразума, циљева и институција, губитак ауторитета у оквиру и ван система у области животне средине, неравнотежа моћи међу постојећим међународним режимима у области животне средине, слабости водећих институција које се баве управљањем заштитом животне средине на глобалном нивоу и неадекватност ресурса за заштиту животне средине.³⁾ Изазове савременог система управљања у области животне средине *Chambers* групише у четири посебне групе: координација активности мултилатералних уговора у области животне средине; слабости Програма УН за животну средину (УНЕП-а) као централне институције у области животне средине; слабости координације финансирања у области међународног управљања и проблеми у вези са оперативном поделом надлежности између активности у области животне средине и развоја.⁴⁾ *Meadowcroft* сматра да су највеће тешкоће у постојећим механизмима управљања у области климатских промена социјално прилагођавање укључујући потребе за променом постојећих модела производње и потрошње; научна неизвесност; питања повезана са расподелом терета и правичности мера које се примењују; дугорочни карактер циљева и мера и глобалне импликације климатских промена.⁵⁾

Дакле, управљање институцијама у области климатских промена на глобалном нивоу требало би посматрати, превасходно у контексту стања и развоја институција у области одрживог развоја и животне средине у систему УН. Ово, свакако, не искључује потребу да се у широј расправи узму у обзир и други субјекти система који имају транснационални карактер (посебно неке међународне организације ван система УН, поједине категорије привредних субјеката и невладине организације). Када је у питању систем УН запажа се да је ширење овог система имало за последицу фрагментирану мрежу не зависних или тзв. не зависних тела у чијем раду је долазило до дуплирања и међусобног преклапања активно-

3) *Workshop on International Environmental Governance: Grounding Policy Reform in Rigorous Analysis*, June 27–28, 2011, Held at the World Trade Institute, University of Bern, Bern, Switzerland, стр. 4. http://www.wti.org/fileadmin/user_upload/wti.org/news/Intl_Environment_Governance_Summary_Workshop_Bern_June_2011.pdf. За шире видети и: Radoslav S. Dimitrov: *Insight Copenhagen: The State of Climate Governance*, *Global Environmental Politics*, MIT Press Journal, Cambridge, USA, 10:2, May 2010.

4) Bradnee W. Chambers: *Reform of international environmental governance: an agenda for the Commonwealth*, Commonwealth Secretariat, Commonwealth Heads of Government Meeting on Reform of International Institutions, London, 2008. стр. 1.

5) James Meadowcroft: *Climate change governance*, Policy Research Working Paper 4941, World Bank, 2009, стр. 4.

сти. Питање координације деловања представља једно од кључних питања од непосредне важности за остваривање циљева сваког од њих појединачно и у целини.⁶⁾

Нормативно посматрано, у средишту система глобалног управљања климатским променама налазе се различити елементи дефинисани, највећим делом, системом успостављеним Оквирном конвенцијом УН о промени климе, иако је ову расправу могуће ставити у знатно шири контекст функционисања целог система међународних уговора у области животне средине, односно система институција УН.⁷⁾ Значај система успостављеног (и који се успоставља) у оквиру овог међународног уговора, или у вези са овим међународним уговором, проистиче из функција појединих тела и органа формираних у оквиру овог међународног уговора и односа ових тела са другим институцијама у систему УН и ван њега, затим из карактера обавеза које су прописане за државе чланице као и карактера веза између обавеза које су дефинисане овим међународним уговором и другим сличним међународним уговорима, односно међународним уговорима од значаја за област климатских промена, итд.⁸⁾ Општи оквир овако успостављеног система одређен је, најпре, циљевима дефинисаним Оквирном конвенцијом УН о промени климе.⁹⁾ Међутим, расправа о њиховој операционализацији у контексту односа између глобалног, регионалног и локалног

6) Сматра се да данас постоји преко 150 међуагенцијских тела која се баве питањима у области статистике, демографије, исхране, контроле наркотика, развојне помоћи, итд. Основна улога припада Борду извршних директора који се састоји од 30 извршних директора организација у систему УН, а којим председава генерални секретар. Joachim Müller: *Explaining international organizations, United Nations System Coordination: The Challenge of Working Together*, Brill, The Hague, 2010. стр. 32.

7) За шире видети Драгољуб, Тодић, Душко, Димитријевић: Климатске промене и Уједињене нације, *Правни живот*, бр. 12/2012, стр. 259-276.

8) Класификујући институције које се баве климатским променама на глобалном нивоу Michonski i Lei посебно образлажу следеће групе: институције у области животне средине, неформални форуми лидера (као што је Група 20), секторски усмерене институције и институције у области енергетике. Овome се додају и институције које се баве питањима развоја (мултилатералне развојне банке и друге институције), а посебно се анализира и улога Светске трговинске организације. Katherine Michonski, Michael A. Levi: *Harnessing International Institutions to Address Climate Change*, Working Paper, March, Council on Foreign Relations, New York, 2010. стр. 5.

9) Према одредбама члана 2. овог међународног уговора „крајњи циљ ове Конвенције и свих с њом повезаних правних инструмената које може усвојити Конференција Страна је да се, у складу са релевантним одредбама ове Конвенције, постигне стабилизација концентрација гасова стаклене баште у атмосфери на нивоу који би спречавао опасне антропогене утицаје на климатски систем. Такав ниво требало би да се постигне у временском периоду који би омогућио екосистемима да се природно прилагоде промени климе, који би обезбедио да не буде угрожена производња хране и омогућио даљи стабилан економски развој.“

упућује на закључак о одсуству експлицитног дефинисања веза са регионалним и локалним нивоима управљања, осим ако се под тиме не подразумевају одређене обавезе неких субјеката систем.

Описујући предности и мане постојећег система у документу Савета за међународну сарадњу се посебно користе следећи критеријуми и дају следеће процене: *разумевање претњи од климатских промена (наглашено али може бити унапређено); смањење емисија (известан напредак, али врло мало обавеза); мониторинг и спровођење смањења емисија (мониторинг не уједначен иако се поправља, надгледање спровођења не постоји); финансирање смањења емисија (потребне конкретне опције); коришћење резервоара угљеника (напредак у области дефорестације); унапређење нискоугљеничног развоја (потребни су кохерентност, финансијска подршка и додатне активности у земљама у развоју) и мере адаптације на климатске промене (слабо и само узгред)*. Укупна процена гласи: „систем неразвијен и неадекватан“.¹⁰⁾ Истовремено, у погледу могућности за унапређење система дају се следећи предлози: усвајање визије 2020, ка будућности (мисли се на наставак активности дефинисаних у Дурбану 2011),¹¹⁾ реформа и обнова Механизма чистог развоја, наметање напредка у домаћој политици климатских промена САД, изградња кредибилне институције (или институција) за мерење, извештавање и верификацију глобалних емисија и напора да се смање емисије, реформа Бретонвудских и УН институција, обезбеђивање суштинских међународних средстава за финансирање нискоугљеничних технологија и редовно стављање климатских промена на дневни ред састанака Г 20.

Слабости постојећег система управљања у области животне средине *Fauchald* резимира у неколико следећих констатација: недостатак координације између различитих међународних мултилатералних уговора, пораст захтева у погледу ресурса, посебно у односу на друге мултилатералне уговоре у оквиру система агенција УН, недостатак транспарентности, финансијски проблеми, слабо и фрагментирано спровођење, слаби механизми надзора и обезбеђивања поштовања, слаби механизми координације са режимима који су успостављени међународним уговорима у другим областима, специфични проблеми у вези са положајем земаља у развоју. Овако

10) *The Global Climate Change Regime*, Council on Foreign Relations, New York, 2013.

11) За шире о овој конференцији држава чланица Оквирне конвенције и Кјото протокола видети сајт ових међународних уговора: <http://unfccc.int/2860.php>.

учене слабости система нарочито су „илустративне“ када се имају у виду проблеми у области климатских промена и одрживог коришћења биодиверзитета чему се додају и проблеми који проистичу из осетљивости система на „промене политичких приоритета“.¹²⁾ Објашњавајући сложеност система у области климатских промена *Keohane* и *Victor* користе аргументе функционалне, стратешке и организационе природе и закључују да, због чињенице да су правила и институције у овој области формиране у различитим раздобљима од стране различитих група држава, оне „нису интегрисане, свеобухватне или организоване у јасној хијерахији“.¹³⁾

2. Регионални аспекти

Када се говори о регионалним аспектима климатских промена и система управљања у овој области једно од посебно значајних питања је питање односа између развијених и не развијених делова Планете, односно питање односа Север – Југ.¹⁴⁾ За неке ауторе ови односи се пореде са „борбом“ у којој државе Југа виде шансу да се од држава Севера тражи „компензација“ за различите активности ових држава у прошлости, нарочито у контексту доприноса високоразвијених држава тзв. историјском загађењу животне средине.¹⁵⁾ Иако су обавезе држава чланица основних међународних уговора у области климатских промена (и животне средине у целини) дефинисане на начин да се обезбеђује препознатљивост овог дела система управљања у области животне средине, питање односа између држава из Анекса I и држава које имају статус „нон-Анекс I“ има посебно место у расправи о реформи система управљања.

12) Kristian O. Fauchald: *International Environmental Governance: A Legal Analysis of Selected Options*, Fridtjof Nansen Institute. Lysaker, Norway, 2010. стр. 4-5.

13) Robert, Keohane, David Victor: *The Regime Complex for Climate Change*, Discussion Paper 2009-33, Harvard Project on International Climate Agreements, Cambridge, Mass. January 2010. стр. 24. http://belfercenter.hks.harvard.edu/files/KeohaneVictor_Final.pdf.

14) Говорећи о регионалној рањивости услед глобалних климатских промена извештај Међувладиног панела о климатским променама (IPCC) посебно анализира стања у следећим регионима: Африка, Поларни региони (Арктик и Антарктик), Сушна западна Азија (Средњи Исток и сушни део Азије), Аустралија, Европа, Латинска Америка, Северна Америка, мале острвске државе, умерени део Азије и тропска Азија. Robert T. Watson, et. al, (Eds), *A special Report of IPCC Working Group II, Published for the Intergovernmental Panel on Climate Change*, November 1997. стр. 6-15. Посебне основе за смањење ризика од катастрофа у оквиру Канцеларије УН за смањење катастрофа развијене су у оквиру региона Африке, Азије и Пацифика, Арабских држава, Европе и Америке. <http://www.unisdr.org/we/coordinate/regional-platforms>.

15) Видети, на пример: Lars Engberg-Pedersen, *Climate change negotiations and their implications for international development cooperation*, Danish Institute for International Studies, DIIS, Copenhagen, Denmark, 2011, 44.

Расподела терета услед смањења емисија гасова са ефектом стаклене баште, као и трошкова мера адаптације услед све израженијих климатских промена постаје прворазредно питање будућих преговора. У овом систему посебно интересантно место заузимају САД као држава која није чланица Кјото протокола и која избегава да преузме обавезе квантификованог смањења емисија гасова са ефектом стаклене баште. У сведочењу пред Комитетом за енергију и природне ресурсе Сената САД, *Levi* и *Rubenštajn* су изјавили да су поред разговора у оквиру УН, за САД нарочито важна још три елемента међународне сарадње у овој области. То су: билатерални ангажмани са државама као што је Кина, висок ниво координације у групама као што је Г 20 и институције попут Светске банке које треба да помогну развој у складу са захтевима у области животне средине.¹⁶⁾ Оваква перцепција приоритета САД од значаја је и за разумевање и редефинисање регионалне архитектуре управљања у области климатских промена. Она само делимично одражава и промене које су у последње две деценије (од како су ова питања на дневном реду међународног преговарачког процеса у складу са Оквирном конвенцијом УН о промени климе) настале у регионалним односима поводом питања климатских промена а које су условљене, превасходно, променама у међународним економским односима и положају неких држава са значајном стопом привредног раста. Промена положаја Кине условљена је развојним циљевима и променом положаја ове земље у међународној привреди, а одређене специфичности положаја Бразила, Индије, Јужне Африке и Русије имали су за последицу ново груписање држава у међународним односима чији је један од кључних аспекта повезан са климатским променама.

Ипак, расправа о регионалним аспектима управљања климатским променама најпре нас упућује на расправу о активностима међународних регионалних организација због претпоставке да регионалне организације најјасније испољавају регионалне карактеристике, укључујући и оне од значаја за област климатских промена.¹⁷⁾ Оквирна конвенција УН о промени климе у ставу 6. члана 1.

16) Michael A. Levi, David M. Rubenštajn: *Global Efforts to Combat Climate Change, Prepared Statement Before the Committee on Energy and Natural Resources, United States Senate*, November 17, 2009. стр. 1. <http://www.cfr.org/india/global-efforts-combat-climate-change/p20767>.

17) За шире о регионалним организацијама и њиховој улози у области климатских промена видети: Michael H. Glantz: *The Role of Regional Organizations in the Context of Climate Change*, NATO ASI Series, Series I: Global Environmental Change, Vol. 14. 1994.

дефинише појам “Регионална организација економске интеграције” чиме се, између осталог, посебно наглашава значај ових субјеката у систему управљања.¹⁸⁾ Регионалне димензије климатских промена, исто као и националне, назначане су и у контексту принципа заједничке али „издиференциране одговорности“ (члан 4. став 1); израде програма адаптације на климатске промене (члан 4. став 1. тачка б); обуке, образовања кадрова и информисања јавности (члан 6); финансијских механизма (члан 11, став 5); решавања спорова (члан 14); права гласа (члан 18. став 2); потписивања (члан 20); ратификације, прихватања, одобравања или приступања (члан 22); и ступања на снагу овог међународног уговора (члан 23. став 2 и 3).

3. Климатске промене и локални ниво управљања

Локалне димензије и специфичности климатских промена јасно су идентификовани као посебно питање нарочито са становишта доприноса појединих држава емисији гасова са ефектом стаклене баште, односно удела појединих држава, а нарочито великих градова у глобалној потрошњи енергије¹⁹⁾, затим појаве екстремних временских услова у појединим државама и регионима, итд.²⁰⁾ У односу на већ описане нивое управљања у области климатских промена, локални ниво управљања обухвата, најпре, систем управљања који се успоставља у свакој држави чланици појединих међународних уговора у области климатских промена и животне средине као носиоцу одговарајућих права и обавеза.²¹⁾ На овај начин систем управљања у области климатских промена зависан је и од

18) Овај појам “означава организацију коју су суверене државе датог региона формирале а у чију надлежност спадају питања која се регулишу овом Конвенцијом или њеним протоколима, и која је прописно овлашћена, у складу са својим интерним процедурама да одговарајућа документа потпише, ратификује, прихвати, одобри или им приступи”.

19) Видети: *Little Green Data Book*, World Bank, Washington, D.C, 2009; *World Energy Outlook*, International Energy Agency, Paris, France, 2010.

20) Локални аспекти управљања ризицима од појаве екстремних временских услова повезаним са климатским променама посебно се обрађују и у Извештају Међувладиног панела о климатским променама. *Managing the Risks of Extreme Events and Disasters to Advance Climate Change Adaptation*. A Special Report of Working Groups I and II of the Intergovernmental Panel on Climate Change, Cambridge University Press, Cambridge, UK, and New York, 2012. стр. 291-339.

21) Национални ниво управљања системом у области климатских промена представља окосницу обавеза које су презеле државе чланице Оквирне конвенције УН о промени климе и Кјото протокола. Извештаји о спровођењу ових међународних уговора, које су државе чланице до сада подносиле, дају релативно комплетну представу о могућностима и слабостима система управљања у области климатских промена са националног становишта. За преглед извештаја видети сајт Оквирне конвенције УН о промени климе: http://unfccc.int/national_reports/items/1408.php.

општих карактеристика политичког система, функционисања институција правне државе, карактеристика и начина организовања локалне самоуправе, итд. Дакле, у основи се ради о националном нивоу управљања у контексту спровођења обавеза које проистичу из међународних уговора што нас упућује на питање националних карактеристика од значаја за спровођење међународних уговора и остваривање међународне сарадње.²²⁾ *Meadowcroft* сматра да, када је у питању управљање климатским променама на локалном нивоу, кључне димензије овог система обухватају различите елементе међу којима, у зависности од методолошког приступа, посебно значајним изгледају следећи: изградња стратешких капацитета, интегрисање климатских промена у доношење развојних одлука, мобилизација друштва, обука и образовање.²³⁾ При том би требало имати у виду да односи између националног и локалног у класичном смислу речи нису једнозначни и да су, у зависности од нивоа децентрализације власти у појединим државама, могућа различита решења надлежности и организације послова у области климатских промена.

РЕФОРМА СИСТЕМА УПРАВЉАЊА КЛИМАТСКИМ ПРОМЕНАМА КАО ДЕО РЕФОРМЕ СИСТЕМА УПРАВЉАЊА У ОБЛАСТИ ЖИВОТНЕ СРЕДИНЕ

а) У расправи о реформи система управљања у области климатских промена општу околност представља чињеница да се међународни преговори о новом споразуму „након 2012“ значајним делом и даље сматрају отвореним. Нема сагласности о више кључних питања укључујући циљеве смањивања емисија гасова са

22) За један покушај теоријске елаборације и изградње методологије мерења видети: Thomas Bernauer, Tobias Böhmelt: National climate policies in international comparison: The Climate Change Cooperation Index, *Environmental science & policy*, Elsevier, New York, 25 (2013) 196–206. У вези са овим је и питање веза између карактера политичких система и политике у области животне средине и климатских промена. Интересантно је да се процењује да државе са демократским уређењем немају бољи однос према питању климатских промена од оних којима се не придају карактеристике демократских. Међу факторима који доприносе одсуству одлучних акција у области климатских промена посебно се наводе: тенденције политичара да избегавају питања која могу да поларизују гласаче, подстицајне мере којима се настоје привући гласачи насупротив ригорознијих мера које могу предложити противници, утицај моћних економских лобија, амбивалентна улога медија у поједностављивању и поларизовању дебате, итд. James Meadowcroft: *Climate change governance*, Policy Research Working Paper 4941, World Bank, 2009, стр. 5.

23) Ibid, стр. 11-21.

ефектом стаклене баште и модалитете мера које би требало применити.²⁴⁾ У односу на општи контекст управљања у области животне средине требало би имати у виду да је широко распрострањено мишљење да постојеће структуре међународног управљања у области животне средине заслужују реформу и јачање као и да је постојећи број међународних режима управљања у области животне средине превелики.²⁵⁾ Посебна област у којој су потребне реформе глобалног система управљања је област адаптације на климатске промене будући да се процењује да су напори на плану спречавања климатских промена закасниели.²⁶⁾

Више је опција које су предложене у расправама о реформи система управљања у области животне средине. Консултативна група министара или високих представника о Међународном управљању у области животне средине формулисала је неколико таквих опција, у зависности од дефинисаних циљева, као што су: стварање глобалне организације са универзалним чланством ради координације и надгледања свих релевантних питања у области животне средине; оснивање средњерочне стратегије за област животне средине у оквиру система УН и координација свих активности у овој области у оквиру УН; удруживање секретаријата и заједничких служби кроз оснивање механизма за глобалну координацију активности свих постојећих међународних мултилатералних уговора у области животне средине; проширивање донаторске основе и успостављавање механизма за пријем приватно-филантропских донација; оснивање заједничког механизма за управљање свим фондовима у области животне средине; стварање мулти-тематске глобалне информативне мреже састављене од националних, међународних их независних научних експерата која би разматрала утицаје промена у животној средини на живот и издавала рана упозорења; оснивање националних тимова за област животне средине и развоја или

24) За основне назнаке видети: Bert, Metz: *Controlling Climate Change*, Cambridge University Press, Cambridge, UK, 2010. стр. 334-348. За резултате последње 18. конференције држава чланица Оквирне конвенције о промени климе која је одржана у Дохи видети: *Report of the Conference of the Parties on its eighteenth session, held in Doha from 26 November to 8 December 2012*, FCCC/CP/2012/8, 28 February 2013.

25) Moltke, K., On Clustering International Environmental Agreements, in Winter, G., (Ed) *Multilevel Governance of Global Environmental Change: Perspectives from Science, Sociology and the Law*, Cambridge: Cambridge University Press, 2006. pp. 409-410; Sylvestore, J. T. Manga: International Environmental Governance reform within the United Nations: Seeking more sustainability towards and beyond Rio + 20 Earth Environment Summit, *Revue quebequoise de droit international*, Montreal, Quebec, Canada, 23.2, 2010, стр. 224.

26) Ibid, стр. 56-57.

канцеларија у постојећим међувладиним организацијама у земљама у развоју широм света, итд.²⁷⁾ Нешто касније (у новембру 2010. године) пет могућих опција је посебно размотрено и то: јачање УНЕП-а, оснивање нове „кровне“ организације за област одрживог развоја, оснивање специјализоване агенције (нпр. Међународне организације за животну средину), реформа Економског и социјалног савета УН, односно Комисије за одрживи развој и јачање институционалних реформи, односно побољшање перформанси постојећих структура.²⁸⁾ Дакле, основна матрица расправа о реформи система управљања у области климатских промена највећим делом се везује за реформу система управљања у области животне средине у целини.²⁹⁾ Најјасније груписање идеја о реформи разматра *Fauchald*. Поред модела који је заснован на јачању УНЕП-а, посебно се разматрају и модел који подразумева јачање и координацију постојећег институционалног оквира заснованог на мрежи међународних уговора у области животне средине, као и модел који би значао формирање Међународне организације за животну средину као специјализоване агенције.³⁰⁾ Предлози у вези са јачањем координативне улоге у систему аргументују се, између осталог, и податком да у оквиру система УН делује преко четрдесет агенција и других тела која имају неке надлежности у области животне средине. Осим тога, у систему постоји четрдесетипет међународних уговора релевантних за област животне средине са најмање 72 државе чланице и различитим фондовима и финансијским механизмима. Међутим, не постоји ни једна институција која има координативну улогу у овом систему.³¹⁾

27) *Building on the Set of options for improving international environmental governance of the Belgrade Process*, First meeting of the Consultative Group of Ministers or High-level Representatives on International Environmental Governance, Nairobi, Kenya, 7-9 July 2010, UNEP, 20 July 2010, стр. 6. http://www.rona.unep.org/documents/partnerships/IEG/Co-Chairs_Summary.pdf.

28) Annotated table of broader IEG reform in a standardised format, Information note from the Executive Director of UNEP, Second meeting of the Consultative Group of Ministers or High-level Representatives on International Environmental Governance, Helsinki, 21-23 November 2010, UNEP 7 September 2010. стр. 2-7. http://www.rona.unep.org/documents/partnerships/IEG/Standardised_format_for_comparative_analysis_-_draft_for_comments.pdf.

29) Marjanneke J. Vijge: *Towards a World Environment Organisation: Identifying the Barriers to International Environmental Governance Reform*. Global Governance Working Paper No 40. The Global Governance Project. Amsterdam, 2010. стр. 2-5.

30) Kristian O. Fauchald: *International Environmental Governance: A Legal Analysis of Selected Options*, Fridtjof Nansen Institute. 2010. стр. 9-13.

31) Draft Elaboration of Ideas for Broader Reform of International Environmental Governance, Information note from the co-Chairs of the Consultative Group, Second meeting of the

б) Полазна претпоставка за расправу о реформи система управљања у области животне средине и климатских промена, у делу који ову реформу везује за реформу Програма УН за животну средину (УНЕП-а), је сагледавање постојећег стања функционисања овог тела. Резолуцијом Генералне скупштине УН (A/RES/27/2997), од 15. децембра 1972. године („Институционални и финансијски аранжмани за међународну сарадњу у области животне средине“), предвиђено је да мандат Управног савета Програма УН за животну средину обухвата следеће активности: јачање међународне сарадње и предлагање, према потреби, одговарајуће политике; обезбеђење општег оквира за смернице и координацију програма у области животне средине у оквиру система УН; разматрање периодичних извештајљ извршног директора УНЕП-а о спровођењу програма у области животне средине; праћење стања животне средине у свету; унапређење прикупљања, процене и размене релевантних међународних научних и професионалних информација; преиспитивање утицаја националних и међународних политика у области животне средине на земље и развоју; разматрање и одобравање годишњих програма коришћења средстава Фонда за животну средину.³²⁾

Сматра се да је најзначајније достигнуће овако успостављеног система (оличеног у УНЕП-у) подстицање развоја свести о проблемима у области животне средине, односно подстицање различитих других субјеката у систему управљања на различитим нивоима.³³⁾ Ипак, од како је формиран овај програм (1972. године) једна од основних замерки на начин његовог функционисања односи се на одсуство не зависности у доношењу одлука. Са овим се најчешће повезују и аргументи који се односе на недостатак финансијских средстава за реализацију циљева за које је формиран.³⁴⁾ *Chambers* сматра да су се околности, у односу на време када је УНЕП формиран, значајно промениле и неки недостаци у функционисању

Consultative Group of Ministers or High-level Representatives on International Environmental Governance, Helsinki, 21-23 November 2010, стр. 12. http://www.rona.unep.org/documents/partnerships/IEG/Elaboration_of_Ideas_for_Broader_Reform_of_IEG_9_options_Draft_for_comments.pdf.

32) *Institutional and financial arrangements for international environmental cooperation*, Resolution adopted by the General Assembly, 2997 (XXVII), A/RES/27/2997, 15 December 1972.

33) Maria Ivanova: *Global Governance in the 21st Century: Rethinking the Environmental Pillar*, University of Massachusetts, Boston, 2012. стр. 7.

34) Simon H. Olsen, Mark Elder: *Strengthening International Environmental Governance by Two-phased Reform of UNEP: Analysis of Benefits and Drawbacks*, IGES Policy Report, Kanagawa, Japan, 2011. стр. 3.

УНЕП могу бити окарактерисани као менаџерски и бирократски. Међутим, један део њих има „дубље и структуралне узроке“ и повезује се са недостатком „политичког ауторитета“, слабостима у координацији међународних мултилатералних уговора, не могућности да се обезбеди поуздана научна основа за доношење одлука, итд. Овоме се додају и проблеми повезани са уско дефинисаним мандатом, малим буџетом и ограниченом подршком.³⁵⁾

в) Достигнути ниво међународно-правног регулисања у области животне средине има карактер општег оквира за разумевање могућности за реформу система без обзира да ли у средиште расправе ставили уговоре као такве или питање реформе УНЕП, односно стварање нове међународне организације, као специјализоване агенције у систему УН. При том би требало имати у виду да се процењује да је управљање путем система који се успоставља на основу међународних уговора повезан са различитим тешкоћама.³⁶⁾ Оваква процена је утемељена, између осталог, и у чињеници да је за област климатских промена релевантан читав спектар међународних уговора у области животне средине. У таквим околностима УНЕП пружа услуге секретаријата за девет међународних глобалних уговора и протокола као и за осам међународних уговора регионалног карактера. Истовремено, значајан број међународних организација врши функције секретаријата за један број међународних уговора у области животне средине (Међународна поморска организација, Организација за исхрану и пољопривреду, Међународна организација рада, УНЕСКО, Међународна агенција за атомску енергију, итд).³⁷⁾

Biermann сматра да је прва од девет области за које се процењује да су потребне хитне реформе институција и система управљања у области одрживог развоја управо јачање улоге међународних уговора у области животне средине. То подразумева и решавање сукоба између појединих међународних уговора и попуњавање празнина кроз припрему и закључивање нових међународних уго-

35) Bradneee, W. Chambers: *Reform of international environmental governance: an agenda for the Commonwealth*, Commonwealth Secretariat, Commonwealth Heads of Government Meeting on Reform of International Institutions, London, 2008. стр. 2, 3.

36) Thomas Bernauer, Lena Schffer: *Climate Change Governance*, Center for Comparative and International Studies, Zurich, 2010. стр. 19.

37) Интересантан је податак да је у периоду од петнаест година (1992-2007) у оквиру 16 међународних уговора који су анализирани, одржано 540 састанака са укупно донесених 5084 одлуке и очекује се да ће број састанака и одлука у будућности да значајно расте. UNEP/GC.25/16/Add. 1, 24 December 2008, стр. 6.

вора.³⁸⁾ Излажући идеје у вези са унапређењем сарадње између различитих механизма установљених већ постојећим међународним уговорима у области животне средине *Fauchald* у посебној категорији разматра могућности које се односе на групу прописа у области климатских промена под чиме се подразумевају, поред Оквирне конвенције УН о промени климе и Кјото протокола, и Бечка конвенција о заштити озонског омотача са Монреалским протоколом и Конвенција УН о борби против дезертификације.³⁹⁾ Први предлог се односи на јачање координације унутар УНЕП-а, а други на јачање сарадње и координације између међународних уговора који се односе на област хемикалија, односно тзв. кластерисање, односно јачање сарадње између институција формираних на основу међународних уговора у области заштите биодиверзитета.

Систем институција формираних Оквирном конвенцијом УН о промени климе заслужује посебно разматрање. *Eckersley* се залаже за формирање посебног Савета за климатске промене, у оквиру овог међународног уговора, који би обухватио државе највеће емитере гасова са ефектом стаклене баште.⁴⁰⁾ На трагу ове дискусије неки аутори сматрају да би будуће активности које спровode институције Оквирне конвенције УН о промени климе требало децентрализовати. Истовремено, неки аутори уместо расправе о „полицентричном“ или децентрализованом систему управљања указују на потребу концентрације расправе на постојећи систем управљања у области климатских промена чија је основна карактеристика „фрагментисаност“.⁴¹⁾

38) Поред реформе УНЕП-а и Комисије УН за одрживи развој, јачања националних система управљања, јачања јавно-приватног партнерства, јачање одговорности и легитимности одлука у систему управљања и јачања једнакости између држава и унутар држава. Frank Biermann (et. al): Transforming governance and institutions for global sustainability: key insights from the Earth System Governance Project, *Current Opinion in Environmental Sustainability*, Elsevier, New York, 2012, 4:51–60.

39) Kristian O. Fauchald: *International Environmental Governance: A Legal Analysis of Selected Options*, Fridtjof Nansen Institute. Lysaker, Norway, 2010. стр. 35-39. При том се детаљније разматрају могуће опције у случају да се ови правни режими прикључе једном од постојећих правних режима или да се формира посебни режим. У случају Конвенције УН о борби против дезертификације анализирају се опције у случају да се овај режим снажније повеже са групом међународних уговора у области биодиверзитета.

40) Залажући се за тзв. инклузивни минилатерализам на раучун ексклузивног минилатерализма, када су у питању преговори о климатским променама, Eckersley у основи супроставља теоријске аргументе минилатерализма мултилатерализму у целини. Robyn Eckersley: Moving Forward in the Climate Negotiations: Multilateralism or Minilateralism?, *Global Environmental Politics* 12:2, May 2012, стр. 24-42.

41) Asselt, Harro van, Fariborz Zelli, *Connect the Dots: Managing the Fragmentation of Global Climate Governance*, Earth System Governance Working Paper No. 25. Lund and Amsterdam: Earth System Governance Project. 2012. стр. 9, 10.

г) Формирање Међународне организације за животну средину, као специјализоване агенције у систему УН, једно је од питања које се већ дужи низ година намеће као посебно питање у оквиру расправа о реформи система управљања у области животне средине. Бројна су питања која се отварају у овим расправама, од оних правно-техничког карактера повезаних са формирањем једне нове организације и њеног увезивања у већ постојећи систем УН, преко питања дефинисања њених надлежности, односно разграничења надлежности у односу на друге међународне организације које већ обављају одређене активности релевантне за област животне средине, до регулисања питања финансирања овакве организације, начина доношења одлука који би требало да уважи специфичне односе између земаља у развоју и високоразвијених земаља, итд.⁴²⁾ Због испреплетаних интереса различитих субјеката и оштре поларизације између појединих држава и група држава у вези са будућности преговора о климатским променама, односно обавезама које треба да преузму, изгледа да формирање посебне организације у овом тренутку представља сувише сложен изазов.

ЛИТЕРАТУРА

- Bernauer, Thomas, Böhmelt Tobias: National climate policies in international comparison: The Climate Change Cooperation Index, *Environmental science & policy*, Elsevier, New York, 25/2013, 196–206.
- Biermann, Frank, *Reforming Global Environmental Governance: The Case for a United Nations Environment Organisation (UNEO)*, Earth System Governance Project, and VU University Amsterdam, The Netherlands. February 2011.
- *Building on the Set of options for improving international environmental governance of the Belgrade Process*, First meeting of the Consultative Group of Ministers or High-level Representatives on International Environmental Governance, Nairobi, Kenya, 7-9 July 2010, UNEP, 20 July 2010.
- Chambers, W. Bradnee: *Reform of international environmental governance: an agenda for the Commonwealth*, Commonwealth Secretariat, Com-

42) За шире видети, на пример: Marjanneke J. Vijge: *Towards a World Environment Organisation: Identifying the Barriers to International Environmental Governance Reform*. Global Governance Working Paper No 40. Amsterdam, 2010. <http://www.glogov.org/images/doc/WP40.pdf>. Frank Biermann: *Reforming Global Environmental Governance: The Case for a United Nations Environment Organisation (UNEO)*, Earth System Governance Project, and VU University Amsterdam, The Netherlands. February 2011. <http://www.stakeholderforum.org/fileadmin/files/WEO%20Biermann%20FINAL.pdf>.

monwealth Heads of Government Meeting on Reform of International Institutions, London, 2008.

- Eckersley Robyn: Moving Forward in the Climate Negotiations: Multilateralism or Minilateralism?, *Global Environmental Politics*, MIT Press Journals, Cambridge, MA USA, 12:2, May 2012, 24-42.
- Engberg-Pedersen, Lars: *Climate change negotiations and their implications for international development cooperation*, Danish Institute for International Studies, DIIS, Copenhagen, Denmark, 2011.
- Fauchald, Ole Kristian: *International Environmental Governance: A Legal Analysis of Selected Options*, Fridtjof Nansen Institute. Lysaker, Norway. 2010.
- *The Global Climate Change Regime*, Council on Foreign Relations, New York, 2013.
- Ivanova, Maria: *Global Governance in the 21st Century: Rethinking the Environmental Pillar*, University of Massachusetts, Boston, 2012.
- Keohane, Robert, Victor, David: *The Regime Complex for Climate Change*, Discussion Paper 2009-33, Cambridge, Mass.: Harvard Project on International Climate Agreements, January 2010. http://belfercenter.hks.harvard.edu/files/KeohaneVictor_Final.pdf.
- Meadowcroft, James: *Climate change governance*, Policy Research Working Paper 4941, World Bank, 2009.
- Michonski, Katherine, Levi, A. Michael: *Harnessing International Institutions to Address Climate Change*, Working Paper, March, Council on Foreign Relations, New York, 2010.
- Moltke, K., On Clustering International Environmental Agreements, in Winter, G., (Ed) Müller, Joachim: *Explaining international organizations, United Nations System Coordination: The Challenge of Working Together*, Brill, The Hague, 2010.
- Olsen, H. Simon, Elder, Mark: *Strengthening International Environmental Governance by Two-phased Reform of UNEP: Analysis of Benefits and Drawbacks*, IGES Policy Report, Kanagawa, Japan, 2011.
- Тодић, Драгољуб, Димитријевић, Душко, „Климатске промене и Уједињене нације“, *Правни живот*, Удружење правника Србије, Београд, бр. 12/2012, стр. 259-276.
- UNEP/GC.25/16/Add. 1, 24 December 2008. <http://www.unep.org/gc/gc25/working-docs.asp>.
- Vijge, J. Marjanneke: 2010. *Towards a World Environment Organisation: Identifying the Barriers to International Environmental Governance Reform*. Global Governance Working Paper No 40. Amsterdam et al.: The Global Governance Project. <http://www.glogov.org/images/doc/WP40.pdf>

Dragoljub C. Todić

**CLIMATE CHANGE AND REFORM
OF THE GOVERNANCE SYSTEM**

Resume

The complexity of the system of governance in the area of climate change is caused by various factors. Therefore, there are more issues that have to be tackled prior whose solution impact on the way of organizing institutions in the field of the climate change as an element of governance system. Generally speaking, the role of the various institutions in the system at the global, regional and national levels should be viewed in the context of achieving the defined objectives as well as regulatory provisions contained in the various sources of international and national law. The general framework of the system established by the UN Framework Convention on Climate Change and the Kyoto Protocol and other international agreements in the field of environment, is subject of the review particularly from the aspect of its effectiveness in the context of discussions on the future of the negotiations under the Kyoto Protocol. The first commitment period for reducing emissions of greenhouse gases in the Kyoto Protocol member states has expired and there is no consensus about future goals. The combination of specific regional and national interests of individual countries has resulted in a new grouping of countries and new ideas on the modalities of the institutional arrangements. This starts with the basic elements of the institutional governance system established by relevant international agreements, then the current results and open issues in the functioning of the United Nations Environment Programme (UNEP) and a number of specialized agencies of the UN system. Most of the leading international organizations of the regional character implement special activities and have organizational units dealing with climate change. The main content of the national entities' role in the system are the obligations under international treaties and national laws of individual countries, while problems of the implementation efficiency of the international obligations are linked with the characteristics of international law in general. In the literature the eminent is almost general consensus that the current system of governance has multiple system deficiencies and to reform the governance system involves institutional reform at the global level (particularly the reform of the existing system of international multilateral treaties in the field of Environment and the UNEP), with the pos-

sibility of establishing a separate international organization that would be (possibly as a specialized agency of the UN system) dealing with environmental issues. There are more possible modalities and implications of each of these options, i.e. a combination of several different options. However, the system reform is in the shade of the need to define global perspective toward climate change as a problem and for the states who are largest emitters to agree on greenhouse gases. This applies both to the objectives and the instruments to achieve defined goals. Moreover, that implies a need for changes in the relationship between global, regional and national levels of governance as well as the establishment of the clear mechanisms of cooperation between the different levels of governance.

Keywords: environment, climate change, UNEP, international treaties, regional international organizations, the reform of the governance, the World Environment Organization.

УДК:
174:005.32

Прегледни
рад

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА
POLITICAL REVIEW
Година (XXV) XII, vol=36
Бр. 2 / 2013.
стр. 165-181.

Владимир Радовановић
Технички факултет Чачак

Љиљана Савић
Факултет техничких наука К. Митровица

УТИЦАЈ ПОСЛОВНЕ ЕТИКЕ НА ОРГАНИЗАЦИОНО ПОНАШАЊЕ

Сажетак

Пословна етика чини законодавство које пословни системи себи прописују како би регулисали свој пословни живот и подразумева обавезу да се посао обави на одговарајући начин и одговорност за његово необављање. Пословна етика, данас, све више добија стратегијско значење, јер се у пословним системима стварају управљачки системи засновани на етичким принципима који им омогућавају да квалитетно и потпуно одговоре на интерне и екстерне захтеве који се од њих траже. Све више су успешни они пословни системи који не одвајају етичност од профитабилности већ их успешно инкорпорирају у свој пословн живот. Пословна етика као облик примењене етике, један од вечних оријентира филозофије рада, преко појединачних делатности мора промишљати хуманистичко и друштвено остваривање човека и моралност пословања. Пословној етици рад је генеричко обележје, јер је пословање које се заснива на раду носилац целокупног друштва и живота у њему. Морал је облик друштвене свести произведен деловањем објективних закона друштвеног развитака. Он представља свест људи у одређивању добра и зла. Етика као наука о моралу сматра да без усвајања моралности неби било стабилног друштва у коме би пословање или ма која друга реална, производна делатност могле да се одвијају у релативном миру и сигурности. Моралност покрива

све људске радње, од којих су неке морално дозвољене, неке морално обавезне или морално забрањене. Нешто је морално исправно или погрешно у зависности од последица које произилазе из таквог понашања.

Циљ овог рада је да се укаже на значај етике и етичких принципа, који се све више у глобалној економији, морају уграђивати у управљачким системима свих привредних субјеката без обзира на њихову, делатност, величину, стил лидерства и број запослених, као насушно средство за остваривање пројектованих стратегијских пословних циљева.

У раду је коришћена метода дедукције где се из једног општег става о значају и улози пословне етике у свету рада и привређивања дошло до појединачног става о разматрању пословне етике на нивоу пословног система као субјекта и носиоца друштвеног стварања и профитабилности, стављајући у први план улогу и значај људских ресурса и њихово понашање као носоце свеукупне ефикасности и ефективности у пословању.

Кључне речи: пословна етика, пословни систем, организационо понашање, морал, култура, кодекс.

САВРЕМЕН АМБИЈЕНТ ПОСЛОВАЊА

Данашња глобализација привреде и друштва и свих њених токова све више инаугурише отвореност, слободу и либерализацију свих токова правећи тако један планетарни процес који води све тешњем повезивању друштва и њених економских субјеката, што подразумева висок степен поверења међу њима. Читав овај процес стварања светског економског система чији су субјекти повезани у мултидимензионалну мрежу, како економских, тако и социјалних и политичких веза, данас поред свих дилема у којима се налази, покреће и дилему о односу економије и етике. Пословни системи у оваквом амбијенту своје деловање и мисију, ради опстанка и даљег развоја, морају ускладити са правилима који владају на хоризонту савремене економије. Они су ти који све више својке пословне позиције могу стећи само путем снажне међународне оријентације, никако ослањајући се на класичне форме пословања и подршку националне државе. У глобалној економији сваки пословни систем преузима сву одговорност у свом пословном деловању, поштујући при том глобане стандарде, глобалне принципе, глобалне квали-

тете и друга пословна правила. То је начин и формула деловања и опстанка пословних система у данашњој мултидимензионалној пословној мрежи.

Савремена глобална економија у први план ставља интелектуални капитал тј. запослене њихова знања, способности, вештине, умећа, мотивацију, понашање и задовољство. Запослени и њихов положај нису само структура већ основ од кога све почиње и од кога све зависи. Знање је постало стратегијски ресурс и извориште конкурентне предности и диференцијације на светском тржишту. Данашња светска економија обитава у сасвим новом амбијенту и новој геокултури, која све више поред знања и стандарда у економском смислу поштује и развија знања за нове етичке норме и облике корпоративне културе који знатно мењају и утичу на пословну политику, организационо понашање запослених и живот савременог пословног човека. Етичко понашање и етичке норме и њихова важност данас се све више увећавају и стављају на један потпуно одговорнији и значајнији ниво у сфери економског деловања. Савремена економија, у новој геокултури и потпуно промењеном амбијенту, пројектује нове етичке норме, нове кодексе понашања и облике корпоративне културе и климе а тиме и нове облике организационог понашања у њима. Све више је присутан већи степен корелације и поверења између економије и етике, тј. морала и профита. Одсуство етичких норми у савременом пословању наноси велику штету пословним системима и укупној економији.

ПОСЛОВНА ЕТИКА – УЛОГА И ЗНАЧАЈ

Етика је филозофска дисциплина о моралу. Етика је заправо филозофија морала која тежи непротивречном, логичком, доследном и целовитом систему знања о пореклу моралног деловања и суђења о мотивима, смислу, циљевима, нормама моралног понашања и вредновања.¹⁾

Етика наука о моралу захтева критички став према постојећој моралној пракси указујући на сва различита гледања људи и давање вредносне оцене и указује на праве и исконске вредности. Етика истражује и процењује моралне вредности онога што је добро или што није добро, шта треба а шта не треба да буде.

1) Суботић, Д.: *Пословна етика и вештине комуницирања*, КИЗ-Центар, Београд, 2007. стр. 1

Под моралом најчешће се подразумева систем норми или правила људског понашања. Дакле, морал или морални феномен је скуп обичаја, навика, норми или правила понашања којима се људи руководе у својим поступцима.²⁾

Моралне вредности као што су: истина, правда, поштење, доброта, човекољубље, хуманост и друго су старије и јаче од свих других људских вредности које је знањем и историјским развојем човек стварао. То је основа на којој се граде све истинске културне вредности, свестрано образовање и високо и стручно знање. С пуним правом се може рећи да су морал, култура и знање три основна темеља на којима стабилно стоји земљина кугла и свет на њој.

Присуство пословне етике од увек, а и у савременом глобалном облику привређивања пословних система од великог је а често и од пресудног значаја како за њихов развој тако и за њихов даљи опстанак и деловање.

Данас још нема целовите и свеобухватне дефиниције пословне етике. Сама по себи је веома сложен феномен да би јој се дало трајно и дефинитивно одређење. Тако се данас пословној етици приступа као процесу обликовања друштвених односа и њиховој максималној хуманизацији ма где се они одвијали. Пословна етика обликује друштвене односе ма где год они били. С обзиром да акценат етике стављамо на пословне системе и пословне процесе у њима, овде првенство тих односа и њихова хуманизација се односи на међуљудске односе у процесу рада и свега што је везано за успех и резултате у раду

Пословна етика се заснива на принципима и правилима понашања заснованих на општој и пословној култури која доминира у пословним системима. Пословна култура је од великог значаја за пословну етику и темељи се на општој култури, култури говора и лепог понашања, на култури писмене и усмене комуникације унутар пословног система и са окружењем. Предмет пословне етике је скуп моралних норми и правила понашања у свим пословним активностима усмереним ка успешном профитабилном пословању. Норме су утемељене на вредностима које се заснивају на основним етичким принципима, њихов садржај се изражава судовима о добром и лошем, успешном пословном понашању, њихов циљ

2) Ричард, Ц.: *Пословна етика*, Филип Вишњић, Београд, 2003. стр. 43

је да се сви учесници у пословним процесима обавезу на етичко понашање.³⁾

Пословна етика је национална, интернационална или глобална, као и пословање које не ограничавају никакве произвољне географске границе. Пословна етика налаже да се посао обави на одговарајући начин и да се предузме одговорност за успех или неуспех тог посла. Непоштовање етике у пословању може довести до тога да и највећи, најугледнији и најуспешнији пословни системи делују непромишљено и незаконито и тако себе доводе до велике материјалне и сваке друге одговорности. Последице тога су поред повећања трошкова пословања и губитак угледа у одређеној привредној грани или на одређеној територији, питање даљег пословног деловања. Пословној етици рад је генеричко обележје, јер је пословање који се заснива на раду носилац целокупног друштвеног живота.

Последње године прошлог века обележиле су пословно деловање и привређивање које је међународно оријентисано. Тако је отворено ново поглавље у развоју људског друштва-глобализација. Глобализација у економском смислу реализује се кроз: глобализацију производње, глобализацију трговине и глобализацију тржишта. На том принципу је формиран велики број међународних организација које имају за циљ обликовање понашања и пословног деловања на међународном нивоу, попут Светске банке, Међународног монетарног фонда, Уједињених нација и друго.

Овако гледано пословна етика добија глобални карактер, где се одређују правила понашања у пословању на међународном нивоу. Насупрот томе ма колико тежили стварању некаквих универзалних и општих моралних норми, морају се поштовати и уважавати све различитости које постоје у пословним обичајима тамо где они постоје, јер једино је тако могуће остварити пословне активности и постићи високе пословне резултате.

Пословна етика је процес који се стално одвија и креће у неком новом вишем смеру од интереса и значаја за пословање и друштвени живот у целини. Она се мења, али не пролази, она је у спрези са променама-развојем човека и његовог рада..

У њеном средишту је увек пословање и човек у њему. Потребна за пословном етиком и њеним инкорпорирањем у сверу пословања

3) Радовановић, В.: *Организационо понашање*, МСТ-Гајић, Београд, 2009. стр. 98

данас је битнија него икада. Нарочито је то потребно данас у доба извршених глобалних промена и достигнутом цивилизацијском степену развоја.

Данас захваљујући степену развијености свих сегмената привреде и друштва, мора се много мудрије и софистицираније приступити пословној етици. Зато ће данас пословни системи своје личне пословне интересе морати усмерити ка пословно етичким вредностима сваког запосленог и општим етичким вредностима друштва. Пословна етика је добрим делом условљена и корпоративном културом која је заступљена у пословном систему. Данас успешни пословни системи имају прецизно дефинисану корпоративну културу, као заједнички систем вредности запослених. Правилном корпоративном културом успостављају се успешне везе организације са спољним окружењем. Корпоративна култура даје запосленима осећање неформалне и формалне обавезности на основу социјализације како да обликују своје понашање и шта треба у одређеној идентичној ситуацији да раде.⁴⁾

Пословном етиком је усмерено и добрим делом координисано и организационо понашање запослених у пословном систему а тиме је условљено и само задовољство и посвећеност послу од стране радника.

КОРПОРАТИВНА КУЛТУРА

Организациона култура за пословни систем је исто што и личност за појединца. Ово говори да је организациона култура основна димензија и оквир сваког организационог амбијента како за рад запослених тако и за њихов развој, мотивацију и понашање. Организациона култура чини супстанцијални део укупне слике о пословном систему. Едгар Шејн дефинише корпоративну културу као „...сиже важних закључака, измишљених, откривених или развијених од дате групе док се суочава са проблемима спољне адаптације и унутрашње интеграције, формулисаном довољно добро да се могу сматрати вредним и као такви преносити новим члановима организације, као исправан начин, перцепције, размишљања и осећања за исте проблеме....“⁵⁾

4) www.economist.com

5) Јанићијевић, Н.: *Организационо понашање*, Дата Статус, Београд 2008. стр. 321

Корпоративна култура представља систем вредносних ограничења, веровања, ставова, убеђења, обичаја и мишљења на основу којих пословни систем жели да савлада проблеме екстерне адаптације и интерне интеграције. Корпоративна култура подразумева визуелне константе радног простора, стил комуникација, етичке норме унутар пословног система, међуљудске односе, протокол, имиџ и друго. Организациона култура обликује понашање свих запослених. Сваки пословни систем има своју културу, која може бити мање или више погодна и подстицајна за остваривање развоја и успеха пословног система. Корпоративна култура у пословном систему утиче на: доношење стратегијских одлука, способност прилагођавања окружењу, развој људских ресурса, координацију процеса унутар пословног система, контролу понашања запослених, смањење конфликта у пословном систему, јачању мотивације и др. Пословна клима као продукт корпоративне културе и рефлекс доминантних вредности, норми, ставова, аспирација и веровања која владају међу запосленима је уствари владајућа атмосфера и посебан облик социјалног амбијента који се одређује као стање психосоцијалних односа у пословном систему.

Пословна клима је вредносно емотивни одраз културе пословног система и најчешће је условљена начином одлучивања, начином руковођења, системом расподеле зарада, политиком управљања људским ресурсима и др. Климом чине релативно трајни, емотивни, социјални односи и међуљудски односи чланова пословног система као и утицај тих односа на понашање запослених. Веома важан унутрашњи пословни сегмент успеха је организационо понашање запослених и менаџмента. Данас успешни пословни системи-компаније имају прецизно дефинисану корпоративну културу, као заједнички систем вредности запослених. Добром корпоративном културом успостављају се успешне везе пословног система са глобалним окружењем.

Корпоративна култура даје запосленима осећање неформалне и формалне обавезности на основу социјализације како да обликују своје понашање и шта треба у одређеној идентичкој ситуацији да раде....“ по Едгару Шејну ⁶⁾

Корпоративна култура у пословном систему ствара основ за добар кодекс понашања, успостављајући мерила вредности као

6) Радовановић, В.: *Организационо понашање*, МТС-Гајић, Београд, 2011. стр. 265

и потребу за усклађивање властитог понашања запосленог према тим мерилима.

ОРГАНИЗАЦИОНО ПОНАШАЊЕ

Како је Економија научна дисциплина која проучава основна правила понашања и економске законитости у економским активностима, јасно се види да пословна етика је чврсто везана за пословни успех сваког привредног субјекта. Економију двадесетог века карактерише развој новог приступа изучавања људског фактора и понашање појединаца у пословном систему у циљу постизања утврђених циљева. То је приступ организационог понашања, који се изучава данас на нивоу научне области.

Организационо понашање је научна област која се бави, људима у пословном систему, са циљем да објасни менаџерима и запосленима од чега зависи њихово понашање и како се на понашање запослених може утицати. Организационо понашање бави се меким „soft“ димензијама пословног система, што подразумева да се односи на запослене, односно људске ресурсе као укупну интелектуалну, психичку, физичку и социјалну енергију и носиоце и ствараоце свеукупног друштвеног, привредног, организационог и сваког другог економског развоја.⁷⁾

Организационо понашање (Organizational Behavior-OB) је примењена научна област, која се бави истраживањем како организациони, групни и индивидуални фактори утичу на понашање људи у циљу унапређења ефикасности организације и задовољства запослених.

Овде се изучава понашање људи у организацијама, од нивоа појединца или индивидуалног нивоа кога чине: личност, перцепција, учење, вредности, ставови и мотивација. Групног нивоа кога чине: групе, тимови, лидерство, моћ, конфликти, комуникације, одлучивање. Организационог нивоа кога чине: организациона структура, организациона култура, систем управљања људским ресурсима, технологија. Као и бројне етичке норме-кодекси, бројне управљачке методе и мере које се могу користити како би се утицало на понашање запослених у организацијама.⁸⁾

7) Петковић, М. *Организационо понашање*, Економски факултет, Београд 2008. стр. 1

8) Поцер, Џ.: *Пословна етика*, Филип Вишњић, Београд, 2003. стр. 192

Циљ организационог понашања, јесте разумевање, предвиђање, обликовање и утицај на понашање људи у организацији, ради што веће ефикасности тј. што већих перформанси организација, као и што већег задовољства самих чланова организације, запослених и менаџера.

Обликовање, усмеравање и контролисање понашања запослених у процесу рада управљачка је активност којом се бави менаџмент пословног система. Под обликовањем понашања подразумевају се управљачке мере и активности којима се утиче на промене и развој личних, а добрим делом и колективних карактеристика, као и на промене амбијента и окружења у којима се рад одвија. Обликовање понашања запослених укључује бројне етичке норме, управљачке мере и активности менаџмента, којима се мења и ка жељеном правцу усмерава понашање запослених. На основу промене понашања запослених у организацији и њихово прилагођавање насталој ситуацији, понашање се може кориговати, променити, унапредити и тако учинити корисним за остваривање циљева пословног система, што и јесте сврха и циљ овог приступа.

Данашња економија и свет уопште налазе се у брзом успону али истовремено и у јако променљивом, турбулентном и непредвидивом окружењу. Трансформација и разобличавање светске привреде је све присутније као и почетак једног новог светског економског тока који је започео своју мисију на почетку двадесет првог века.

Развијени свет данас своју стратегију развоја пројектује на основу људских ресурса са посебним фокусом на њихов квалитет тј. њихова знања, као и на новим организационим структурама и процесима које дају један сасвим нови тон у пракси организације и менаџмента. Неодвојиви део стратегије развоја је концепта пословне етике која све више промовише либерализацију свих економских субјеката и морал у њиховом радном деловању. На сцену ступају нове активности и нове методе организовања и реинжењеринга процеса са циљем да се обликује ефикасна организациона структура пословног система и радни амбијент достојан човека.

Данас више него очигледно се однос према запосленима у пословним системима знатно и радикалније променио од стране менаџмента за разлику од става у индустријском облику привређивања, али он ту није стао, већ се тај однос увек и све више модификује, унапређује и хуманизује у корист запослених. Запослени

су данас у средишту важности свеукупних чинилаца пословања и развоја уопште.

Организационо понашање у пословним системима представља начин њиховог прилагођавања променама у окружењу, као и успостављање међуљудских односа у његовој структури. Међуљудски односи као битан сегмент организационог понашања, заснивају се на улози појединца и група у функционисању пословног система.

Међуљудски односи посматрају се из две перспективе и то:

- појединих извршиоца, који треба да упознају карактеристике и проблеме свога и туђег понашања у организацији и
- менаџера, који треба да се оспособе да разумеју понашање људи са којима сарађују и којима управљају.

Понашање људи унутар пословног система постаје све значајни фактор успешности пословања, будући да човек представља њен средишњи фактор. Човек је носилац не само функције извршења него и управљачка активност у пословном систему. Зато се пословној етици и људском понашању у пословном систему у савременој теорији и пракси менаџмента посвећује све већа пажња, чиме се доприноси већој хуманизацији процеса рада, а тиме и већој успешности пословања.

Услове за радикалну промену понашања запослених у пословном систему наводи Фредерик Тејлор још у деветнаестом веку, да нема праве промене у понашању запослених, менаџера и свих других без „менталне револуције“ која мора да се догоди у главама како руководиоца тако и радника, и једни и други морају радити на томе да се та револуција деси. „Ментална револуција“ ће се десити код запослених и свих оних који су у додиру са радом само перманентним усвајањем нових савремених знања, јер једино она ће им омогућити да прихвате нове вредности у свом индивидуалном и професионалном понашању.

ЕТИЧКИ КОДЕКС У ПОСЛОВАЊУ

Етички кодекс је основа усмеравања професионалног понашања припадника одређене професије. То је писани документ којим се формулишу етичка правила и моралне норме за одређену професију и њиме се одређују суштински домени етичког деловања и етичке одговорности и обавезан је за сви запослене. Етички ко-

декс одређује правила која треба да владају људским понашањем и вредности којима треба тежити.

Морал је израз који се користи за означавање оних поступака и делатности чија је исправност или погрешност од значаја; и вредности које те делатности и поступци, негују и примењују.⁹⁾

Морал је облик друштвене свести произведен деловањем објективних закона друштвеног развитака. Он представља свест људи у одређивању добра и зла. Етика као наука о моралу сматра да без усвајања моралности не би било стабилног друштва у коме би пословање или ма која друга реална, производна делатност могле да се одвијају у релативном миру и сигурности. Моралност покрива све људске радње, од којих су неке морално дозвољене, неке морално обавезне или морално забрањене. Нешто је морално исправно или погрешно у зависности од последица које произилазе из таквог понашања.

Многе етичке норме могу бити прописане од одређене друштвене заједнице и очекују од сваког појединца који претендује заједници да их уважавају и да се према њима и понашају.

Треба разликовати правне норме од моралних норми, оне се разликују у погледу природе и примене санкција. Примена санкција код непоштовања моралних норми је неорганизована и у напред неподвижна. Посебна врста санкција је грижа савести и она има карактер санкције. Морал може да послужи као коректив у тумачењу и примени права, и основ за стварање недостајуће правне норме.

С обзиром на различитост националних, културних и друштвених прилика у којима се одвија пословање, мултинационалних компанија, просто је немогуће формирање универзалних етичких правила и моралних норми које ће обавезати све субјекте, на различитим деловима света, да се према њима и понашају. Овде се мора поштовати различитост моралних схватања тј. етички релативизам. Чак иако би се у оваквим ситуацијама употребио морални апсолутизам дошло би до бројних одступања и пометњи у одређеним ситуацијама, као и великих грешака у самом пословању, што указује да увођење моралног апсолутизма је просто немогуће.

Та различитост је нарочито изражена у данашње време, време глобализације светске економије и привреде уопште, када се

9) Рајкас, С.: *Увод у пословну етику*, Београд, 2002. стр. 31.

послује на свим деловима света у различитим друштвеним заједницама, нацијама и њиховим законитостима, моралним и етичким нормама. Међутим с правом можемо рећи да су бројне моралне норме по својој садржини често и сличне а неке чак и исте, где се сваки вид различитости изричито мора и поштовати.

И поред тога развијени део света тежи изградњи универзалних стандарда, критеријума, принципа и правила опште важећих за поједине гране, делатности па чак и професије ради лакшег функционисања у мултидимензионалној пословној мрежи која је све више на сцени.

Тако су пословни лидери развијеног дела света, Европе, Јапана и Америке дефинисали међународне принципе. Основни постулати на којима се заснивају ови принципи су: кајосију и људско достојанство. Кајосију је јапански појам који значи живети и радити за опште добро. Људско достојанство се односи на вредности и интегритет сваког човека као циља, а не средства за остваривање туђих циљева.

Први етички кодекси дефинисани су у оквиру појединих професија још у трећем веку пре нове ере нпр. Хипократ је још тада дефинисао етички кодекс лекара у форми свечане заклетве који је и данас у примени. Данас скоро да нема области у којој нису дефинисани етички кодекси: трговина, маркетинг, рачуноводство, туризам и др.

Пословни системи се одлучују за прокламовање етичких кодекса као инструмента у борби против свих видова корупције, претвара и подмићивања.

У основи система управљања пословним системима су вредности а механизам за артикулацију тих вредности је етички кодекс, који специфицира етичка правила. Када је у питању организован рад, етички кодекс би требао да буде усмерен на: поштовање личности свих нивоа запослених, злоупотребавање хијерархијског и статусног положаја, избегавање манипулисања људима, вођење рачуна о интересима групе, тима и пословног система у целини, уочавање и решавање проблема, држање дате речи, коректно понашање у односу на конкуренцију, подстицање етичког понашања, награђивање према раду и др.

Како етички кодекси пословних система садрже бројне етичке норме посебно треба обратити пажњу да се при изради етичког

кодекса укључи складност са законским нормама које су важеће за дату делатност.

Етички кодекс је један од доказа професионалног статуса. У њему се јасно регулишу основне вредности професије, професионална етичка начела, професионални стандарди и контролни и дисциплински механизми. Етички кодекс менаџерске професије инсистира на професионализму у раду и оданости професији, поштењу и интегритету, одговорности, тачности, истинољубивости, савесности, индивидуалном и професионалном етичком усавршавању, унапређењу знања, способности и вештина, перманентном образовању и саморазвоју, поштовању људских права и др.

Оно што је заједничко морално правило које се може применити на укупно глобално пословање у свим земљама, делатностима и свим пословним системима-компанијама без обзира на врсту посла, нацију, важеће законе, јесте поштовање „моралног минимума“, који инсистира да се не наноси намерно непосредно зло. Он је важеће правило за све запослене ма где они вршили радну функцију.

* * *

Етика и њено инкорпорирање у пословну сферу и живот пословних система игра велику чак и доминантну улогу у њиховом раду, развоју и опстанку. Етика од настанка организованог облика рада па све до данашњих дана успешно обавља своју мисију у улози законодавца, коју су пословни системи пројектовали као услов за регулисање свог пословног живота. Пословна етика и њена важност се данас све више увећава рађањем глобализације као светског процеса који све више инаугурише и пројектује нове етичке норме и облике корпоративне културе и климе који условљавају нове облике организационог понашања. Она постаје све битнији креатор и дизајнер пословног живота савременог доба.

Пословна етика је саставни део пословне филозофије и живота сваког пословног система, јер једино се тако у савременој глобалној економији са наглашеном улогом етичких вредности, може постићи велики број циљева почев од најелементарнијих којим се омогућава и поспешује доминација истине над лажима и добра над злом, па преко етичког образовања и неговања етичких и културних норми и морала, све до заштите појединца и његових етичких вредности од других код којих доминирају неетичке вредности.

Етички кодекс као писани документ сваког пословног система чини основу усмеравања професионалног понашања, које је условљено бројним факторима, од индивидуалних, групних до организационих, и њихово усклађивање у радном окружењу. Етички кодекс формулише етичка правила и моралне норме које треба да владају људским понашањем и вредности којима треба тежити, утичући тако на укупну радну атмосферу и укупне пословне резултате. У пословној етици темељна начела пословног понашања треба засновати на : законитости рада и пословања, професионалности, стручности, правичности, поштења, савесности и одговорности.

Како пословну етику и пословни кодекс сами пословни системи изграђују, утолико је њихова одговорност за етичко понашање и највећа.

ЛИТЕРАТУРА

- Јанићијевић, Н.: „Организационо понашање“, Дата статус, Београд 2008.
- Петковић, М.: „Организационо понашање“, Економски факултет, Београд 2003.
- Радовановић, В.: „Организационо понашање“, „МСТ-Гајић“, Београд, 2011.
- Рајкас, С.: „Увод у пословну етику“, Београд, 2002.
- Ричард, Џ.: „Пословна етика“, Филип Вишњић, Београд 2003.
- Суботић, Д.: „Пословна етика и вештине комуницирања“, КИЗ-Центар, Београд, 2007.
- www.economist.com
- Трифуновић, С.: „Пословна етика“, М-граф, Трстеник, 2005.
- Ћамиловић С., Вујић В.: „Основе менаџмента људских ресурса“, Текон Београд, 2007.
- Torington, D., Hal L., Tejlор S.: „Менаџмент људских ресурса“, Дата Статус, Београд, 2004.

- Радовановић, В.: „Менаџмент људских ресурса“, МСТ-Гајић, Београд, 2009.
- Schermerhorn J., Osborn R. “Organizational behavior”, Printed in the USA, 2007.
- Stephen P. Robbins “Organizational behavior”, second edition, Prentice Hall, USA, 2003.
- Стојановић, Ђ. Гавриловић, Д. „Од модерне парадигме вођства ка пост-модерној парадигми вођства“, Српска политичка мисао, бр.1.-2011.

Vladimir Radovanovic and Ljiljana Savic

IMPACT OF BUSINESS ETHICS IN ORGANIZATIONAL BEHAVIOR

Resume

Today, modern economy and its global orientation, inaugurates a modified relationship between economics and ethics. Regardless of the economic independence and responsibility in its business activities, each business system has been submitted for approval and compliance with global standards, principles, quality and other, still valid, rules. The basis of modern economy is consisted of intellectual capital, knowledge, abilities, and skills of employees in all spheres of business

activity. Intellectual capital as a carrier of overall creativity is a very dynamic category that needs to be constantly developed and improved, in order to respond to current changes. Today's economy and all its flows and processes is residing in a totally new and changed environment. This new environment is the result of new geoculture that raises new ethical standards and new or modified forms of corporate culture to business systems (companies) that completely alter and modify organizational behavior of their employees. The degree of correlation and trust between economy and business ethics, that is, moral and the profit, is becoming increasingly stronger. Business ethics has always been, was and still is one of the eternal cursor of philosophy of work and determinant in setting what is good and what is evil, whether in work and business either in people lives. In its center is always business and man in it. As regards the economic aspect of human creativity, business ethics is legislation prescribed and followed by business systems (company) while regulating the own business

life. Moral values such as truth, justice, honesty, kindness, benevolence, humanity, and other are stronger and older than all other human values created by man during the historical development. These are the foundations on which all that civilization values are built, that is, the values on which the whole world and globe is.

As we talk about business ethics it should be noted that it can be national, international or global, and is an integral part of business which do not restrict any boundaries or territorial distance. It requires business systems (companies) to get the job done properly and take responsibilities for the success or failure of such business. Business ethics itself is changing, but does not pass, it is in conjunction with the changes and development of man and his work.

Today's global economy imposes a need on business systems (companies) to design codes of ethics as a basis for directing the professional conduct for members of certain professions. Ethical codes are defined by the rules and values that should govern human conduct.

Regarding the diversity of national cultures and social conditions in which business of multinational companies is conducted, it is simply impossible to form the universal ethical rules and moral norms that would require all entities in different parts of the world to behave in accordance with them. The diversity of moral norms, ethical relativism, must be appreciated. That means that there is no moral absolutism, because in that case there would be a numerous discrepancies and confusion in the whole business, which would not result in a favorable business effects. The common moral rule, that can be applied to the total global business in all countries, sectors and all business systems (companies, regardless of occupation, nationality, applicable laws) is respect for the "moral minimum"; which insists on not doing the harm intentionally and directly. This is valid rule for all employees no matter where they perform their work.

Business ethics as legislation to regulate business life for all businesses subjects, which today conduct their business mission at increasingly uncertainty, should become an integral part of their business policy. So business policy is gaining strategic importance as a response to the situation and environment in which business trends of modern organizational systems are going as well as the life of every business man as an individual in it.

Successful business systems, regardless of nationality or global orientation, will be only those which do not sepa-

rate ethics from profitability, but put these two dimensions of business life in a stronger correlation and relationship.

Keywords: business ethics, business system, organizational behavior, ethics, culture, codex.

Овај рад је примљен 24. децембра 2012. а прихваћен за штампу на састанку Редакције 10. јуна 2013. године.

ОГЛЕДИ И СТУДИЈЕ

185

Сретен Сокић

ЕКОНОМИЈА И ЕКОНОМСКЕ ИНСТИТУЦИЈЕ

207

Слободан Комазец

БУЏЕТСКИ ДЕФИЦИТ, ЈАВНИ ДУГ И КРИЗА
ФИНАНСИРАЊА ЈАВНОГ СЕКТОРА

227

Салих Селимовић

ИСЛАМИЗАЦИЈА И ДВОВЕРЈЕ КОД НАШИХ
МУСЛИМАНА

243

Зоран Милошевић

О (НЕ)ЧИТАЊУ КЊИГА У САВРЕМЕНОМ СВЕТУ

УДК:
330.34:316.334

Оригинални
научни рад

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА
POLITICAL REVIEW
Година (XXV) XII, vol=36
Бр. 2 / 2013.
стр. 185-206.

*Сретен Сокић**
Факултет политичких наука, Београд

ЕКОНОМИЈА И ЕКОНОМСКЕ ИНСТИТУЦИЈЕ**

Сажетак

Економске институције су нераздвојан сегмент економије и економског система чији се фундаментални задатак може свести на „систем понашања“ који у свом појединачном одлучивању наглашава критерије економске оптималности и реалности. Ове особености крцате су рационалностима у смислу њиховог функционисања, флукутирања, супротстављања... Отуда их је нужно ценити и уважавати без илузија и оних апстрактних идеја које су очигледно антиекономске, а које увек чине, на краћи и дужи рок, губитак дохотка и супстанце капитала. Тим пре, јер се низ процеса, појава и тенденција, које су засноване на особеностима тржишта и субјективној моћи политике, јављају ... „неодређено, лелујаво, хаотично“... (Зигмунд Бауман). Економске институције су постале нераздвојни импулс савремених економских и политичких токова. Међутим, оне су показале готово непремостиву разлику између покушаја њиховог објашњења у политичкој теорији, у сегменту начела политике и њених принципа и праксе ораганизовања и деловања у јединству процеса политичког организовања. Појављују се као институција конзервативизма или импулс промена унутар друштвеног поретка са токовима који опредељују политички и друштвени живот.

У свом историјском развоју економска мисао није развијала мисао о економским институцијама, ње-

* Редовни професор, Факултет политичких наука, Београд

** Овај рад је настао у оквиру пројекта бр. 179009, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

ним особинама, својствима, утицајима на економске процесе и др. То је и основни разлог да се у оквиру истраживачког пројекта “Демократски и национални капацитети политичких институција Србије у оквиру међународних интеграција” (Бр. 179009.), посебно анализирају проблеми и значај економских институција у економском, друштвеном развоју и неминовној перспективи.

Кључне речи: Економија, Економске институције, Макроекономија, Економска политика, Политичка акција, Власт, Економске функције државе

У историјском развоју науке економије до савремености остварени су фасцинантни резултати. Врло је мало својстава неумитних “тајни” производње и економског живота, тржишних “игри и игришта” које наука није истраживала продирући у њихова својства, неумитне тенденције и процесе. Савремена теорија трага за могућим пројектовањима основа једне више грандиозне научне, технолошке, економске снаге - нове цивилизацијске визије. Ова оријентација приступ чини доктринарним у изучавању и пројекцији бројних питања и процеса. Извесна сазнања са круцијалним донетима у анализи и истраживању кључних неминовности реалности, обухватајући истовремено све чиниоце производње и потрошње, еволуцију епохалних извора новог као основе прогреса и социјалног напретка, и намећу се као “невољна” када су у питању “нужде мишљења”. Ипак су ретке фазе научног стваралаштва које су развијале и унапређивале теорију економије и целину услова максимализације понашања економских ствараоца капитала уз економисање свим чиниоцима производње. Нису ни изостале визије. Било је истовремено и научних анализа (“школа”) које су карактеристичне по многим научним застрањивањима. Бројна схватања су водила ка ћорсокаку а понуђена решења ка нереалности, утопијском концепту или кризи. Речју, обиље је сазнања са својим особеностима научног стваралаштва економије у досадашњем историјском развоју.

Савремена наука економије развила је и развија основе бројних специјалних економских наука као на пр. макроекономских и микроекономских концепција у смислу оптималних, реалних, рационалних и прогресивних понашања економских субјеката. Најкарактеристичнији су доприноси везани за еволуцију фундаменталних економских агенаса као што су: теорија капитала у функцији, тенденција материјалне структуре, сложености и про-

тивуречности економског живота, еволуција садржаја социјалног просперитета, домена и тенденција савремених облика робне производње, различитих аспеката ефикасности унутрашњег и спољњег тржишта, неизоставних услова ефикасности и рационалности производње, потрошње и тако даље.

Може се оценити да је део економске доктрине понудио високе научне домете како са вредносног, природног, људског, политичког и многих других аспеката. Међутим, готово да је потпуно изостало изучавање значаја економских институција у еволуцији стварности и у променама конституисања економије. Норт Ц. Д. (North C. Douglass) с правом закључује: “уколико и када успемо изградити динамичку теорију промене - што је недостајало свим постојећим променама, а марксистичка се теорија тим питањем позабавила тек површно - та теорија ће морати да се темељи на моделу институционалне промене.” Најзначајније је уважити значај конституисања, улогу и развој економских институција. Као и критичког изучавања (“са математичком тачношћу”) незадрживих процеса њиховог дугорочног “начина понашања”.

Основне несугласице доноси одсуство категоријалног одређења економских институција, “декодирања” њихове незамењивости у стварности економског живота. Траје то још од времена када су се економске институције појавиле као активни и регуларни сегмент односа свесног усмеравања друштвених организација економије у јединству и противуречним процесима са објективним економским токовима и могућностима. Посебно, пак, у савременисти. Само неразумевање економских институција у перспективи најављује “тотални повратак у хаос”. Потцењивање значаја и улоге овога сегмента економских процеса је “научно” фатално и уноси више од “момената забуне”. Примене најважнијих постигнућа савремене економије намеће упорно “стваралачко трагање и решавање ... пресудно важних загонетки” економских институција.

1) Појмовно разјашњење економских институција

Од посебног значаја јесте да појмовно односно теоријско, научно, идејно, политичко, цивилизацијско одређење економских институција обухвати садржину круцијалних особености како би њихово објашњење и разјашњење водило ка разумевању савремених тајни економије у перспективи. Карактер економских институција са адекватним увођењем у анализу, када је у питању значај

утицаја владајуће политике на економске послове кроз сложене процесе одлучивања, тражи појмовно разумевање фундаменталних енигми зарад валидности и научне заснованости непрозирних “тајни” овладавања економским пословима. Поимање економских институција у прецизном и обухватном смислу као препознавање, егзактно сазнавање облика, структуре и улоге представља претпоставку новог економског “поретка света”.

Научна мисао је застала на изучавању модернизаторских и разубуђених основа друштвене организације производње и економије неформално приписујући друштвеним институцијама способност и улогу “чаробног штапа”. Посебно пред изазовима који се тичу разграничења правних институција као скупа норми једног система и оних (не)економских институција на које ова законодавна регулатива рачуна.

Развили су се у науци погледи (школе) који идентификују политички институционализам али не и економски. Постоје и научно неодрживи покушаји да се уваже све друштвене институције а да се понуде умирујући тонови њиховог доприноса “дугорочној успешности економија”. Нижу се и друге “квази теорије” сличних “налаза”. Од економске теорије се очекивало да обогаћује и унапређује научне основе друштвених преображаја у којима економске институције доприносе заснивању и развоју модерне економије. У том контексту теорија економске ефикасности и одлучивања пројектовала би критерије рада и понашања ових институција. Уз то би и политичка теорија имала задатак да разоткрије путеве деловања и одговорности власти у датим друштвима у контексту ограничења деловања економских институција.

Применом “најповршнијих” анализа потврђује се да је немогуће схватити уређење економије и њене резултате без изучавања утицаја, значаја, нормативног организовања и деловања економских институција у целини економског живота који у себе немоновно интегрише објективни садржај и смисао функционисања вредносних основа. Чињеница је да је неразумевање економије и садржаја политичког понашања у оквиру економских институција које доносе одлуке од интереса за економију, карактер рационалних и вредносних токова (укључујући и социјални живот) створило је вишедеценијску конфузију са формама које на дужи рок воде самоугинућу саморазвојних потенција. У овим условима полазне тачке идентитета економских институција су скуп извитопе-

рења неопходних конституција пулсирајућих полуга будућности, без прогресивног тока са вредносним и објективним параметрима, што ствара низ заблуда, снажи епцентре конфликта у економским облицима, садржи незадрживу тенденцију ка кризи. Ови процеси постају неодрживи чак иако на моменте доприносе оплемењивању појединих сегмената капитала (банковни). Или пак, уколико понуде само поједине или површне импулсе ка усмеравању фундаменталних основа рационалног и оптималног функционисања свих чинилаца репродукције (инпут-оутпут, математичке и равнотежне варијанте).

Може се устврдити да једно целовито поимање бројних аспеката научне анализе и “баштињења” ефеката економских институција “досад не постоји”.

Савремено друштво је организовано на начин у коме је тешко разлучити како су економске (али и друге) институције конституисале своје компетенције. Када су у питању ефекти њиховог деловања у економским токовима реалност је у “емпиријском свету” и друштвеној функцији. Инструментариј нормативног институционалног уређења је само “пуко” полазиште али целином понашања бројних субјекта и “конкретним производима” у сфери економских послова долазимо до “круцијалних омера” њиховог “дела”. У овом “целокупном феномену” много додирних тачака и једнако снажних међуутицаја са синергијским ефектом. Међутим, у научном поимању треба да постоји јасна и прецизна “демаркациона линија” положаја и “смисла” постојања сваке економске институције.

Бројни теоретичари (Commons J., David Hume, Menger K., Robert Nozic, J. Buchanan и др.) уочавају проблем како објаснити улогу економских институција али без успешних решења, или објашњења. Њихова анализа (као и бројних других теоретичара) поистовећује ове са целином друштвених институција. На пример, Менгер истиче да је: „Решење најважнијих проблема теоријских друштвених наука, и посебно теоријске економије, блиско повезано са питањем теоријског разумевања порекла и промене “органски” створених друштвених институција“. Али се до сада на тој оцени остало и научно-теоријска анализа је застала на научном поимању нових погледа економских институција. Истовремено је не мали број анализа покушао да у економију „утопи“ некритички друштвене институције тако што им придаје назив економских институција.

Суштински гледано, само оне друштвене институције чије компетенције и подручје деловања (ради се о прецизним омеђавањима у економском систему) непосредно доприносе заједничком економском ефекту као “златна копча” економским пословима капитала и прогреса, а њихово чињење и нечињење, непосредно “кодирано”, доприноси позитивним економским процесима, макроекономским варијаблама и микроекономским токовима, сврставамо у економске институције.

Према томе, фундаменталне основе економских институција и “демаркациона линија према другим је да оне оптимализују односе објективних садржаја економских токова и економски валидних политичких утицаја који се испољавају кроз економске функције државе, системско уређење економије и карактер економске политике. Само својеврсна целовитост сагледавања и анализе ових “креативних и стваралачких” тајни економских институција омогућује моделирање и усмеравање појавних облика њихове целокупне корисности у употреби економског и друштвеног богатства.

Економска теорија није целовито (ни појединачно) сагледала подручја у оквиру којих се појављују као предоминантни феномени и незаобилазна нужност присуства савременог економског институционализма. Такође је изостала егзактна пројекција “система” њиховог утицаја на сложене процесе који опредељују карактер економије и условљавају постизање одређених циљева привредног и друштвеног развоја. Одсуством научног поимања “етаблираних” лавирината без сумње је “кодирало” стање да све модерне науке имају одређене “парцијалне и неконзистентне” приступе поистовећујући економске и политичке институције када објашњавају утицаје и употребу расположивих потенцијала и економских перформанси друштва, њихове употребе, могућности преображаја на основама капитала, али и субјективних преусмеравања развојних и других постављених циљева. Наравно, ради се о најважнијим економским наукама од макроекономије и микроекономије, институционалне економије, теорије игара, теорије система, науке о политичком организовању и деловању, разних врста социологија, футурологија, математичке економије, статистике и др. У овој поплави разноврсности оправдава се постојање бројних институција и њихове улоге, а изучавају оне које “покривају” нека нереално пројектована понашања. Све оне постају помало економске “у апсолитизацији модерне субјективности”. Џејмс Бјукенен

(James Buchanan) није успео да критички проникне у тајне додајући им и историјски аспект: “Када је једном признато да посматране економске институције правно-политичког поретка постоје у историјском оквиру, покушај да се њихово појмовно порекло анализира независно од историјског процеса постаје много мање привлачно”.

Ипак је тешко препознати институције које можемо сврстати у економске у смислу стваралачког утицаја на привредни амбијент „у коме појединци и фирме улажу, стварају и преносе идеје, и производе робу и услуге“ односно на стање и токове економије и развијања свеколиких потенција стабилности и развоја. Наиме, поплава погледа и аргумента за улогу (датих или нових) институција које “попримају” карактер економских, иде у правцу надвладавања субјективизма који разара “гравитациону вредносну основу” капитала. Уочава се губљење оквира у којима се “прожима” неопходност и оправданост организовања институција, а добија на значају низ произвољности и непрецизности. Афирмише се, с једне стране, приступ који је “далеко од научног поимања”, с друге стране, занемарују полазни критерији по којима је предметна делатност институција “у корену” економска. Ти критерији су, пре свега: а) рационално искоришћавање и развој капитала, б) утицај на економске процесе (успешно и рационално), в) усмеравање економских тенденција, и г) превазилажење економских противуречности у циљу остваривања одрживог развоја у датим могућностима. Ради се о оним институцијама које непосредно доприносе егзистенцији двојних оптимума: а) сопствених (националних) економских потенцијала, и б) развојних шанси глобалних економских могућности.

Анализа упућује да треба разликовати економске институције које су структурни део економског система и економског поретка (министарство финансија, централна банка...) и оне које су произашле из сфере економске политике и политичког организовања (обиље је таквих државних и парадржавних “тела”). Крuciјална особеност економског система лежи у сазнајном оквиру и оним садржајима објективног, економског, тржишног. У томе контексту су незаобилазни: а) економски принципи, вредносни критерији и развојни мотиви капитала у свим својим развијеним садржајима, б) бројни производно пословни механизми економије и економско-социјалних института са својим рационалним функцијама и резултатима, в) широком спектру испољавања савремених тенденција и

регуларних функција домаћег и светског тржишта са вредносним индикаторима, г) особености привредне, економске и друштвене структуре (са широким бројем специфичности у смислу економског квантитета и квалитета) који сачињавају друштвену организацију репродукције у сталном развоју и току кроз промене. Ове особености крцате су рационалностима у смислу њиховог функционисања, флукутирања, супротстављања. Отуда их је нужно ценити и уважавати без илузија и оних апстрактних идеја које су очигледно антиекономске, а које увек чине, на краћи и дужи рок, губитак дохотка и супстанце капитала. Тим пре, јер се низ процеса, појава и тенденција, које су засноване на особеностима тржишта и субјективној моћи политике, јављају ... „неодређено, лелујаво, хаотично...“ (Zigmund Bauman).

Сама анализа, изучавање, истраживање карактера економских институција полази у оквирима реалности егзистенције економског система од: а) конкретних економских облика (у својој реалности, одрживости и оптималности) који се заснивају и егзистирају на трајно вишој потенцији као скуп испољавања и кретања „пулсирајућег капитала“, и б) економске политике, која се остварује као низ мера и циљева замишљеног економског (реалног у „материји“ и „свести“) кретања, а произилази из стварних економских и политичких односа, манифестујући се у виду (мање – више остваривог) сплета планова, пројекција, одлука, уредби, понашања у усмеравању тенденција праксе. Овај приступ мора да се уважи: *економска политика* једне земље утврђује циљеве (временски омеђене) које жели да постигне, уважавајући материјалне и економске могућности, а *економски систем* их инкорпорира у релну - оствариву циљну економско-социјалну компоненту као жељену, али пре свега, могућу целину друштвеног стања егзистенције и развоја, али са неопходним распрострањеностима, облицима и кретањима. То су и основни разлози тврдње да је економска политика незамењиви сегмент економског система, а да су у овим условима економске институције њихов садржајни део. У том контексту можемо условно поделити економске институције на оне чији је основни кредо реализовати институционалне особености економског система, са једне стране, и/или остваривати основна опредељења економске политике, са друге стране.

Посебно истичемо поплаву “бројних сурогата” којима није верификована дата конституција “поретка, државе и политике” и не

опредељују реалну улогу економских институција у трајној “функцији економске корисности” односно (“увођење у игру”) ефеката под прегалаштвом политички организованих снага и ширег политичког утицаја. Поред чињенице да карактер власти увек (неизоставно) садржи и низ специфичности економске и друштвене збиље, навешћемо (најсажетије) које су одредишне тачке разумењности врсти, улоге и деловања економских институција (институционалног оквира):

- 1) У могућностима креативне позиције у непосредној примени уређења економског система,
- 2) У оквирима економских функција државе које разрешавају дилему да ли да “држава узме путем институција економске ствари у своје руке”,
- 3) У садржајима и принципима економске политике,
- 4) У практичним појавним облицима демократије која је израз могућег политичког организовања и истовремени стратег “добрих” и “лоших” понашања економских институција,
- 5) У особеностима “интеграције” у савремено светско тржиште и друге глобалне економске процесе.

Уважавањем обиља непознаница, дилема и “закучаних тајни” економских неминовности условљавају се и одређене поделе могућности учинака према критеријима економских токова и регулисања услова привређивања и прогресивне економије у целини. Економске институције се могу поделити, према критеријима суштине утицаја на стање економије и судбину привредног развоја, на:

- а) Оне које успостављају карактер и “неприкосновене садржаје” економског система, економских облика и економског поретка,
- б) Оне које расположивим системским могућностима регулишу целину функционисања економских токова обезбеђујући “систем одлука”, координационе форме и акционе претпоставке и могућности,
- в) Оне које утврђују циљеве економске политике, непосредно су носиоци мера и активности на њиховој реализацији, али и координирају бројне субјекте у реализацији целине,

- г) Оне које усмеравају макроекономске, социјалне и политичке аспекте економских кретања упоређујући их са могућностима и актуелним циљевима,
- д) Оне које имају посебну улогу у максимизирању економско-производних могућности, стабилизацији економских кретања и откривању и отклањању “уских грла”,
- ђ) Оне које идентификују кризне моменте у токовима економије и реализацији утврђених циљева, нуде решења за превазилажење конфликтних токова и креирају стварање услова за потврђивање, односно одбацивање појединих политички конструисаних мера и праваца економског усмерања.

Ова подела је специфична јер уважава могућности да политичка власт примењује сопствена уверења и жеље (исказане као однос снага у одлучивању) чиме (нажалост) “заједничка активност” појединих економских институција подлеже сталној променљивости организације и активности. Ова променљивост “принципа” владања и промена утицаја ствара “пукотине” кроз које се деформише економски систем и економска политика у постизању утврђених циљева, а у зависности од непосредних економских и социјалних реалности, токова, тенденција и очекивања. Отуда целина економских институција није унапред одређена, већ зависи од готово неограничених “инструмената у рукама политичке моћи”. Наравно, и са међународним реалностима евентуалних “подешавања”.

Само појмовно одређење економских институција указује на разноврсност стварних мотива њиховог постојања и функционисања.

2) Политичка условљеност карактера и деловања економских институција

У теоријском поимању економских сложености утицаја разноврсних фактора на процесе привредног живота и карактера функционисања економског система и економске политике, неминовно је да научна анализа разлучи смисао вредносних и објективних условљавања економских процеса кроз реални утицај економских закона и њихове незамењиве вредносне садржаје, са једне стране, и оних економских институција чија је улога превасходно облик политичког (субјективно стихијног или демократски организова-ног) утицаја на економске токове и понашања, са друге стране. По-

литичко, партијско и државно организовање има аспирације исказане у веома израженом утицају кроз систем политичке власти на готово све економске процесе. Ту је незаобилазно и укључивање идеолошких аспеката утицаја који произилазе из актуелне политичке моћи, а имају за циљ да покажу колико жеља за остајањем на власти условљава економске токове и понашања. Основни постулати политичког утицаја се испољавају и као уважавање ванинституционалних фактора, који користе припадност одеређеној партији или поседују друге полуге утицаја, као политички валидне, иако практично намећу своје (личне) циљеве.

У савремености је готово немогуће повући чисту “демаркациону линију” између економије у најширем смислу свога деловања и њених оригиналности функционисања од разуђених облика политичког организовања и процеса политичког понашања. Само цивилизацијско преплитање економије и политике је неминовно, а изражава се као узајамна повезаност. У овој резултанти односа “природних услова”, економских могућности и реалности и “самосвести”, организоване као резултанта односа политичких снага или реалности политичке моћи, леже значајне претпоставке за стање економске и друштвене стварности и судбине процеса прогреса. Од владајућих политичких циљева зависи и карактер залагања за одређене економске услове коришћења ресурса са адекватним (али не увек и респектибилним) економским циљевима, а у интересу економске стабилности и просперитета. Увођење у анализу структуре, функционисања и утицаја економских институција у овим сложеним и противуречним политичким процесима, представља “жаришну тачку” разумевања ових савремених и будућих реалности. Оне су условљене економским претпоставкама, могућностима и карактером економских односа, али произилазе и из утицаја политички организованог “односа снага” и моћи, а независно од квалитета економског система и економске политике. Не ради се само о токовима макроекономије већ и сложеног “миљеа” понашања економских и политичких субјеката у “апсолутним економским процесима”. На науци је да разоткрије “законе развика” ових међуутицаја и (не)конфликтног понашања.

Једно од најважнијих полазишта на којима економске институције заснивају свој целокупни ентитет (начин организације, квалитет одлука, начине координације понашања и поступака, ефекте и др.) заснива се на реалности функционисања и особености ор-

ганизације друштвене репродукције и економског живота. Општа оцена утицаја ових реалности подразумева и додатни квалитет, односно критериј везан за развојне токове, перспективу и смер економског, политичког и социјалног развоја. Ипак је у основи ових специфичности и карактер власти са својим посебностима, оригиналностима и политичким циљевима које карактерише дата узајамна сагласност уз незаобилазне противуречности и искључивости. Посебно се специфичност антагонизама и конфликта испољава у функционисању целине економије са читавим низом супротности економске и социјалне природе и друштвених односа, али и интеграција са светским тлом економије, тржишта и појавних “условљавања” глобалистичким тенденцијама и процесима. Понашање и одлучивање уз учешће економских институција омеђено је овим противуречностима, али је ипак пресудан непосредни, увек изнова утврђиван, критериј институционалне ефикасности.

Општи напор институционалне ефикасности у променљивим условима заснива се и на искуственим чињеницама, захтевима функција корисности, али и адекватног склопа организације и понашања. Пре свега, у смислу правилности понашања у истим и сличним условима. Са низом резерви наведимо покушај Е. Шотера (Schotter A.) да модификујући дефиницију Левиса Д. (Lewis D.) искаже садржајнију дефиницију свих друштвених институција са аспекта правилности понашања: “Друштвена институција је правилност у друштвеном понашању око које се слажу сви чланови друштва, која тачно одређује понашање у конкретним ситуацијама које се понављају и која је или самоконтролишућа или контролисана од стране неког спољашњег ауторитета. Шта год да је та правилност једном када је укључена у проучавање економије, институционални оквир наше науке је моментално проширен и можемо на нов начин да анализирамо велики број проблема...”. Овако омеђена правилност деловања је бескрајно компликована и делимично анархично неодређена у економским сферама организације друштва, јер укључује обиље условљавајућих и ограничавајућих фактора који су изван контроле било изнутра или споља. Истовремено читав низ околности није “прецизно познат” и ограничава оптималне одлуке. Овде је довољно само поменути цену као облик вредности робе која исказује тенденцију законитости, али и економску појаву сложене друштвене природе омеђену економским институцијама. Или, конфликтне тенденције савременог тржишта

(домаћег и светског) као “свемоћног играча” контроле “производње вредности”.

Економске институције смо појмовно одредили кроз њихову улогу у модерној економији, “игри размене” и развојној функцији капитала. Посебно смо истакли улогу политичког организовања, политичких утицаја и “игру” политичке и економске моћи. Отуда је немогуће са њима поистоветити све друштвене институције. Чак и ако се водимо принципима неограничене бирократске самовоље и логике, или илузијом откривених “коначних облика” у којима све институције постају по мало економске.

Кључни “ентитети” економских институција постају разумљивији и реалнији уколико се разматрају у појединим “сегментима” уређења и усмеравања економије и економске стварности.

3) Економске институције - могућности оригиналног ентитета

Истраживање и пројектовање економског система у времену пред нама намеће нужност да се у оквиру стратешких опредељења и постизања економских ефеката сагледа и улога економских институција. Опредељујемо се за само оне које су производ примене уређења и конституисања економског система и испољавају своје деловање између две реалности: а) да су у функцији развијања стабилности и квалитативних потенција развоја, б) или су ендогени (унутарњи) фактор успоравања, или саставни сегмент кризног стања.

Истакнимо још једном, предмет конституисања економског система, уз незамењиву улогу економских институција, изражава целину економских и производних односа који су условљени низом претпоставки укључујући просторну и временску димензију. Ради се о широком наступу регулисања испољавања различитих појава, процеса и тенденција које се у економском смислу сусрећу, сукобљавају, преплићу, међусобно условљавају, а веома често подстичу, или су у дубокој противуречности. Умеравање ове стварности условљено је низом понашања производних и пословних субјеката - предузећа, трговинског и извозно увозног сектора и других сегмената операционализације економско-пословне, друштвене организације и економских учесника. Условљавајући су и механизми односно значај обиља економских институција које су производ уређења, али и карактера економских односа и репро-

дукције. Економске институције попримају особеност креативности уколико су реални производ незаобилазне системске целине економије, али и политичке, економско – социјалне организације и др. Као и низа сврсисходног нормативног уређења друштва (на пр. законодавна – од устава до низа закона, уредби, одлука и других норми). Од не мањег значаја су оне економске институције које су производ улоге економске политике укључујући и економске функције државе којима се утиче на економско-тржишне токове, карактер предузетништва и понашање привредних субјеката (што је предмет посебног разматрања).

Економске институције имају свој оригиналан ентитет само уколико се у њиховој основи компетенција и деловања исказује карактер економског система као реалне позиције капитала и његових преовлађујућих функција ка социјално одрживим, а неминовним савременим економским променама ка прогресу. Са тога аспекта, испољавање економског система је условљено начином делања кључних друштвено-економских институција на реализацији принципа на којима су засновани функционисање и развој једне економије. Основни критерији испољавања интенција економских институција заснивају се на реалности испољавања скупа механизма и институција за доношење и имплементацију одлука које се тичу производње, расподеле, размене и потрошње у једној земљи. Такође се, на фону „феномена“ успешности, трага за још једним условом утврђивањем „општих елемената привредног система“ на пр. ресурса капитала, привредних субјеката, прогресивних економских активности и адекватних институција и др.

Оквир интерпретације, функционисања и егзактних ефеката институционалних форми организације економије и уређивања понашања производно-пословних, државних и политичких субјеката, предмет су перманентног и континуираног критичког преиспитивања и методолошки конзистентног изучавања економске стварности из кога треба да произађе изградња, еволуција и прилагођавање економских институција у оквирима функционисања и садржинског развоја целокупног друштвеног развоја. Економске институције са овога аспекта постају незамењиви сегмент ових процеса и полазна мера принципа економског организовања.

Од основних принципа економског организовања се очекује да понуди одговоре: која су то својства (нужна) оптимализације економских могућности земље, породице, предузећа; како оства-

рити рационализацију производње и размене; како се манифестују економски закони у датом економском уређењу; каква је економска пракса и реални економско-социјални живот? Наравно, ту су и други сложени примери и противуречне дилеме стварности и будућности. На пример: како пројектовати, али и усмерити карактер пословања привредних субјеката у економским условима привређивања (стабилност цена, новца, кредита, међународне размене и др.); како усмерити сложене и економски конфликтне процесе у односима у бруто домаћем производу, систему расподеле у целини, економским интересима за акумулацију и локацију инвестиција, кључним стратегијама развоја. Веома је упрошћено сводити ове принципе економског организовања на утврђивање: шта, када, како, колико и где производити. Истовремено критичко проматрање заплет са инерцијом, у којој су економске институције једно, а чињенице и резултати друго, има импликације које су у целини изван суштине системске конституције свога постојања, деловања и очекивања.

У овим одређењима лежи и нужност рационалног понашања економских институција у оквиру економског система, а посебно у истакнутим контекстима што обухвата и сложене односе који се исказују кроз непосредне услове и резултате производње роба и услуга, привредног живота, свих производних и потрошних субјеката (привредни чиниоци, држава, грађани, установе – болнице, образовне институције и др.). Ефекти њиховог деловања су егзактни и најуочљивији у овире глобалних економских категорија (БДП, Национални доходак, стање инвестиција, цене, новчана валута и др.). То су и разлози посебног изучавања својстава и улоге економских институција у Макроекономији.

Могућност оригиналог ентитета економских институција испреплетан је и идеолошким и практичним аспирацијама бројних политичких субјекта и реалности њиховог утицаја, амбијента привредне активности, бројних економских претпоставки, могућности раста и развоја, као и низа теоријских дилема и научних истина. У овим процесима изражава се осмишљеност амбиција које зависе од низа фактора: стања и начина оптимизације квалитативних фактора привређивања; облика друштвене организације производње и карактера друштвеног уређења; физиономије и суштине економског поретка; генералних економских циљева друштва и развојних опредељења; односа према савременим светским тржишним токо-

вима, процесима глобализације, светским монетарним и другим институцијама, регионалним облицима интеграције, као и другим бројним и сложеним економско-развојним факторима, који условљавају, или утичу на суштину и садржаје политике, као облика практичне делатности у области економско-политичких циљева. Ова област политике изражава се у својој правој суштини кроз бројне садржаје и облике. Економска политика је најцеловитији репрезент и омер успешности владајуће политике и веома значајан момент “система” економских институција.

4) Савремена економија, политички субјективизам и могућности економских институција

У тежњи ка што реалнијем истраживању ефеката економских институција у савременој економији среће се низ проблема научне и методолошке природе. Готово да је немогуће анализирати савремене доприносе разумењених економских институција националног, регионалног и међународног карактера кроз имплицитно измерене доприносе како стабилности продукције и економских токова, тако и (националних) резултата међународних токова капитала и прогресивног развоја у најширим размерама. Пре свега, јер наука није развила комплексно сазнање и инструменте праћења ефеката, а практика није афирмисала суштинске методе и мере којима се то чини. Проблеми су још компликованији када се уваже важна својства везана за функције и ефекте међусобне координације и синтетичких утицаја економских институција на поједине економске процесе који отварају могућности и перспективе.

Тешко је не сложити се са са оним мишљењима које подржавају Дагласа Ц. Норта (1990) да “не постоји аналитички оквир који би интегрисао анализу институција”. Посебно са аспекта реалног утицаја на савремену економију у присуству политичких импровизација у економским пословима. Конкретније на праксу политичког спутавања или поспешивања друштвених снага у уређивању економских односа зарад континуитета прогресивне репродукције, али пре свега у елементима и објективним токовима свих елемената капитала.

Не изненађује што је теорија анализе економије нудила разноврсне методолошке и научне садржаје који су безуспешно покушавали да минимизирају реалну улогу и значај економских институција под доминантним утицајем политичког субјективизма. Рас-

праве су вођене или у правцу пренаглашавања објективних закона, или су у име борбе против измишљене “невидљиве руке” величали моћ субјективизма. Истраживања и теоријске опсервације су застајале на нивоу општих опредељења о очигледној и незаобилазној улози економских институција (њихова структура, садржај рада, понашања, ефекти деловања и др.) и њиховог доприноса успешности привредних облика и економије у целини. Нема “пројекције” мерења њиховог непосредног (појединачног или свеукупног) доприноса успешности економије у целини, њене перспективе и потенције развоја.

Процеси политичког организовања непосредно утичу на успешност економије и условљавају рад постојећих (или “нових”) економских институција. Догађања у стварности дају за право тврдњи да је институционално деловање и судбина великог броја егзистирајућих економских институција усклађена са редоследом и карактером политичког односа снага у централним и најважнијим органима власти. Понашање, рецимо, скупштине и владе зависи од карактера власти, али пре свега од партијско политичке “композиције” у овим телима. Сам процес одлучивања у овим (и другим) органима може бити најдемократскији, али суштина одлуке усмерена у погрешном правцу од оптималних потреба и могућности. Независно да ли су донесене концентрацијом политичке моћи, скупом илузија, заблуда, погрешних оцена и др. Уколико Скупштина, на пример, донесе одлуку о превеликом буџетском дефициту то изазива мноштво последица у уређивању и судбини једне економије. Ове и друге одлуке производе одређене последице у делању економских институција. Економске институције на пр. пореза имају за задатак да на овај (“нови”) начин обезбеде изворне приходе буџета. Монетарна политика мора да “прати” ове усмеравајуће реалности. Следе разноврсна догађања у стварности која опредељују рад економских институција и утичу на суштинске процесе и токове репродукције.

Заиста, пред научним стваралаштвом стоји “упит” који је то целовити критериј “конструктивног у могућем” понашања економских институција у савременим тржишним економијама. Посебно у друштвима која истовремено функционишу са одређеним специфичностима власти, улоге економских функција државе и појавних облика политичке моћи представничких облика уз покушаје усавршавања друштвене организације. Критериј објашњења економске

стварности са аспекта могућности потпуне доминације политичке моћи политичких представника над избором начина уређења и понашања економских институција заснован је на неодрживом субјективизму из кога произилазе неке амбиције ван реалних могућности и економских неминовности. Савремени свет познаје обиље доминантног утицаја владајуће политичке силе која условљава димензије институционалне делатности и носи са собом опасности заснивања бесмислених одлука које субјективистички повинују економске токове, моћ и могућности, односно економију и економску политику. Нажалост, у тим реалностима посебан задатак имају и потпуно независне економске институције које се битно међусобно разликују у датим конкретним понашањима. Рецимо, централна банка у појединим земљама остварује своју улогу и показује пуну одговорност за реалне токове инфлације и квалитета новчане валуте, а у другим не.

Са овим нашим скромним анализама постаје све јасније да економске институције у економији испољавају своју корисност према критеријима „економског, али и друштвеног простеритета“, стабилности и успешности. Истовремено је валоризација њиховог успеха поприште политичких и политикантских оцена и процена. Ипак, надвлађује „мера“ да неадекватно остваривање функција постаје епицентар многих негативних појава и процеса, дубљих противуречности и кризних момената у којим су економске институције активни субјекти у датим конституцијама друштава. Саме промене институција, њихових компетенција, „дуплирање понашања“, анархична симбиоза међусобних одлука (постоји масовна појава неконзистентности одлука), оклевање при избору алтернатива и низ других неадекватних својстава постају аутономни извор поспешивања кризних основа у економским пословима. Крајњи критериј „истине“ о њиховом доприносу економским процесима је непосредно остваривање одговарајућих функција одлучујућих за садржаје и потенције развијања економских снага и социјално-друштвеног напретка.

Међусобно прилагођавање „процедуралних рационалности“ и адекватног институционалног организовања у функцији прогресивног статуса полуга економије је посао теоријске и практичне природе. Садашња светска криза упозорава да без „преиспитивања економских институција“ и формирања нових, нема прогресивног и позитивног искоракa и усмерене релативно јединствене страте-

гије краткорочне и дугорочне промене на основама економских могућности и новог квалитета. Можда би, за почетак, то било одређивање приоритета ка новој општој равнотежи у најновијим токовима економије са појавним облицима закона вредности у „његовој међународној...димензији и примени“. У овако дефинисаној неминовности новог уређења економије не смеју се заобићи две врсте чињеница: 1) потенције капитала као самониклог и самосвојног смисла производње у чијој основи лежи мноштво тенденција константне употребе производње као друштвене сврхе, и 2) стално преиспитивање вредносног деловања и понашања економских институција које у перспективи тендирају ка „друштвеној машини над машинама“ са способношћу сталног прилагођавања новом економском уређењу.

Пројектовање нових међународних економских институција имало би за циљ да у садашњости и будућности планетарног човечанства избегнемо прилагођавање субјективистичкој сили свеконтроле, већ да се афирмише ослобађање економских снага капитала и његових најснажнијих полуга метаморфозе на основама вредности и других економско - социјалних праметара. У овом прогресивном току економије су потребне нове институције и прилагођавање „старих“ са циљем и тежњама оптимизације њиховог утицаја у реалним токовима и напретку. Неки токови и фундаменталне основе разарања економије имају своју “креативну прошлост и садашњост” у покушајима реализације неостваривог сна да се влада светом.

*

Бројна су економска, политичка, идејна односно најшира полазишта распореда друштвене моћи који утичу на структуру, интеракцију и понашање појединих или дела економских институција у конкретним условима и времену. На сталном испиту су способности друштвене организације да максимирају ефекте ових економских институција. Наравно да претпоставке утицаја ових фактора испољавају и своје анархично деловање чиме елиминишу многе потенције и тиме непосредно утичу на ревност и рационалне активности ових облика организовања у свој разноврсности испољавања и усмеравања сегмената економског система и економске политике. У међузависности и испреплетаности њиховог економ-

ског понашања и одлучивања са укупним тенденцијама тржишних и економско вредносних, односно објективних околности и могућности. Указали смо на сву сложеност задатка на које ваља одговорити: како друштвено и економски валоризовати активне функције и квалитет њиховог остваривања?

У овоме раду указали смо на део битних савремених дилема везаних за системске концепције и перспективе економских институција, њихове унутрашње односе, али и последице њиховог утицаја на претварање неизвесности у извесност кроз саме објективне (неужне и вредносне) садржаје економије. На сцени је појава низа “теорија” које доказују своју перспективу. Ипак се издвајају оне теорије које нису прецизно дефинисале сам појам економских институција и валидне аксиоме и постулате. Најистакнутије су: 1) теорија рационалног избора; 2) теорија информације у функцији одлучивања; 3) разноврсна реторта теорија математичко-графичких варијабли које се нуде у одлучивању; 4) макроекономска теорија са општом равнотежом и оптималним одлучивањем. У тим поделама се распознаје и низ синтетичких “научних домета” који покушавају да наметну значај међуутицаја поменутих. У схватању улоге и функционисања економских институција најчешће изостаје реалан критериј и улога теорије економије, економског система и економско-вредносних критерија оптималног развоја. Ово је само део аргумената који научну мисао упућује на (неизоставно) изучавање категоријалних одређења и јединства предметних нужности као и последица њених (не)уважавања. Уз одговарајуће уважавање савремених нормативних садржаја и односа политичких снага на власти који опредељују структуру, положај, међуутицај и друге “оквире” улоге и значаја економских институција.

ЛИТЕРАТУРА

- Петар Бојанић и Иван Младеновић, Колектив аутора, Институције и институционализам, Службени гласник, 2010,
- Foley D., “Problems versus Conflicts: Economic Theory end Ideology”, American Economic Association Papers and Proceedings, Vol.65, May, 1975,
- Douglass C. Nort, Institucije, institucionalna promena i ekonomska uspešnost, Masmedia, Zagreb, 2003.

- Warren J. Samuels, „Institutional Economics“, The Journal of Economic Education, Vol. 15, No. 3, Summer 1984, pp. 211 – 216.
- Rothstein B., Political Institutions: an Overview, Oxford University Press, 1996,
- Золтан Мерта, Поговор, Анти-еквилибриум, Јанош Корнаи, Центар за културну делатност, Загреб, 1983.
- Миомир Јакшић, Александра Прашчевић, Политичка макроекономија, ЕФ, Београд, 2010,
- Миомир Јакшић, Л. Пејић, Развој економске мисли, Економски факултет, Београд, 2001,
- Љубисав Марковић, Капитал, економија и социјализација, Факултет полититичких наука, Београд, 2004,
- John Maynard Keunes, Општа теорија запослености, камате и новца, Култура, Београд, 1956,
- Економски дијалози, Службени гласник, Београд, 2008.

Sreten Sokic

BUSINESS AND ECONOMIC INSTITUTIONS

Resume

In attempts of scientific analysis of plenty of economic phenomena it is necessary to accept that the precondition is: substantially and analytically include the most important aspects, segments and dimensions that are the basis to scientific determination and explanation of economic institutions in regular unity and contradictions with the economy and economic system. Especially in modern times in which exist the economic processes and trends that are caused by the complex existence of innumerable forms of economic life. To detect only the most valuable connections and relationships between the relevant phenomena is essential (unless methodological instruments and procedures) constitute the whole of theoretical concepts and their practical models (both existing and new) and that is scientifically valid understanding of the recognition and explanation of their content, interactions and impact on the direction of reality with “empirical regularities”. When it comes to economic institutions, they really carry

“something in common in a variety of phenomena”, processes, trends and policies. M. Djuric says specifically: “In any case, the terms of this kind can be significant only if their broader theoretical implications are clear, because the task of these concepts is to draw attention to hidden structural elements of which, presumably, depend the visible relations.” Therefore the problem of the analytical framework and its scientific value when it comes to scientific understanding of economic institutions. This paper is an attempt to clarify the basic characteristics of economic institutions and their originality in the whole of social institutions.

Key words: Economy, Economic Institutions, Macroeconomics, Economic Policy, Political Action, Government, State Economic Functions

*Слободан Комазец**
Београд

БУЏЕТСКИ ДЕФИЦИТ, ЈАВНИ ДУГ И КРИЗА ФИНАНСИРАЊА ЈАВНОГ СЕКТОРА

Сажетак

Фискална политика у оквиру макроекономске политике, уз монетарну политику, у савременој економској политици постала је основна полука изабраних циљева развоја и стабилизације. Фискални сектор својим приходима, расходима, јавним дугом, каматама на дуг, емисијом новца и кредита за покриће буџетског дефицита и др. постао је најснажнија полука развоја, расподеле, стабилизације, али и оштрих сукоба интереса око прерасподеле буџетских средстава.

Буџет и буџетска политика у последњим годинама су у средишту интереса јавности, али и велике главобоље органа задужених за буџетску политику, посебно од почетка нове светске финансијске (и наше) кризе. Уз праћење колико држава стварно оптерећује БДП својом (углавном непроизводном и социјалном) потрошњом, па до контроверзи колико је јавна потрошња извор нестабилности привреде и непроизводно оптерећење и гушење пословног (предузетничког, привредног) сектора. Нарастање дефицита буџета у последње три године, уз праву експлозију дефицита, избацили су општи захтев за смањивањем дефицита, јавне потрошње, посебно личних и социјалних издатака, али и велике дилеме где и код којих пореских инструмената повећати приходе, а да то не угрози развој и стандард становништва.

Проблем на који овде желим да укажем јесте стварна висина дефицита консолидованог буџета, званични дефицит и систем финансирања дефицита, али и на огромне проблеме који ће настати у следећим годинама у буџетској политици. Криза јавних финансија се

* Редовни професор у пензији

кумулира већ низ година са све већим буџетским дефицитом и доминантно екстерним финансирањем буџетског дефицита.

Кључне речи: буџетски расходи, буџетски приходи, дефицит буџета, финансирање дефицита, структурни дефицит, класични дефицит, консолидовани дефицит, редовни извори финансирања дефицита, допунски извори, еластичност расхода, еластичност јавних прихода.

ФИСКАЛНА ПОТРОШЊА И ПРИВРЕДНИ РАСТ

Кретање јавних расхода, како укупно, тако и по структури, углавном се упоређује с кретањем бруто домаћег производа и односом ова два макроагрегата. Из учешћа јавних прихода и расхода и бруто производа статички се посматра оптерећење (преко пореза и других јавни прихода) бруто домаћег производа захватима за потребе јавне потрошње и притиска овог облика потрошње на укупну потрошњу, тржиште и цене. Тиме се жели сагледати колико држава оптерећује својом „непроизводном“ потрошњом бруто домаћи производ. Истовремено се жели сагледати колико јавна потрошња оптерећује пословни (предузетнички, привредни) сектор и сектор становништва. Критика „претеране“ буџетске потрошње и високих пореских захвата је и критика државне интервенције у привреди, гушења привреде и извор нестабилности (и савремене финансијске кризе).

Да погледамо на почетку основне макроодnose:

Табела 1.

ОПТЕРЕЋЕЊЕ БРУТО ДОМАЋЕГ ПРОИЗВОДА ЈАВНИМ РАСХОДИМА И ПРИХОДИМА

- износи у милијардама, консолидовани биланс јавног сектора -

	Бруто домаћи производ	Јавни расходи	Јавни приходи	Буџетски дефицит	Учешће у БДП		
					Расхода	Прихода	Дефицита
2005.	1.883,5	706,8	724,5	+17,6	37,5	38,4	+0,9
2006.	1.962,1	899,3	867,7	-31,6	45,8	44,2	-1,6
2007.	2.276,9	1.046,8	1.002,0	-44,8	45,9	42,0	-3,0
2008.	2.661,4	1.213,9	1.134,4	-70,5	45,6	42,9	-2,7
2009.	2.713,2	1.267,9	1.146,5	-121,4	46,7	42,2	-4,5
2010.	2.986,8	1.359,8	1.225,2	-134,6	45,5	41,0	-4,5
2011.	3.293,3	1.460,9	1.302,5	-158,4	44,8	39,5	-5,3

Извор: Билтен јавних финансија, Министарство јавних финансија Србије бр. 12.2011. таб. 1 и 2.

У периоду нове кризе долази до смањења учешћа јавних прихода и расхода у бруто домаћем производу, али је пад учешћа јавних прихода већи, што је довело до пораста дефицита буџета.

Да ли се ради о претераној јавној (буџетској) потрошњи и који су то облици потрошње који су постали основни генератор развојних проблема и нестабилности, покушаћемо сагледати из следећег прегледа:

Табела 2.
БРУТО ДОМАЋИ ПРОИЗВОД И ТЕРЕТИ ЈАВНЕ ПОТРОШЊЕ
- у % -

	2005.	2006.	2007.	2008.	2009.	2010.	2011.
Реални раст БДП	5,2	3,6	5,4	3,8	-3,5	1,0	1,9
Раст БДП номинално	21,9	16,6	16,0	16,8	1,9	10,0	10,2
Пораст консолидованих јавних прихода	10,8	10,5	17,4	12,3	2,5	6,9	6,3
Пораст консолидованих јавних расхода	12,3	23,7	16,4	16,0	4,4	7,2	7,4
Учешће јавних расхода у БДП	37,5	45,8	46,0	45,6	46,7	45,5	44,8
Учешће јавних прихода у БДП	38,4	43,6	44,3	41,2	42,2	41,0	39,5
Дефицит или суфицит буџета - класични, примарни	+17,6	-31,6	-54,7	-70,5	-125,4	-134,6	-158,4
Учешће дефицита у БДП (званично)	+0,9	-1,6	-3,0	-2,7	-4,5	-4,5	-5,3

Извор: Министарство финансија Србије, Билтен јавних финансија, децембар 2008. и 2011. године.

Буџетска потрошња се у годинама нове кризе спорије повећава у односу на номинални (инфлационирани) раст бруто домаћег производа. Исто се односи и на консолидоване јавне приходе. Учешће јавних расхода и прихода се у последње три године снижава у бруто домаћем производу.

Оптерећење бруто производа у нашој економији у односу на друге државе ЕУ није веће, напротив, ниже је. Међутим, основни је проблем спор економски раст, при чему се ефекти инфлације не одражавају на јавни сектор обзиром на то да је реални годишњи пораст расхода и прихода испод номиналног раста БДП.

Класични (примарни) дефицит се у годинама кризе одржава на нивоу од 4,3-4,5% бруто домаћег производа, мада се у маси из године у годину повећава, тако да је настао проблем његовог финансирања.

Овде се ради о консолидованом (укупном) буџету. Да погледамо ове односе у Републичком буџету (класични буџет државе), који се углавном најчешће истиче у јавним расправама.

Табела 3.

ПРИХОДИ, РАСХОДИ И ДЕФИЦИТ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ
- промене у % -

	2005.	2006.	2007.	2008.	2009.	2010.	2011.
Номинални раст БДП	21,9	16,5	16,0	16,8	1,9	10,0	10,1
Годишњи раст прихода буџета	10,8	10,5	17,3	12,3	0,7	8,6	4,6
Годишњи раст расхода (%)	12,3	20,7	16,6	13,6	6,3	9,8	6,9
Учешће расхода Републичког буџета у БДП	37,0	27,0	27,1	26,3	27,5	27,4	26,6
Учешће прихода Републичког буџета у БДП	37,7	25,1	25,4	24,4	24,1	23,8	22,6
Дефицит Републичког буџета (милијарде динара)	+8,2	-35,6	-38,1	-50,8	-90,5	-108,0	-132,5
Учешће дефицита у БДП (%)	+0,8	-1,8	-1,7	-1,9	-3,4	-3,6	-4,0

Извор: Министарство финансија Србије, Билтен јавних финансија, децембар 2008. и 2011. године.

Класични буџет државе, уз све критике које се у последње време упућују на буџетску потрошњу и истицање потреба за реформом јавног сектора (јавних финансија), не може се запазити да представља велики фискални терет. Проблем је изразито слаб реални раст привреде, ниска пореска база, мали јавни приходи за финансирање јавних расхода Републичког буџета.

Да видимо сада каква је динамика бруто домаћег производа, јавних прихода и расхода Републичког буџета и да ли се фискални терет повећава или смањује. Ово посебно из априорних ставова да је „фискални терет“ претерано високи да је потребна фискална консолидација, односно „реформа јавног сектора“ (мада се при томе и не зна на шта се то односи).

Динамика годишњег пораста јавних прихода и расхода је мања у односу на годишњи раст номиналног (инфлационираног) бруто домаћег производа. Ова тенденција је посебно изражена у годинама нове кризе, при чему је пораст прихода мањи од пораста јавних расхода. То је довело до кумулирања дефицита буџета, снижавању учешћа јавних прихода и расхода у бруто домаћем производу (код прихода са 37,7% на 22,6%, а код расхода са 37% на 26,6%).

Ово указује на неколико токова:

- 1) Ефикасност наплате јавних прихода осетно опада,
- 2) Јавни расходи се аутономно понашају у односу на домаћи бруто производ, што води експлозивном ширењу допунског финансирања буџетских расхода,
- 3) Буџетска контрола је значајно ограничена, а тиме и ефикасност усмеравања средстава.

То се јасно види из структуре и динамике буџетских расхода.

СТРУКТУРА ЈАВНИХ РАСХОДА И ЕЛАСТИЧНОСТ НА КОМПРЕСИЈУ ЈАВНЕ ПОТРОШЊЕ

Полазећи од става да је јавна потрошња предимензионирана и да „гуши“ привреду и развој заговара се смањење јавне потрошње и дефицита јавног сектора, уз већу ефикасност у прикупљању јавних прихода.

Да погледамо структуру јавних расхода у неколико последњих година (године кризе) када долази до њиховог наглог повећања.

Табела 4.
СТРУКТУРА ЈАВНИХ РАСХОДА И ЊИХОВА ЕЛАСТИЧНОСТ
- износи у милијардама динара -

	2008.	2009.	2010.	2011.	Стопа раста			
					Номинално		Реално	
					2010.	2011.	2010.	2011.
1. Текући расходи	1.089	1.154	1.224	1.325	6,0	8,2	-4,3	-2,6
Расходи за запослене	293	302	308	343	1,9	11,3	-8,1	4,3
Куповина роба и услуга	181	186	203	216	9,1	6,8	-1,2	-0,6
Плаћање камата	16	22	34	48	54,5	31,0	44,2	18,1
Субвенције	78	63	78	80	23,8	2,5	13,5	-4,5
Социјални трансфери	497	556	579	609	4,1	5,1	-6,2	-5,3
- у томе:								
Пензије	331	387	394	423	1,8	7,3	-8,5	-2,3
Накнаде за незап.	17	19	22	18	15,8	-20,0	5,5	-28,0
Остали трансфери домаћин.	143	142	159	163	98	-3,7	-0,5	-6,6
Остали текући расходи	23	25	23	32	-8,0	38,1	-18,3	24,4
2. Капитални расходи	106	93	105	111	12,9	5,8	2,6	-4,7
3. Нето буџетске позајмице	19	20	30	25	50,0	-17,0	39,7	-24,3
ЈАВНИ РАСХОДИ	1.214	1.268	1.360	1.461	7,2	7,4	-3,1	-3,2

Извор: Билтен јавних финансија, Министарство јавних финансија Србије бр. 12. таб. 1 и 2.

Номинални раст јавних расхода у последњих неколико година није довољан да осигура и реалан раст. Реални раст показује пад готово код свих облика јавних расхода од 3,1% до 3,5% годишње. Изузетно је високо повећање расхода за плаћене камате како номинално, тако и реално. Расходи за запослене у 2011. показују и номинални и реални раст.

Табела 5.

ЕЛАСТИЧНОСТ ЈАВНИХ РАСХОДА И МОГУЋНОСТИ РЕСТРИКТИВНЕ ФИСКАЛНЕ ПОЛИТИКЕ

- износи у милијардама динара -

	2010.	%	2011.	%
Нееластични јавни расходи	613	45,0	654	44,7
Камата на зајмове	34	2,5	45	3,0
Социјални трансфери	579	42,5	609	41,7
Релативно еластични	491	36,2	534	36,5
Расходи за запослене	308	22,8	343	23,4
Субвенције	78	5,6	80	5,6
Капитални расходи	105	7,6	111	7,5
Високо еластични у вођењу фискалне политике	256	18,8	273	18,6
Куповина роба и услуга	203	14,9	216	14,7
Остали текући расходи	23	1,6	32	2,2
Нето буџетске позајмице	30	2,3	25	1,7
ЈАВНИ РАСХОДИ	1.360	100	1.461	100

Извор: Билтен јавних финансија, Министарство јавних финансија Србије бр. 12. таб. 1 и 2.

Структура јавних расхода у погледу вођења веће ефикасности фискалне политике, посебно у погледу смањења јавних расхода, веома је неповољна. На нееластичне расходе отпада готово 45%, а на релативно еластичне (који својим ограничавањем погађају привредни раст, инвестиције и запосленост) одлази 36,5% свих расхода. На високо еластичне и оперативне у вођењу експанзивне или рестриктивне фискалне политике отпада око 19% свих расхода. У погледу „кресања“ јавних расхода могућности фискалне политике су доста ограничене, уколико се не жели угрозити њена стимулативна или подстицајна политика у укупној политици стимулисања економског раста.

КОНСОЛИДОВАНИ БИЛАНС ДРЖАВЕ И ДВОСТРУКИ БУЏЕТСКИ ДЕФИЦИТ

У истраживању буџетске потрошње и дефицита најчешће се полази од Републичког буџета, што је изразито ограничавајући приступ у изучавању укупног фискалног терета или фискалне пресије. Републички буџет јесте доминантан у укупним јавним приходима и расходима, али он не показује стварни терет јавног сектора и буџетски дефицит кога треба финансирати. На тај начин се у ствари замагљује висина стварног дефицита јавног сектора. Консолидовани биланс државе је прави показатељ терета јавног сектора (јавних прихода и расхода) и формираног консолидованог буџетског дефицита. Из наведеног разлога се даје класичан буџет (редовни јавни приходи и расходи државе), а затим укупан или консолидовани биланс јавног сектора (који укључује друге јавне расходе и изворе финансирања дефицита). Наша шема биланса држава редовне јавне приходе и расходе сматра за консолидован биланс (што није тачно) и одваја га од његовог допунског дела (отплата главнице домаћим кредиторима и отплата главнице страним кредиторима, као и набавка финансијске имовине). Из наведеног се не може сагледати стварни буџетски дефицит и систем његовог финансирања (по изворима).

Из наведени разлога дајемо класични (званични) буџетски дефицит и консолидовани буџетски дефицит.

Табела 6.

КОНСОЛИДОВАНИ И КЛАСИЧНИ БУЏЕТСКИ ДЕФИЦИТ - Званични и стварни, у милијардама динара -

	Званични (класични) или примар- ни дефицит	Други расходи – секундарни дефицит	Стварни (кон- солидовани) дефицит јав- ног сектора	Учешће дефицита у БДП	
				Класични дефицит	Консолидо- вани дефи- цит
2005.	+17,7	32,4	-14,7	-	-1,2
2006.	-31,6	58,2	-89,8	-1,6	-4,6
2007.	-44,8	38,8	-83,6	-1,9	-3,6
2008.	-70,5	44,8	-115,3	-2,6	-4,3
2009.	-121,4	197,3	-381,7	-4,5	-11,7
2010.	-134,6	256,6	-391,2	-4,5	-13,0
2011.	-158,4	308,4	-466,8	-4,8	-14,1

Већ од 2006. године јавља се стални буџетски дефицит, са тенденцијом све већег годишњег повећања. Званични дефицит у 2009.

години износио је 121,4 милијарде динара или 4,5% БДП. Међутим, када се укључе сви издаци из буџета (редовни и други јавни издаци) дефицит се повећава на 381,7 милијарди динара, што чини 11,7% бруто домаћег производа. Методолошки се из буџета издвајају отплате главнице домаћим и страним кредиторима (и набавка финансијске имовине), што замагљује стварни дефицит и висину буџетске потрошње у БДП. Ови расходи износе у 2010. години ни мање ни више већ 257 милијарди динара, а у 2011. години 308,4 милијарде. То даје укупан дефицит у 2010. од 391,2 милијарди динара, а у 2011. години 466,8 милијарди (14,1% БДП). Мањак редовних прихода у буџету је све већи, тако да држава мора тражити додатне изворе средстава, односно додатно се задуживати.

Каква је финансијска конструкција на нивоу Републичког буџета да ли је овде ситуација повољнија?

Табела 7.
ДЕФИЦИТ РЕПУБЛИЧКОГ БУЏЕТА И СИСТЕМ
ФИНАНСИРАЊА
- износи у милијардама динара -

	При- марни дефи- цит	Секун- дарни дефи- цит	Укупан дефи- цит	Финансирање дефицита по изворима				
				Домаће зadu- жив.	Стра- но за- дуж.	Прива- тиз.	При- лив од датих кре- дита	Укупно
2005.	+8,2	-25,8	-17,6	5,4	11,8	31,1	-	48,3
2006.	-35,6	-52,3	-87,9	19,6	5,2	150,8	-	175,6
2007.	-38,2	-36,0	-74,2	1,0	2,2	39,2	-	42,4
2008.	-50,8	-42,0	-92,8	9,3	0,8	26,2	2,5	38,8
2009.	-90,5	-142,2	-234,8	205,6	3,8	14,2	-	223,6
2010.	-108,0	-246,2	-354,2	290,6	41,3	3,8	1,0	336,7
2011.	-132,5	-293,9	-426,4	331,6	125,8	3,1	1,1	461,6

Извор: Билтен јавних финансија, Министарства финансија Србије, бр. 12. 2011.

Из наведених разлога јављају се све веће тешкоће у финансирању укупне буџетске потрошње (расхода), а посебно све већег буџетског дефицита (класичног и консолидованог облика). Класични дефицит перманентно расте у маси и у учешћу у БДП. То се посебно запажа код консолидованог дефицита обзиром на допунске изворе финансирања (инострани и домаће) који доводе до наглог раста каматних расхода и отплата дугова.

Табела 8.
ФИНАНСИРАЊЕ КОНСОЛИДОВАНОГ БУЏЕТСКОГ
ДЕФИЦИТА
- износи у милијардама динара -

	Консолидо- вани дефи- цит буџета	Финансирање дефицита				
		Прива- тизација	Домаће зadu- жив.	Страно зaduжив.	Отпла- та датих кредита	Укуп- но
2005.	-14,7	43,5	9,1	11,8	-	64,4
2006.	-89,8	157,9	27,1	10,6	-	195,6
2007.	-83,6	49,8	5,7	6,2	-	61,7
2008.	-115,3	37,5	15,5	6,2	11,5	70,7
2009.	318,7	37,9	243,2	6,7	1,9	289,7
2010.	-391,2	6,5	304,8	70,6	1,3	383,2
2011.	-466,8	5,1	344,5	155,1	1,2	505,9

Извор: Билтен јавних финансија, бр. 12, таб. 1. и 2.

Ово се односи пре свега на домаће кредите код пословних банака, инострано задуживање, а по могућности продајом (приватизацијом) преосталих јавних предузећа. Других извора нема, осим директне емисије новца код централне банке, што је најгори облик дефицитарног финансирања и директан извор инфлације. Како је „саниран“, бар привремено, буџетски дефицит у 2011. години? Приватизацијом је „намакнуто“ 5,1 милијарда динара, домаћим банкарским кредитима 344,5 милијарди и иностраним задужењем 155,7 милијарди. Донација није било. То износи укупно 506 милијарди динара, односно 4,8 милијарди евра или 6,3 милијарде долара. Без задуживања већ би настала буџетска криза и прави слом јавног финансирања. Држава, која је очито врло растрошна, са овом великим стварним буџетским мањком (разликом између буџетских расхода и прихода) настоји поред домаћег и страног задуживања (не зна се који је гори облик, мада је то, ипак, страног задуживање за покриће јавне потрошње), настоји да преко емисије тромесечних и шестомесечних државних записа прикупи додатна средства. Дуг државе по овом основу нарастао је на крају 2009. године на 102 милијарде динара, а крајем 2010. на 151 милијарду и крајем 2011. године 260 милијарди динара.¹⁾

1) Експлозиван пораст емисије државних записа за финансирање буџетског дефицита јасно је приказан у Билтену јавних финансија, изд. Министарство финансија Србије, бр. 12, 2011. табела на страни 35 и 36.

Допунски извори могу бити само привремено решење, прелазни период, да се спречи банкрот државе и буџетска инсолвентност, што значи немогућност извршавања буџетских обавеза према великом броју корисника.

Проблеми су проистекли из погрешне монетарне, фискалне и спољнотрговинске политике, односно укупне развојне политике, а посебно погубне и промашене приватизације – с уништавањем националне производње, запослености и здравог развоја. Проблем се заострио у 2009. години, док се посебно испољио у 2010. и 2011. години, јер је скоро дошло до „границе пуцања“ буџета и несолвентности државе. Наиме, изостају приходи од приватизације, инострано задуживање је све теже и неповољније због светске финансијске и банкарске кризе, задуживање код наше централне банке искључено, а код пословних банака све теже, скупо и доста ограничено. Због тога долази до захтева да се смањи јавна потрошња (која је врло нееластична наниже) и да се повећају порески приходи (ПДВ на пример, неке акцизе и слично).

Због све веће незапослености (у привредном сектору је у последњих десет година број запослених смањен за 545 хиљада), мањих уплата доприноса и све већег броја пензионера, није неочекивано да доприноси за ПИО покривају пензије 2001. године са 66%, у 2008. години 58,7% и у 2011. години свега 51%. Остало су трансфери из других средстава буџета. Сада се чак предлаже и смањење доприноса на зараде за социјално осигурање и смањење пореза. Расходи за пензије у расходима републичког буџета износили су 2004. године 34%, у 2009. години 45% и 48% у 2011. години.

Табела 9.

НЕЕЛАСТИЧНОСТ РАСХОДА РЕПУБЛИЧКОГ БУЏЕТА У КОНЦЕПЦИЈИ СНИЖАВАЊА ЈАВНИХ РАСХОДА

- износи у милијардама динара -

	ПЕНЗИЈЕ	ЈАВНИ ПРИХОДИ	ЈАВНИ РАСХОДИ
Пензије, јавни приходи и расходи	422,8	744,8	877,3
Учешће пензија	-	56,7%	48,1%
Кamate	40,3	-	-
Учешће камате	-	5,5%	4,0%
УКУПНО	463,1	62,2%	52,7%
ПРАВА ИЗ СОЦИЈАЛНОГ ОСИГУРАЊА ²⁾	86,6	11,6%	9,9%
НЕЕЛАСТИЧНИ (ФИКСНИ) РАСХОДИ	549,7	73,8%	62,6%

*Подаци се односе на 2011. годину

- 2) Права из социјалног осигурања у нашој анализи односе се на следеће облике расхода: накнаде за боловања које исплаћује РЗЗО, накнаде незапосленима које исплаћује Национална служба за запошљавање, отплату дуга пензионерима, накнаде за децу и по-

Ако се пензијама додају и камате на дугове (које се морају платити) и друга права из социјалног осигурања тада се нееластични облици буџетских расхода пењу на око 74% у буџетским приходима и 63% у расходима буџета. Даље снижавање пензија и других социјалних расхода није могуће очекивати (мада су у годинама када су замрзнуте и обрачунаване по новој методологији реално пале у 2009. години за 6,1%, 2010. години 7,1% и 2011. години 5,2%).

Један запослени у привредом сектору (а како и колико ради – друго је питање) издржава 1,7 пензионера, једног незапосленог и два млада из популације до 15 година старости. То је 4,7 издржавана на једног запосленог који нешто ствара. Некада је однос био потпуно обрнут. Ако је број пензионера порастао за осам година за око 560 хиљада, а број незапослених у привреди за 545 хиљада, то је нови милион издржаваног становништва.³⁾

Табела 10.
ФИНАНСИРАЊЕ ПЕНЗИЈА ДОПРИНОСИМА
- износи у милијардама динара -

	Пензије	Друга права из социјалног осигурања	Социјална помоћ и трансфери	Допри- носи	Учешће доприноса у финансирању	
					Пензије	Укупни социјални расходи
2005.	186,1	99,5	285,6	135,7	72,5	47,5
2010.	394,0	185,2	579,2	236,0	59,8	40,7
2011.	422,8	186,1	608,9	256,5	60,6	42,1

Доприноси учествују са све мањим процентом у покрићу пензија и других социјалних права. Овај проценат код пензија пада са 72,5% из 2005. на 60,6% у 2011. години, а код укупних социјалних расхода са 47,5% на свега 42,1%. Порески и други јавни приходи морају да покривају све већи део социјалних издатака државе.

Дефицит буџета и терет јавне потрошње веома јасно се могу сагледати из њиховог кретања у односу на бруто домаћи производ, а посебно кумулативног кретања камата и отплата на дугове и учешћа у јавним расходима, приходима и бруто домаћем производу.

родицу, накнаде ратним војним инвалидима, накнаде за породилско одсуство, накнаде за становање из буџета.

- 3) Само 26% приватника уплаћују порезе и доприносе у предвиђеном року, а само 18% послодаваца на време исплаћује зараде запосленим. За 18% запослених плате касне више од три месеца. Велики део исплата иде „на руке“, сива економија онемогућава фискалну консолидацију и реално смањење дефицита јавног сектора.

Учешће примарног дефицита у бруто домаћем производу се стално повећава, што је случај и код консолидованог дефицита. Њихово учешће у јавним расходима и приходима се повећава, тако да представљају све већи терет у јавним финансијама.

Табела 11.

БУЏЕТСКИ ТЕРЕТ И ДЕФИЦИТ – КОНСОЛИДОВАН БИЛАНС ЈАВНОГ СЕКТОРА

- износи у милијардама динара -

	2008.	2009.	2010.	2011.	2011. корекција
БРУТО ДОМАЋИ ПРОИЗВОД	2.661	2.713	2.987	3.359*	3.286
ГОДИШЊИ ПРИРАСТ	394	52	274	372*	309
ЈАВНИ РАСХОДИ	1.214	1.268	1.360	1.420	1.420
Камата	16	23	34	48	48
Отплате	45	197	256	338	338
КАМАТЕ И ОТПЛАТЕ	61	220	290	386	386
ЈАВНИ ПРИХОДИ	1.143	1.137	1.225	1.303	1.303
БУЏЕТСКИ ДЕФИЦИТ	-71	-121	-135	-142	-158
УКУПАН БУЏЕТСКИ ДЕФИЦИТ	-115	-328	-391	-483	-467
УЧЕШЋЕ ЗВАНИЧНОГ ДЕФИЦИТА					
- У бруто домаћем производу	2,7	4,5	4,5	4,5	4,8
- У јавним расходима	5,8	10,3	9,9	10,0	11,2
- У јавним приходима	6,2	6,5	10,2	8,9	21,2
УЧЕШЋЕ УКУПНОГ ДЕФИЦИТА					
- У бруто производу	4,8	11,7	13,0	14,1	14,2
- У јавним расходима	9,5	25,9	28,8	34,0	32,9
- У јавним приходима	10,1	28,8	31,9	37,1	35,8
УЧЕШЋЕ КАМАТА И ОТПЛАТА:					
А. Камата					
- У БДП	0,6	0,8	1,1	1,4	1,5
- У јавним приходима	1,4	2,0	2,8	3,8	3,8
- У прирасту БДП	4,1	44,2	12,4	12,9	15,5
Б. Отплате					
- У БДП	1,7	7,3	8,6	10,1	10,3
- У јавним приходима	3,5	17,3	20,9	30,5	30,5
- У прирасту БДП	11,4	379,0	93,4	91,0	109,4
Ц. Камате и отплате:					
- У БДП	2,3	9,1	9,7	11,5	12,7
- У јавним приходима	5,3	19,3	23,7	30,3	30,3
- У прирасту БДП	15,5	61,5	105,8	103,9	124,9

* Подаци БДП Министарства финансија Србије. Реална процена је нижа и износи: 3.286 милијарде, прираст од 309 милијарди, у односу на 372 милијарде по процени Министарства финансија.

Само плаћене камате на кредите коришћене у финансирању буџетског дефицита крећу се од 1,1% до 1,5%, бруто домаћег про-

извода, што је у неким годинама веће од годишњег пораста бруто домаћег производа. Ако се томе додају и отплате доспелих кредита то се пење на 12,7% у бруто домаћем производу, а у прирасту БДП на готово 125%. Омча финансијских обавеза се стеже. Отплате се морају: а) репрограмирати или б) узимати нови кредити да би се сервисирали стари доспели кредити (уз нови раст каматног оптерећења). Даља компресија домаће потрошње није могућа јер је доста опала и угрожава стандард становништва и развој.

Кумулирање дефицита буџета праћено је сталним растом јавног дуга, а тиме и терета отплата главнице и камата.

Да погледамо ове токове у 2012. години.

Табела 12.
ЈАВНИ ДУГ ДРЖАВЕ СРБИЈЕ – ДОСПЕЋЕ ОБАВЕЗА
- износи у милијардама динара -

	Главница	Камата	Укупно
Државне ХОВ продате на домаћем тржишту	255,4	27,9	283,3
Обвезнице старе девизне штедње	35,1	-	35,1
Лондонски клуб	5,9	4,6	10,5
Париски клуб	7,2	5,0	12,2
ИБРД	6,4	4,5	10,9
ЕУРОБОНД	-	5,4	5,4
Домаће комерцијалне банке	-	2,0	2,0
Социете генерал банка	-	1,3	1,3
ЕИБ зајмови	-	1,2	1,2
Остали	49,0	7,3	56,3
УКУПНО	359,0	59,2	418,2

Извор: Закон о буџету 2012.

Огромне обавезе из јавног дуга доспевају у 2012. години. Од 418,2 милијарде динара на отплате дугова одлази 359 милијарди (у томе домаћим кредитима 309 милијарди и страним кредиторима 38,8 милијарди). На камату отпада 59,2 милијарде (домаћим кредиторима 29,8 милијарди и страним 26,4 милијарде) и камата на дате гаранције 2,8 милијарди динара).

Држава се већ у 2011. задужила преко записа око 400 милијарди динара, уз каматну стопу од 7,25% што је изузетно високо оптерећење. Пројектовани раст БДП од 0,5% није у стању да покрије

само обавезе из камате. Криза јавног сектора и финансијска криза се озбиљно продубљује.

Аутономни раст јавног дуга уз све мањи прилив редовних јавних извора у републичком буџету (порези и доприноси) доводе до пораста његовог учешћа у бруто домаћем производу у 2012. години на 51%. Постоји опасност (према оцени Фискалног савета) да јавни дуг порасте у 2015. години на 60%, мада је законска граница 45%.

Истраживање природе и карактера дефицита буџета и експлозивно повећање јавног дуга, који воде у кризу јавног сектора и система јавног финансирања није могућа без анализе структуре и понашања јавних прихода и система и извора финансирања јавног сектора.

ИЗВОРИ ФИНАНСИРАЊА ЈАВНОГ СЕКТОРА И ДЕФИЦИТА – ПРИМАРНИ И ДОПУНСКИ ДЕФИЦИТ

Да ли се формира и проводи адекватна фискална (пореска) политика, структура и динамика јавних прихода која би могла да покрије све веће расходе? Да ли опада фискални капацитет паралелно с опадањем стопе привредног раста и порастом незапослености или је ефикасност наплате пореза значајно опала, односно порасла „сива економија“ (избегавање плаћања пореза).

Допунски извори финансирања односе се на кредите домаћих банака, кредите код иностраних банака (задуживање) приходе од приватизације и наплаћене отплате од датих кредита (прилив).

Велики је проблем у јавном финансирању што се у односу на редовне јавне приходе учешће допунских повећано је са 6,1% из година пре кризе на 39% у 2011. години, уз тенденцију даљег погоршања. Тешко је водити у таквим односима осмишљену фискалну и пореску политику, јер држава све више зависи од позајмљених средстава банака и на финансијском тржишту. Шта се догађа са јавним финансијама ако држава у 2012. години пусти на тржиште записе од 304 милијарде динара уз камату од 11,3-14,2%, а на кредите код комерцијалних банака од 6% до 10%. Истовремено се на међународно тржиште пуштају еврообавезнице (еуробонд) од 1,4 милијарде долара уз камату од 7,5%, и то у ситуацији када је новац на иностраном тржишту све скупљи. Дакле, низак привредни раст

(0,5%) праћен је све већом каматом на иностраним тржиштима (у Италији је на еврообвезнице камата преко 7%). Два негативна паралелна тока воде ка резултанти – пораст јавног дуга и каматног терета, пораст дефицита буџета, успоравање привредне активности и све веће тешкоће у покривању дефицита, односно сервисирању јавног дуга државе.

Табела 13.
**КОНСОЛИДОВАНИ БИЛАНС ДРЖАВЕ – ИЗВОРИ
 ФИНАНСИРАЊА ЈАВНЕ ПОТРОШЊЕ**
 - износи у милијардама динара -

	2007.	2008.	2009.	2010.	2011.
1. ТЕКУЋИ ПРИХОДИ	995	1.140	1.140	1.216	1.298
1.1. Порески приходи	870	1.000	1.000	1.056	1.131
Порез на доходак грађана	116	136	133	139	150
Порез на добит	30	39	31	33	38
ПДВ	265	302	297	320	342
Акцизе	99	110	135	152	170
Царине	57	65	48	44	38
Остали порески приходи	33	36	37	46	44
Доприноси	270	313	319	323	347
1.2. Непорески приходи	125	140	139	159	167
2. КАПИТАЛНИ ПРИХОДИ	5	2	-	2	2
3. ДОНАЦИЈЕ	1	2	6	7	3
I ЈАВНИ ПРИХОДИ	1.002	1.143	1.137	1.225	1.303
II ДРУГИ И НЕРЕДОВНИ ДОПУНСКИ ПРИХОДИ	62	71	328	383	506
УЧЕШЋЕ ДРУГИХ (ДОПУНСКИХ) ПРИХОДА	6,1%	6,2%	28,6%	31,3%	38,8%

Извор: Билтен јавних финансија, Министарство финансија Србије бр 12.2011.
 табела I.

Да видимо понашање јавних прихода и појединих облика прихода и динамику привредне активности (БДП), али и пореску пресију и промене основних облика прихода буџета.

Табела 14.
ЕФИКАСНОСТ И ДИНАМИКА
ПРИВРЕДНЕ АКТИВНОСТИ
И ЈАВНИХ ПРИХОДА
- годишње промене у %
- консолидовани биланс -

	2007.	2008.	2009.	2010.	2011.	Структура у 2011.
Бруто домаћи производ (номин.)	11,6	16,3	1,9	10,0	10,1	-
БДП – реално	5,4	3,8	-3,5	1,0	1,9	-
Јавни приходи – укупно	15,5	14,0	-1,0	7,7	6,3	100
Текући јавни приходи (А)	14,8	14,5	0,0	6,6	7,1	99,6
Порески приходи (А1)	15,2	14,9	0,0	5,6	7,1	86,7
Порез на доходак грађана	-3,0	15,3	-2,3	4,5	7,9	11,5
Порез на добит	50,0	30,0	-21,0	6,4	15,1	2,9
ПДВ	17,7	13,9	-1,7	7,7	6,8	26,2
Акцизе	13,7	14,0	22,7	12,5	11,8	1,3
Царине	26,6	14,0	-26,2	-8,4	-23,7	2,9
Доприноси	16,8	15,9	1,9	1,2	7,0	26,6
Непорески приходи (А2)	14,6	12,0	-1,0	14,3	5,0	13,3

Извор: Билтен јавних финансија, Министарство финансија Србије бр 12.2011. таб. 1.

У годинама финансијске кризе (2008-2011. година) јавни приходи знатно спорије расту у односу на номинални раст бруто домаћег производа. Чак и у условима да су ове стопе раста годишње изједначене због различите масе БДП и јавних прихода, дошло би до опадања учешћа јавних прихода у БДП. Од 2009. настао је прелом у јавном сектору и његовом функционисању. Сви облици јавних прихода (осим акциза) имају спорији раст од финансијске снаге друштва (БДП). Највећи пад прихода запажа се код царина (око 20 милијарди динара или 34%) и укупних пореских прихода.

Таква кретања, а пре свега успоравање и пад привредне активности, мали прираст бруто домаћег производа, неефикасност наплате пореза и доприноса, воде финансијској кризи јавног сектора. Да ли је могуће сервисирати јавни дуг државе у наредним годинама, а према већ преузетим обавезама?

Табела 15.
СЕРВИСИРАЊЕ ЈАВНОГ ДУГА
РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ (ДРЖАВЕ)
- у милионима евра -

	2010.	2011.	2012.	2013.	2014.
СПОЉНИ ДУГ ДРЖАВЕ	358,3	493,8	549,4	569,6	587,6
Главница	170,1	299,6	361,2	388,3	407,4
Доспела камата	188,2	194,2	188,2	181,3	180,2
УНУТРАШЊИ ДУГ	2.167,5	2.287,8	4.510,9	5.391,8	6.438,8
Главница	2.059,6	2.149,2	4.063,3	5.046,7	6.027,0
Доспела камата	107,9	138,6	447,6	345,1	411,8
ДРЖАВНИ ЗАПИСИ	-	3.215,6	3.961,5	4.931,3	6.964,1
Главница за наплату	-	3.029,6	3.702,1	4.599,4	5.560,1
Доспела камата	-	186,0	259,4	331,9	404,0
ДОСПЕЛЕ УКУПНЕ ОБАВЕЗЕ	2.529,7	4.145,4	4.948,2	5.961,3	7.026,3
УЧЕШЋЕ ОБАВЕЗА ДРЖАВЕ У БДП	5,8%	8,7%	12,6%	...	...

Са годишњим растом бруто домаћег производа у 2010. години од 1% (и учешћа обавеза из јавног дуга од 5,8% у БДП) није могуће сервисирати јавни дуг из прираста бруто домаћег производа. Односи у 2011. и 2012. се нагло погоршавају тако да се створила омча финансијских обавеза која може да се „олабави“ само врло динамичним привредним растом и великим растом запослености. Криза јавног финансирања је само рефлекс развојне и финансијске кризе привредног сектора.

* * *

Буџет државе је ушао у буџетску кризу која ће се заострити у следећим годинама због ниске стопе привредног раста, релативно све мањих прихода и тешког и спорог смањивања јавних расхода (због високе нееластичности наниже). Ово остаје један од најтежих проблема у наредном периоду.

Буџетски дефицит и терет јавног сектора су у последњим годинама изузетно повећани у односу на финансијску и развојну моћ привреде и сектора становништва. Преоријентација на кредитно финансирање јавних расхода и буџета (допунско финансирање) доводи до огромног терета камата на дугове и отплата доспелих обавеза. Учешће плаћених камата у току године у бруто домаћем производу је веће од годишњег прираста бруто производа. Ако се

томе додају и отплате тада настаје фаза у којој је маса камата и отплата већа од масе додатног годишњег бруто производа. Треба јасно пратити и примарни и секундарни дефицит јавног сектора, обзиром да је овај други облик постао доминантан и који се мора финансирати новим задужењем на финансијском тржишту. Треба посебно истакнути да је годишња динамика раста јавних расхода и прихода испод стопе номиналног раста бруто домаћег производа и да је све теже финансирање јавног сектора, чиме је угрожено његово нормално функционисање (са бројним јавним функцијама).

Прави, дугорочни, пут изградње здравих јавних финансија је нагло оживљавање привредне активности, пораст запослености, пораст извоза, оштра селекција увоза, селективно кресање буџетских расхода, ограничавање буџетске потрошње у бруто домаћем производу у корист оживљавања производних инвестиција. У ту стратешку функцију развоја треба укључити другачију (стимулативну) монетарно-кредитну, фискалну, спољнотрговинску политику и политику расподеле. То је потпуно другачији концепт и стратегија развоја и стабилизације у односу на постојеће. Даље „крпљење“ овог система и покривање све већег дефицита јавног сектора води, коначно, његовој деструкцији и слому система јавног финансирања.

ЛИТЕРАТУРА

- Богоев, Ксенте: *Фискална политика*, Скопље 1964.
- Buchanan, M.J.: *Public Debt and Capital Formation*, S. Francisco, Cal. 1996.
- Група аутора: *Јавне финансије – Савремена фискална теорија и политика*, БПШ, Београд, 2008.
- Група аутора. *Функционалне јавне финансије*, Јантар, Београд, 1998.
- Lerner, A.: *Fiscal Theory and Policy*, Homewood, 2004.
- MMF, *Government Financial Statistics*, Yearbook, 1990-2009. godina.
- Мусgrave, P.: *Теорија јавних финансија, научна књига*, Београд, 1973.

- Министарство финансија Србије: *Билтен јавних финансија*, бр. 12, 2000.
- Народна банка Србије: *Статистички билтен* бр. 12, 2005. и бр. 2, 2012.
- Народна банка Србије: *Извештај о јавном дугу*, фебруар 2010. и 2011.
- Народна банка Србије: *Извештај о инфлацији*, 2009-2012. године.
- Перић, А.: *Јавна потрошња и привредна равнотежа*, Економска мисао, бр. 2, 1978.
- Потпић, М.: *Терет јавних дугова*, Берза бр. 7, 1995.
- Радосављевић, С.: *Буџетски дефицит и јавни зајмови као инструменти економске политике*, Финансије, бр. 5-6, 1990.
- Раичевић, Б.: *Фискални систем и фискална политика Србије у новим условима*, Економска мисао, бр. 1, 1991.
- Савин, Д.: *Фискална политика и буџетски дефицит*, МАП, Институт економских наука, Београд, бр. 11, 1998.
- Стиглицз, Ј.: *Економија јавног сектора*, Економски факултет, Београд, 2004.
- Живковић, Н.: *Јавни дуг и буџетско дефицитарно финансирање*, Финансије, бр. 9-10, 1994.

Slobodan Komazec

BUDGET DEFICIT, DEBT CRISIS AND FINANCING OF PUBLIC SECTOR

Resume

Fiscal policy in the framework of macroeconomic policy, along with monetary policy, in the contemporary economic policy has become the main lever of the development and stabilization. The fiscal sector with its incomes, expenditures, public debt, interests, money emission and loans to cover the budget deficit, etc.. has become the most powerful engine of development, distribution, stabilization

as well as source of sharp conflicts of interest in the field of budgetary resources allocation.

Budget and budget policy in recent years are of major interest to the public, but also a major headache for the authorities responsible for budget policy, especially since the beginning of the new world financial (and ours) crisis. With monitoring how much states actually burdening GDP with theirs (mostly non-productive and social) consumption, to the controversy how much the public spending is a source of economic instability and unproductive burden as well as the strangling business (entrepreneurship, economic) sector. The growth of the budget deficit in the last three years, along with an explosion of the deficit, launched a general request for deficit reduction, reduction of public spending, especially personal and social expenditures, as well as the great dilemmas where and by which tax instruments to increase revenues, but not to undermine the development and living standards.

The problem that I want to point out here is the actual amount of the deficit of the consolidated budget, official deficit and system of deficit financing, as well as the enormous problems that will arise in the coming years in budgetary policy. The crisis of public finances is cumulated for a number of years with a growing budget deficit and the dominant external financing of the budget deficit.

Keywords: budget expenditures, fiscal revenues, the budget deficit, deficit financing, the structural deficit, the classic deficit, the consolidated deficit, regular sources of financing the deficit, additional sources, expenditure flexibility, flexibility of public revenue.

УДК:
28-767(=163.41)

Прегледни
рад

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА
POLITICAL REVIEW
Година (XXV) XII, vol=36
Бр. 2 / 2013.
стр. 227-241.

Салих Селимовић
Кладница, Сјеница

ИСЛАМИЗАЦИЈА И ДВОВЕРЈЕ КОД НАШИХ МУСЛИМАНА

*„Не пита се ко се
Како крсти, но чија
Му крвца грије прси,
Чије га је млеко задојило“.*
Његош

Сажетак

Овај рад је део ширих ауторових истраживања феномена исламизације нашег народа и доста присутног синкретизма за време османлијске владавине у нашим земљама. Посебну специфичност је тај друштвено-историјски процес имао у областима Старе Раике (Полимље, Колашин, Пештер, Бихор) с обзиром на њен геополитички положај, сеобе, миграционе и демографске процесе узроковане турско-османским освајањима и вишевековном владавином. И поред радикалне исламизације у 18. веку остаци хришћанских традиција су се одржале дуго, па и до данашњих дана. Чак је дуго било присутно и двоверје, најчешће прикривено, мада су жене то мање криле, јер су биле тврдокорније у пређашњој вери.

Кључне речи: исламизација, двоверје, Турци, муслимани, хришћани, ислам, православље, српска и турска имена.

Исламизација, као друштвено-историјски процес код домаћег хришћанског становништва у нашим земљама, доласком Отоманске империје као освајача и доносиоца ислама, није текао ни брзо, ни лако, а ни масовно у свим деловима наших земаља и у првим годинама као што се често тврди. Ислам није у нашим кра-

јевима био непознат у тадашњим ученим и владајућим круговима, али се није значајније прихватао као нова монотеистичка религија која се ширила са Блиског истока према доњем Дунаву. У североисточној Босни (Калесија) и у црногорском приморију било је муслимана, али не постоји континуитет између тих муслимана и каснијих муслимана који су настали доласком Османлија. Поједини представници наше високе властеле почели су да прихватају ислам после Косовске битке 1389. године, али су то били индивидуални чинови оних који су желели да на време обезбеде своје господство. То је веома лепо констатовао Васа Пелагић написавши: „Господа се истурчи ради господства“.¹⁾ Исламизација постаје процес тек освајањем и дефинитивном консолидацијом турско-османлијске власти у Србији, Босни и Црној Гори. О том феномену који је захватио наше земље појавом Османлија доста су писали Вук Караџић, Миленко С. Вукичевић, Сима Ћирковић, Владислав Скарић, Хамдија Крешевљаковић, Радован Самарџић, Милорад Екмечић, Славенко Терзић, Хазим Шабановић, Адем Ханџић, Мухамед Хаџијахић, Бранислав Ђурђев, Хамид Хаџибегвић, Сретен Вукосављевић, Недим Филиповић, Ејуп Мушовић, Танасије Пејатовић, Жарко Шћепановић, Олга Зиројевић и многи други. Али та тема још увек није потпуно исцрпљена с обзиром на многобројне узроке и последице тог историјског процеса. У новије време су се тим питањем често бавили правници, социолози и политиколози који нису улазили у суштину тог феномена. Многи су се трудили само да докажу предисламску традицију и културу муслимана у богумилству као да су они једини били исламизирани и као да су они били некакав посебан национални идентитет. Ти аутори су се углавном ослањали на обимну публицистику из друге половине 19. века коју је подржавала аустроугарска окупациона власт под управом Бењамина Калаја да би на тај начин угушила српску националну мисао код босанских и рашких муслимана.²⁾ О Калајевом режиму у Босни и Херцеговини одличну студију је написао Томислав Краљачић.³⁾ Ти публицисти нису се трудили да кориштењем

1) Салем Ћерић, *Муслимани српскохрватског језика*, Сарајево 1968, стр. 77.

2) Ема Миљковић, „Муслиманство и богумилство у историографији“, Зборник радова са међународног научног скупа *Босна и Херцеговина од средњег века до новијег времена*, Историјски институт САНУ, Београд 1994, стр. 287.

3) Tomislav Kraljačić, *Kalajev režim u Bosni i Hercegovini (1882-1903)*, Sarajevo 1987.

изворне грађе, посебно преведених турских пописа, који дају драгоцене податке и о процесу исламизације, дођу до историјске истине.

Као што је већ речено, код ширих слојева народа тешко се напуштала стара и прихватала нова вера. И они први конвертити који су били из виших друштвених слојева самим чином промене вере и имена опак нису постајали Турци Османлије. Турски историчар Халил Иналдик каже да „Османизација неке освојене области није значила брз и радикалан преображај, већ поступан развој“.⁴⁾ Освојене области су сматране као „Дар-ал-ислам“, земља у којој влада ислам и „Дар-ал-харб“, земља под влашћу „неверника“. Без обзира што је у оквиру Дар-ал-ислама било много хришћана територија је сматрана исламском, а хришћани рајом или зимијама.

Ти преобраћеници су били Турци само у политичком смислу. Они су и даље упражњавали многе хришћанске празнике и народне обичаје и чували свој језик и писмо.⁵⁾ Свој матерњи језик и ћирилично писмо муслимани су сачували све до ослобођења од турске владавине.⁶⁾ И касније, када је исламизација захватила и остале слојеве народа задржаће се многе народне и хришћанске традиције чак и до краја владавине Османлија. Може се слободно рећи да није била никаква реткост појава двоверија. И о двоверју су писали многи страни и домаћи аутори, али ћемо поменути само неке наше као што су: Мула Мустафа Башескија, Јован Радонић, Шпиро Кулишић, Петар Ж. Петровић, Смаил Балић, Милисав Лутовац, Мирко Бајрактаревић, Миленко Филиповић, Ејуп Мушовић, Мухамед Хацијахић, Сава Косановић, Тихомир Ђорђевић, Олга Зиројевић и многи други.

Као што је познато, у почетку су ислам прихватили појединци из редова српске властеле, трговци, занатлије, сточари власи. Ти први исламизирани појединци су живели у ретким паланкама и трговима, а веома ретко у руралним срединама. Турци, односно муслимани у војним посадама су најчешће били странци који су такође били исламизирани Туркмени, Арапи, Бугари, Грци, Албанци, Јевреји, Курди, Черкези, Татари. И спахије тимарници су у најве-

4) Халил Иналдик, *Османско царство*, СКЗ, Београд 1974, стр. 21.

5) Петар Влаховић, „Српска и муслиманска традиција у пријепољском крају“, *Сеоски дани Сретена Вукосављевића* бр. XV, Дом културе, Пријепоље 1993, стр. 154.

6) Према казивању Адема Никшића (1916) из Понорца код Сјенице његов деда Лутвија, који је дошао из Никшића, је знао да пише „босанчицом“, тј. босанском варијантом ћирилице.

ћем броју у раној фази турске окупације били под истом одредницом „Турци“ иако су и они били исламизирани у првом или другом колену, јер је етничких Турака Османлија било мало да би могли да покрију тако велики простор и да утичу на измену етничке структуре словенског, заправо већинског српског становништва. У нашим крајевима могло би се рећи да су турског порекла Ченгићи, Јејне, Даглари, Дердемези, Календери, Шише, Џанбеговићи, Крковишевићи, Шушевићи, Туралије, а арапског Халепи, Мисирлићи, Араповићи итд. Примера ради наводимо податак да је 1455. године од 180 тимарника у Скопском крајишту Иса-бега Исаковића, иначе исламизираног Србина из херцеговачке породице Хранушића, било 50 домаћих спахија који су још били хришћани.⁷⁾ Остали су били муслимани из разних крајева Румелије (европска Турска) који су у огромној већини били пореклом Бугари, Власи, Грци.⁸⁾

У турским пописима становништво је пописивано под одредницама муслимани и немуслимати, а не као Турци или неки други народ.⁹⁾ Постојао је тзв. милет систем, тј. верски народи.¹⁰⁾ Тај турски „Милет систем“ био је близак једном сличном византијском систему.¹¹⁾ Те спахије, који су били хришћани, постепено су се исламизирали, јер нису могли другачије да остану део турске војне аристократије. Прихватањем ислама постајали су део владајуће класе освајача.¹²⁾ Вук Караџић је прелазак у ислам констатовао на следећи начин: „Ако се ко од раје потурчи, одмах има сва права као и остали Турци; не само што га неће прекорети пређашњом вером него ће га још свако радије помоћи него рођеног Турчина“.¹³⁾

Тај процес исламизације је имао неколико етапа и трајао је скоро све до краја Османске владавине, мада је његов „историјски хук“ био завршен у првој половини 19. века.¹⁴⁾ Код нових муслима-

7) Хазим Шабановић, *Попис Крајишта Иса-бега Исаковића 1455. године*

8) Ејуп Мушовић, „Пријепоље и Милешевоу путописима XVI и XVII века“, *Сеоски дани Сретена Вукосављевића* бр. XIV, Фонд за културу, Пријепоље 1992, стр. 287.

9) Турчин је био уствари синоним за анадољског сељака и у османлијском царству није постојала у пописима национална или етничка категорија.

10) Султан Мехмед фатих је у другој половини 15. века увео милет систем. То је био ситем верских и црквених народа. Први и владајући је био муслимански народ, затим православни, па католички, јеврејски, два јерменска итд.

11) Милорад Екмечић, *Дуго кретање између клања и орања – (историја Срба у Новом веку (1492-1992))*, Завод за уџбенике, Београд 2008, стр. 54.

12) Вук Караџић, *Први и други српски устанак*, Београд 1974, стр. 35.

13) Исто.

14) Екмечић, стр. 50.

на који су прихватили веру освајача ипак је постојало јако осећање да се сачувају везе са старом вером и њеним црквеним календаром.¹⁵⁾ Није било ни једноставно ни лако тако брзо заборавити своју дојучерашњу веру.¹⁶⁾ Један од најстаријих људи на Сјеничко-пештерској висоравни Алија Тарић (умро 1990) је аутору рекао да је „Ово заветна земља“.¹⁷⁾ Наводимо један од безброј сличних примера. Муслимани Зорнићи, Тарићи и Муховићи из села Кладнице и Урсула (садашња општина Сјеница), у којима је углавном муслиманско становништво, редовно су за хришћанске празнике слали вредне поклоне цркви св. Арханђела у суседном селу Буковику.¹⁸⁾ Обавезно су то радили на дан своје некадашње крсне славе. Аутор је најстаријег Муховића у селу Урсулама код Сјенице питао коју су славу славили његови стари док су били православци није хтео ни да потврди ни да негира да је то била слава св. Лука, Лучиндан.¹⁹⁾ Емро Тарић из Кладнице код Сјенице је аутору потврдио да су се Тарићи пре исламизирања презивали Каровићи, а да им су ујаци били колашински Мартиновићи.²⁰⁾ Велику пажњу и заштиту манастиру Милешеви су поклањали и муслимани у Лимској долини. Веома су поштовали култ св.Саве и давали велике поклоне манастиру.²¹⁾ Велики везир Синан-паша, пореклом Албанац, под утицајем великог муфтије Шемсудин Ахмед-ефендије Кадизадеа је прогонио хришћане и посебно муслимане да би код њих на тај начин уништио култ св.Саве. Тај догматски и ригидни ислам је био присутан за цело време османлијске владавине у нашим земљама. У Кур’ану на једном месту пише: “I raspravljajte s pristalicama knjige (Tevrat i Indžil) samo na najljepši način, osim s njihovim nasilnici-

15) Опширније видети: Салих Селимовић, „Хришћанске традиције код муслимана на Сјеничко-пештерској висоравни“, Зборник Историјског музеја Србије бр. 31, Београд 2003.

16) Салих Селимовић, „Срби муслимани и њихова денационализација“, у: *Прилози пореклу, исламизацији, миграционим и демографским процесима у Рашкој области*, Институт за политичке студије, Београд 2012, стр. 242.

17) Алија Тарић (1894) је на ауторово инсистирање зашто тако каже одговорио да су њему тако говорили његови старији. Аутор је тај разговор обавио за време теренских истраживања 1988.

18) Прота Јевстатије Караматијевић, *Кроз Стари Влах*, Шабац 2007, стр. 122.

19) Разговор аутора са Дестаном Муховићем (1906) за време теренских истраживања 1990.

20) Казивање Емра Тарића (1909) аутору за време теренских истраживања 1988.

21) Салих Селимовић, „Култ св.Саве и муслимана“, Саопштење на међународном научном скупу поводом 800-те годишњице манастира Милешеви, Пријепоље 2012, стр. 5.

ma. I recite: 'Mi vjerujemo u ono što je objavljeno nama i objavljeno vama. I naš Bog i vaš Bog je jedan i mi smo Mu pokorni'“.²²⁾

Муслимани Зорнићи у Кладници код Сјенице су све до Другог светског рата чували славске лонце. Као православци славили су св. Петку. Најстарији из те породице Ејуп Зорнић, који има 92 године, и сада жали што ти лонци нису сачувани.²³⁾ У селима Урсуде (Сјеница), Буковик (Нова Варош) и Луке (Ивањица) православни Зорнићи знају да су им муслимани Зорнићи у Кладници рођаци.²⁴⁾ Муслимани Пешковићи у сјеничком селу Фижуљ су до скоро држали за рогом на тавану куће икону своје старе славе из времена када су били православци и презивали се Пешићи.²⁵⁾ Код манастира Куманице на Лиму за време јулског општенородног сабора и данас буде присутно скоро и до трећине муслимана из Бихора, Рожаја, Берана, Пештера, Сјеничке котлине, средњег Полимља. Онај део нашег народа који се исламизирао дуго је чувао стара презимена и своје народне и завичајне традиције, па чак и до данашњих дана, што би се могло назвати и „својеврсном колективном мимикријом“ која је је била свакако наметнута нужношћу коегзистенције. Примера ради наводимо да је у 16. веку на простору од Скадра до Бара било 260 исламизираних Марковића који су задржали своје хришћанско презиме.²⁶⁾ На просторима Старе Рашке и целе Старе Србије и данас многи муслимани имају стара презимена која су имали и пре исламизирања. Наводимо нека од њих: Папићи, Зорнићи, Тарићи, Балтићи, Мартиновићи, Мировићи, Маслаци, Грбовићи, Гребовићи, Горчевићи, Скоко, Бранковићи, Хркаловићи, Лакоте, Ђурђевићи, Чавићи, Вишњићи, Веснићи, Луковићи, Јукићи, Ђукићи, Кораћи, Прелићи, Куч, Вељовићи, Весковићи, Зекићи, Зековићи, Зимоњићи, Звиздићи, Трипковићи, Ровчани, Гредићи, Лековићи, Бабићи, Бакићи, Бјелаци, Брунчевићи, Чолаковићи, Чаприћи, Чекићи, Соколовићи, Дацићи, Делевићи, Џаковићи, Ђокићи, Буровићи, Филиповићи, Гилићи, Гледовићи, Глођовићи, Глогићи, Иковићи, Карацићи, Каровићи, Киковићи, Коматине, Паламаревећи, Сарићи, Топаловићи, Тотићи, Тутићи, Шаљићи и др.

22) Kur'an časni, Zagreb 1969, стр. 29-46.

23) Изјаву дао Ејуп Зорнић (1921) из Кладнице аутору приликом теренских истраживања 2012.

24) Казивање Милорада Зорнића (1932) из Урсуде за време теренских истраживања 1988.

25) Према казивању Меда Зорнића Лемића (1912) из Понорца код Сјенице.

26) Ејуп Мушовић, *Муслимани Црне Горе*, Музеј „Рас“, Нови Пазар 1997, стр. 31.

Конвертити су изговарајући шехаду пред хоџом и добијајући ново име, које је могло бити арапско, турско или персијско, постајали муслимани.²⁷⁾ Био је чест случај да су приликом преласка на ислам за име оца узимана имена Абдулах што на арапском значи роб божији, а и оцу посланика Мухамеда било је име Абдулах. Тако су, на пример пописивани неки конвертити у првом појасу као Скендер Абдулахов, Хасан Абдулахов, Ејнехан Абдулахов, Мехмед Абдулаха, Ајас Абдулахов, Ахмед Абдулахов, Ширмерд Абдулахов итд.²⁸⁾ Често су конвертити узимали и име Хамза (и на турском и на арапском значи лав), а неретко је узимано и име Синан (на турском језику значи копље). Велики турски градитељ из 16. века Мимар Синан је носио то име. Тако је, примера ради, у Новом Пазару и у другој половином 17. века уписано 56 Абдулаха. То се чинило да би се сакрило право име оца и његово хришћанско порекло. Било је и ретких случајева да се и није крило хришћанско име оца, поготову у сеоским ратарским селима. Тако су неки уживаоци баштина у време турских пописа уписивани као Хамза, син Ђурин, Сефер, син Радивоја, Хасан Јованов, Хасан, син Вујице, Скендер, син Влатков, Хусејин, син Рајков, Хурем, син Вукосава, Курд, син Вукића итд.²⁹⁾ За Турке Османлије није то ни било толико важно иако је ново име конвертиту одређивало и његов нови идентитет. Османлијама је било битно да је неко муслиман, да поседује одређене способности и да је веран султану, заправо држави. Такав је могао да доспе и до највиших положаја у Турској. Међутим, нису имена увек морала да некога идентификују као Турчина, тачније муслимана, јер је било, додуше, ретких случајева да конвертит

27) Конвертит је морао пред хоџом или муфтијом гласно изговорити да је бог један и да нема другог бога осим јединог Алаха и да је Мухамед пожији посланик. Ипак су највише узимана арапска имена као што су Мухамед, Махмуд, Ахмед, Мустафа, Хамза, Абдулах, Хусејин, Хасан, Џемал, Салих, Шемсо, Сефер, Шемсудин, Али(ја). Од библијских имена најчешће су давана: Ибрахим, Јусуф, Исмаил. Женским особама су најчешће давана имена Шемса, Зејнеб, Ајше, Џемиле, Фатма, Лајла, Амина. Од турских имена најчешћа су била Арслан, Орхан, Мурат, Курто, Курд, Сулејман, Емин, Бајрам, Бајазид, Перване, Карађоз, Худаверди, Емир, Ајдин, Синан, Доган, Искендер, Чобан, Чичек, Муса, Еврен, Јахја, Тимур, Будак, и др. Најчешћа персијска име на су била Бахтијар, Шахин и Ширмерд. Многа имена су арапско-турска и турско-персијска па чак и грчко-турско име Синан је било често турско име код многих конвертита, па и наших муслимана. Био је чест случај да су приликом конверзије давана муслиманска имена чије је прво слово одговарало првом слову ранијег српског имена.

28) Мушовић, стр. 32.

29) Салих Селимовић, „Ток и неке карактеристике исламизације у Рашкој области“, Зборник радова I О Србима муслимаске вероисповести, Институт за политичке студије, Београд 2012, 56; Ејуп Мушовић, *Етнички процеси и етничка структура становништва Новог Пазара*, Етнографски институт САНУ, Београд 1979, стр. 77, 79.

задржи своје хришћанско име, као: Михаил, Коста, Тодор, Михо, Иван, Јован. Скоро сви су имали суфиксе ел-мухтеди, а неки титулу бег као Маихал-бег, Јован-бег, Иван-бег, што је свакако зависило од његовог ранијег друштвеног статуса или педигреа.

Упоредо са турским освајањима наших земаља постепено тече и процес исламизације. Иако по Кур'ану није дозвољено насилно превођење у ислам било је и насиља, али најчешће на индиректан начин. Процес исламизације у нашим земљама није био равномеран нити је имао исту динамику и масовност. Углавном, по правилу, исламизација је била бржа и ефикаснија у ретким трговима, рударским³⁰⁾ насељима, паланкама и око тврђава као и поред главних караванских путева. У сеоским срединама, поготово у оним које су биле далеко од друмских комуникација и у којима је било црква и манастира и хришћанских свештеника, тај процес је био спор и најчешће индивидуалан чин, мада то и није било неко правило. Радикалнији процес исламизирања био је присутнији у сточарским него у ратарским селима. Сточари власи су се брже исламизирали и због њиховог социјалног статуса, јер су били слободнији од ратара. Осим тога они су вршили разне војне службе за потребе турске државе те је и та привилегија утицала на брже и масовније исламизирање тог становништва. Ретки су били случајеви да су целе породице прелазиле у ислам, а још ређе цела братства, мада је било и таквих појава у нашим планинским пределима. У неким деловима Херцеговине и Босне било је бржег и масовнијег исламизирања богумила који су из католичанства, које су морали силом да прихвате пред сам пад Босне, прелазили у ислам. Милорад Екмечић наводи мишљење Срећка Ђаје да су многи православци просто бежали у ислам због прозелитског деловања католичких фрањеваца.³¹⁾ Међутим, било је крајева где је прелазак у ислам био изузетно ретка појава. До 1485. године у целом Полимљу од 23.652 становника само је био 21 муслиман.³²⁾ Такође је илустративно да је и приликом турског пописа из 1604. године у нахијама Сјеница и Барче (Нова Варош) од 1.590 пописаних домаћинстава било само 56 муслиманских.³³⁾ Народ је оне који су прелазили у ислам називао потурима, потурицама, а они сами себе Турцима. Сам прелазак на ислам је

30) Екмечић, 66.

31) Екмечић, 67.

32) Синиша Мишић, *Насељеност Полимља у средњем веку*, Милешевски записи бр. 6, Музеј у Пријепољу, Пријепоље 2005, стр. 75.

33) Селимовић, 59.

називан турчење.³⁴⁾ Без обзира што су тако називани, а и сами себе називали Турцима, никада нису постали Турци, нити су заборављали свој матерњи језик, писмо и завичај па ма где били по потреби службе у Османској империји. Књижевник Хеваји Ускупи из Тузле је 1631. године написао предговор за српско-турски речник (Потур шахидије). Велики везир Сулејман-паша, који је био родом из Милошева Дола код Пријепоља је и крајем 17. века са Дубровчанима разговарао српски и писаобосанском варијантом ћирилице коју су по аустроугарској окупацији називали „босанчица“. Он чак није ни знао довољно турски нити је писао турски.³⁵⁾ Из наше чувене породице Соколовића (Соколи) била су два велика везира, пет везира и десет беглербегова.³⁶⁾ Сви су говорили српским језиком и писали ћирилицом. Чак су султани Мехмед Фатих и Сулејман Величанствени знали српски језик. Портини и дворска преписка са Дубровником је још од 1420. године вршена на српском језику и ћирилицом. Српски језик је постао и као један од дипломатских језика на турском двору. Велики део муслиманских бегова, уleme и трговаца у међусобној кореспонденцији и преписци са Дубровником су се служили ћирилицом. Историчар Славенко Терзић наводи Карла Пача који је записао да у Фочи су то писмо називали „Стара Србија“, а у Пљевљима „Стара јазија“ или „Тембелска јазија“.³⁷⁾ У Травнику су ту ћирилицу називали „Беговско писмо“.³⁸⁾

Посебно специфичан начин исламизације је био „данак у крви“ или девширма.³⁹⁾ Од пада наших земаља под турску власт па до почетка 18. века хиљаде најздравије и најспособније хришћанске мушке деце од 8 до 20 година је одведено у турске јаничарске школе (Цариград-Истамбул и Једрене). Ту су та деца превођена у ислам и као „царски синови“ школовани и унапређивани за дворске службе (ичоглани). Могли су напредовати све до највиших

34) Olga Zirojević, *Srbija pod turskom vlašću 1459-1804*, Beograd 2007, стр. 77.

35) Радован Самарџић, „Друга похара Милешева“, Симпозијум *Сеоски дани Сретена Вукосављевића* бр. IV, Општина и ОЗО Пријепоље, Пријепоље 1976, стр. 156.

36) Екмечић, 31.

37) Славенко Терзић, *Историја Пљеваља*, Пљевља 2009, стр. 216.

38) Аутор је 1967. године као студент упознао у Травнику мајку Хамид-бега Тескереџића која је тада имала 84 године и знала је да чита и пише „беговским писмом“. Турски није знала ни да говори, ни да пише.

39) У 16. веку султани су именовали комисију која је имала задатак да у селима скупља хришћанску мушку децу одабирајући најспособније и оне одговарајућег темперамента. Нису узимани јединци и градска деца. Почетком 17. века девширма је била укинута. Од почетка 17. века узимана су и мушка деца босанских муслимана и Албанаца, али су их родитељи давали добровољно.

војних, државних и верских положаја, зависно од способности и оданости султану.⁴⁰⁾ Тако су наши „Турци“ постајали јаничарске аге, санџак-бегови, беглер-бегови, паше, везири и велики везири, казаскери, муле, кадије захваљујући султану па су му они и били заиста одани.⁴¹⁾ Чак су се више борили за интересе турске државе и од самих етничких Турака. Само од пада Цариграда 1453. па до 1623. године било је 11 великих везира пореклом из наших крајева. Каснија исламизација ће обухватити шире слојеве народа који ће често постати фанатичнији муслимани и од самих Турака и Арапа иако је и даље била присутна појава хришћанских традиција и двоверија.⁴²⁾

Муслимани су у нашим земљама осим исламских поштовали и предисламске празнике. Они који имају хришћанско бележија вуку своје корене из предхришћанских култова као што су Божић, Ђурђевдан, славе итд.⁴³⁾ И у првој половини 19. века су муслимани у Босни су поштовали св. Петра, св. Илију, св. Ђорђа и др. У селу Кладници код Сјенице највећи народни сабор је одржаван 12. јула, тј. Петровдан до пре 5-6 година. На Пештери и у Бихору се и данас слави Алиђун, алијас Илијиндан 2. августа када се организују и спортска надметања омладине и чувене кошије (трке коња). М. Хацијахић тврди да су муслимани у Босни увек славили Ђурђевдан или Јуријев и Илиндан или Алиђун који су некада били заштитници Босне.⁴⁴⁾ Велики хришћански празник Ускрс се и данас код муслимана дочекује са поштовањем и сви воле да им комшије хришћани дају ишарана јаја, посебно ако су још и црвена. У неким крајевима Босне (Травник, Тешањ, Грачаница) код муслимана је жалост за умрлим седам и четрдесет дана као и код православаца

Код многих преобраћеника прелазак у ислам је водио, бар у почетној фази, кроз двоверје или криптохришћанство. То двоверство је било познато као појава на целом Балканском полуострву па и код Срба. Ипак је двоверје било најраспрострањеније код Албанца. На просторима насељеним Албанцима називани су љармани-

40) Иналџик, 111, 112.

41) Zirojević, 78.

42) Наши словенски називи су двоверци, шарени, разнобојни. Код Турака су по томе били познати кизлбаше који су били више хришћани него муслимани. Албанци су своје двоверце називали љармани.

43) Muhamed Hadžijahić, *Sinkretistički elementi u islamu u BiH*, Prilozi za orijentalnu filologiju, Sarajevo 1980, стр. 28-29.

44) Hadžijahić, 318-320.

ма. Олга Зиројевић, наводи податак историчара и етнолога Скендија да међу Србима датира прва вест о појави криптохришћанства из 1568. године. Тада је један српски делија (род турских војника) признао француском посланику при турском двору да је српске нације и вере иако претварајући се живи са Турцима, али да је и рођењем и срцем хришћанин.⁴⁵⁾ Биле су честе појаве спољњег испољавања ислама док се у кругу породице понашало хришћански. Криптохришћанство се одржавало и у 18. и у 19. веку. Католички визитатор извештава папу 1743. године да у Србији и Албанији има на хиљаде криптохришћана. Многи су тајни католици, а јавно су муслимани. Њихове жене не крију да јавно исповедају католичку веру.⁴⁶⁾

У другој половини 16. и у 17. веку у нашим земљама, а посебно у Босни, појавио се покрет тзв.меламија.⁴⁷⁾ Њихов синкретизам се огледао у трпељивом односу према старохришћанском и православном наслеђу из кога су узимане неке традиције.⁴⁸⁾ Муслиманско становништво је већ у себи носило „као природан синкретистички спој вере предака и прихваћеног ислама“, без обзира на мотиве ренегатства и снагу новог верског убеђења. Међу нашим муслиманима био је познат и покрет бекташија.⁴⁹⁾ Они су за свог свеца заштитника узели Сари Салтука који је као мисионар ислама боравио у 13.веку у Добруци. Њему су придавана натприродна својства која је имао и св.Ђорђе код хришћана. Овај покрет је био посебно одомаћен код јаничара, али се постепено спуштао и у оби-

45) Олга Зиројевић, *Islamizacija na južnoslovenskom prostoru*, Beograd 2003, стр. 7.

46) Јован Радонић, *Римска курија и јужнословенске земље од XVI до XIX века*, САН, Београд 1950, стр. 570.

47) Меламијски покрет је основао Хамза Бали Бошњак. Према народном тумачењу припадници тог покрета су тежили „покуди и осуди“, а не „слави и угледу“. Нису имали никакву чврсту спољашњу организацију нити су имале веза са државом и супротстављали су се властима. Нагињали су шаманизму. Велики исламски муфтија Ебусуд је осудио на смрт Хамзу Бошњака и његове присталице. Меламије који су преживели прогон и погубљење су узели за свог свеца Хамзу Балија Бошњака и по њему се назвали хамзевије. Били су често прогоњени као и кизилбаше и бекташије од стране османских власти.

48) Самарцић, 155.

49) Овај покрет је за свог заштитника и свеца узео Сари Салтука, дервиша који је крајем 13. века у Добруци и још неким деловима доњег Подунавља и целој Румелији ширио ислам. И овај дервишки покрет је имао присталица у обичном исламизираним становништву, јер је претрпео знатне хришћанске утицаје што је скоро исламизираним свету свакако одговарало. Овај покрет је био прогоњен од турско-османских власти као и меламијски-хамзевијски и кизилбашки.

чан исламизовани свет утичући на њега са „већ створеним облицима верског фолклора“.⁵⁰⁾

Карактеристичан је пример у нашем народу са презименом Каришик. У Васојевићима су живела заједно и у слози два брата од којих је један био православац, а други муслиман. Народ је такав случај назвао карма, каришик што би значило верска мешавина. На Пештерској висоравни и око половине 19. века у неким кућама су живели чланови различитих вера, како наводи Петар Ж. Петровић цитирајући један допис у „Читалишту београдском“. Према том допису из 1848. године у једној кући живе два брата па један верује у Мухамеда, док други у Христа и један клања, а други се крсти. Има кућа у којима су сва три сина Турци, док је отац хришћанин па кад дође Бајрам синови оду у џамију, а отац у цркву.⁵¹⁾ Таквих појава је било у првој половини 19. века и на подручју Колашина. Тада је и настала она чувена реченица у вези са таквим појавама у околини Колашина: „Отац ми клања, мајка ми се крсти, а ја се каменим“.⁵²⁾ Чак и у првој половини 20. века неке удовице у Рашкој области су се удале за муслимане прихватајући привидно ислам, а потајно су и даље остајале православке. Неки Драшковићи и Марковићи из околине Новог Пазара су „скорашњи муслимани“ (прешли у ислам почетком 20. века) и без обзира што су добили муслиманска имена и презимена народ их и даље назива старим хришћанским презименима.

ЛИТЕРАТУРА

- Влаховић, Петар, Српска и муслиманска традиција у пријепољском крају, Сеоски дани Сретена Вукосављевића бр.XV, Дом културе, Пријепоље 1993.
- Екмечић, Милорад, *Дуго кретање између клања и орања*, Завод за уџбенике, Београд 2008.
- Zirojević, Olga, *Srbija pod turskom vlašću 1459-1804*, Beograd 2007.
- Zirojević, Olga, *Islamizacija na južnoslovenskom prostoru*, Beograd 2003.

50) Самарџић, 155.

51) Петар Ж. Петровић, *Рашка I*, САНУ, Београд 1984, 217.

52) Терзић, 212.

- Иналцик, Халил, *Османско Царство* (Класично доба 1300-1600), СКЗ, Београд 1974.
- Караматијевић, Јевстатије, Прота, *Кроз Стари Влах*, Шабац 2007.
- Караџић, Вук, *Први и Други српски устанак*, Београд 1974.
- Kraljić, Tihomir, *Kalajev režim u Bosni i Hercegovini (1882-1903)*, Sarajevo 1987.
- *Kur'an časni*, Zagreb 1969.
- Миљковић, Ема, *Муслиманство и богумилство у историографији, Зборник радова, Босна и Херцеговина од средњег века до најновијег времена*, Историјски институт САНУ, Београд 1994.
- Мишић, Синиша, *Насељеност Полимља у средњем веку, Милешевски записи* бр. 6, Музеј у Пријепољу, Пријепоље 2005.
- Мушовић, Ејуп, *Пријепоље и Милешево у путописима XVI и XVII века, Сеоски дани Сретена Вукосављевића*, бр. XIV, Дом револуције, Пријепоље 1992.
- Мушовић, Ејуп, *Муслимани Црне Горе*, Музеј „Рас“, Нови Пазар 1997.
- Мушовић, Ејуп, *Етнички процеси и етничка структура становништва Новог Пазара*, Етнографски институт САНУ, Београд 1979.
- Петровић, Ж. Петар, *Рашка I*, САНУ, Београд 1984.
- Радонић, Јован, *Римска курија и јужнословенске земље од XVI до XIX века*, САН, Београд 1950.
- Самарџић, Радован, *Друга похара Милешеве, Деоски дани Сретена Вукосављевића* бр. IV, Општина Пријепоље и ОЗО, Пријепоље 1976.
- Селимовић, Салих, *Срби муслимани и њихова денационализација у: Прилози пореклу, м исламизацији, миграционим и демографским процесима у Рашкој области*, Институт за политичке студије, Београд 2012.
- Селимовић, Салих, *Хришћанске традиције код муслимана на Сјејничко-пештерској висоравни, Зборник Историјског музеја Србије* бр. 31, Београд 2003.

- Селимовић, Салих, Култ св.Саве и муслимани, Саопштење на међународном научном скупу поводом 800-те годишњице манастира Милешево, Пријепоље 2012.
- Селимовић, Салих, Ток и неке карактеристике исламизације у Рашкој области, Зборник радова „Срби муслиманске вероисповести“, Институт за политичке студије, Београд 2012.
- Терзић, Славенко, Историја Пљеваља, Пљевља 2009.
- Терпић, Салем, *Муслимани српскох-рватског језика*, Сарајево 1968.
- Šabanović, Hazim, *Popis Krajišta Isa-bega Ishakovića*, Orijentalni institut, Sarajevo 1964.
- Hadžijahić, Muhamed, *Sinkretistički elementi u islamu u BiH, Prilozi za orijentalnu filologiju*, Sarajevo 1980.

КАЗИВАЧИ:

- Зорнић Ејуп, Зорнић Милорад, Зорнић Лемић Медо, Муховић Де-стан, Никшић Адем, Тарић Алија и Тарић Емро.

Salih Selimovic

ISLAMIZATION AND OCCURRENCE OF DUAL RELIGION AMONG THE MUSLIMS IN THE BALKANS

Resume

Islamization as a historical process occurred in the Balkans with the Turkish conquests of our medieval states. This process manifested in different scope and dynamics in various parts of the region. During the first period, Islam was accepted by the representatives of the nobility, then by traders and Vlach shepherds. Later on, islamization will include other parts of population. Muslim population predominantly concentrated in urban settlements. Causes of islamization are multiple: economic reasons, possibility of advancement on the social scale, avoiding the consequences of family blood feuds, or blood tax (practice of dev-sirme) are some of them. There was some cases of forceful conversions, though less direct, because of the Quran principle of non-compulsory adoption of faith.

Nevertheless, religious change did not come easily. Many of those who converted to Islam kept some of the Christian traditions for long time, even until the end of Ottoman rule. Religious syncretism or occurrence of dual religion was common phenomenon throughout the Balkan Peninsula. Many accepted Islam only superficially, remaining Chri-

stians in effect. This was common among the female population. Dual religion was especially present among Albanians. In many families, some of the members remained Christians, while other converted to Islam.

Many of the older Muslims do not hide their roots and their Christian ancestry. They tend to be open for the conversation on this subject, but refuse public talks or writings on the phenomenon. On the other hand, members of younger population do not want to know anything about the topic. The interviewees who cooperated with the author are: Alija and Emro Taric, Adem Niksic, Destan Muhovic, Medo, Ejup and Milorad Zornic.

Keywords: dual religion, Turks, Muslims, Christians, Islam, Orthodox Christianity, Serbian names, Turkish names.

УДК:
316.74:028.01

Прегледни
рад

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА
POLITICAL REVIEW
Година (XXV) XII, vol=36
Бр. 2 / 2013.
стр. 243-252.

*Зоран Милошевић**
Институт за политичке студије, Београд

О (НЕ)ЧИТАЊУ КЊИГА У САВРЕМЕНОМ СВЕТУ**

*„У издаваштву објављивање некавалитетне
литературе расте, а оне квалитетне се умањује.
Мора да су издавачи решили да изврше
масовно самоубиство
или у том лудилу има неких правила?“*

Пјотр Гочек

Сажетак

Проблем нечитања књига постаје све актуелнији у савременом свету. Нечитање књига је озбиљан интердисциплинарни културни, антрополошки и научни проблем, јер тиме се запушта језик, језичка култура, писменост, образованост, рационалности и аналитички дух, а најновија истраживања да се тиме и штети властитом здрављу, јер свакодневно читање и учење продужава људски век.

Главни разлози због чега се шири „отпор“ према књизи су бројни, а истраживачи наводе недостатак времена, препуштање забавним садржајима које емитују медији, посебно телевизија, скупа књига, утицај капиталистичког система (тржишне привреде), који „убија културу читања“ дајући предност комерцијалним издањима и писцима таквих дела, док озбиљна и стручна дела маргинализује, а ауторе ниподаштава

* Научни саветник, Институт за политичке студије, Београд

** Овај рад је настао у оквиру пројекта бр. 179009, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

тако што ствара систем да им се не плаћа за њихов рад, чиме нестаје и интерес за бављење радом од кога се не може живети. Важан део ширења (не) културе читања је и одсуство адекватне државне политике, пре свега Министарстава културе, која су подлегла политици глобализације и пропагирања страних култура.

Кључне речи: Култура, књиге, знање, образовање, политика, идентитет, медији

У савременом свету притиснутом медијима за масовну комуникацију, говоре светски статистички центри, све се мање читају књиге у поређењу са неким протеклим временима. ”Људи су више заинтересовани за теленовеле, млади за интернет, неки немају новца, а неки се „ваде“ на недостатак времена. Уосталом, љубав према књизи се његује брижљиво - од породице, школе, па до окружења које би требало да се односи према књизи као истинској духовној вриједности. Шта је разлог да је књига, као и остала штампана издања, сада стављена у други план,¹⁾ - пита се Звијездан Живковић?

Одговор је вишеслојан, а читање умногоме зависи и од националних особености и прилика, јер док у неким развијеним земљама читање књига опстаје у другим оно посустаје. На удару су мале државе, које су имале неуспешну транзицију из социјализма у капитализам или су подвргнуте туторству моћних. Но, истраживачи мисле да је погрешно закључивати да сателитске и обичне телевизије, радио станице, интернет портали и други медији доводе до опадања интереса људи за читање књига. „У другој половини XX века започео је процес за који многи верују да ће довести до нестанка традиционалне књиге; рођени су озбиљни конкуренти књизи - филм, радио, телевизија, и, нарочито, електронска књига.”²⁾ Неки, радикалнији заговорници електронских медија радо би видели потпуну замену штампаних књига и новина електронским, ипак очигледно је да књига још није достигла свој зенит и да је и даље веома важан део наше културе, а према савременим истраживањима то треба и да остане.

1) Zvezdan Živković, Knjiga se u BiH više gleda nego što se čita, <http://www.slobodnaevropa.org/content/knjiga-se-u-bih-vise-gleda-nego-sto-se-cita/24680451.html> 17.08.2012

2) Jadranka Božić, *Antropologija knjige i čitanja*, www.nb.rs

Ипак, проблема са (не)читањем има. Недостатак времена, мноштво забавних садржаја и скупа књига јесу основни разлози којима људи, па чак и озбиљни кругови објашњавају смањивање интереса за читање књига, тврди Иранац Мансур Мохамед-Тахер.³⁾ Према истраживањима социолошких центара и агенција током почетка XXI века број људи који не читају књиге се увећава, а смањује се и број чланова библиотека. Што је посебно опасно, снижава се број деце која не читају (деца од 10 до 12 година лоше и мало читају). Развој културе читања је немогућ без развоја дечије литературе, односно развоја читалачке културе управо код деце. Истовремено, није неважно напоменути став Пауле Корото (Paula Corroto) из Шпаније, која оптужује капиталистички систем, „јер убија културу читања“.⁴⁾ Корото сматра да је то поредак у коме се углавном читају комерцијалне књиге, пошто, мање више, нико неће да плати писце озбиљних научних и књижевних дела. Капитализам је, према њеном мишљењу, „систем у коме се не посвећује пажња ни књигама ни ауторима, што катастрофално делује и на читање књига“. Пољски аутор Пјотр Гочек, коментаришући недавно одржани сајам књига у Кракову констатује: „Када сам се упознао са издавачким плановима у наредним месецима, обузео ме је ужас. Време када су људи улазили у књижаре да купују књиге одлази у историју: сви дају тежиште на објављивање комерцијалних књига. Успомене, аутобиографије рок-звезда, коментари закона, рецепти за кување, путописи...“⁵⁾ На пример, „Ја – Златан Ибрахимовић“ – биографија фудбалера на основу текстова у булеварској (жутој) штампи.

У Великој Британији се годишње објави 110.000 нових књига, у Русији између 130.000 и 140.000, а у Киргистану и Узбекистану број се мери само у стотинама, а већина од тога су уџбеници. Класичних уметничких књижевних дела и научних монографија је мало. Централноазијски аутори су на недавно одржаном сајму књига (19 – 26. новембар) констатовали и да је западно тржиште књига веома затворено и контролисано од политике, тако да објављују само она дела страних аутора која одговарају њиховим интересима. То је била прилика да се људи подсети и другачијих навика, на пример за време постојања Совјетског савеза и Југославије све

3) Мансуре Мохаммад-Тахер, “Mellat”, Иран, 13/06/2012, према: <http://inosmi.ru/world/20120704/194489806.html>

4) Paula Corroto, El capitalismo entierra la literatura rusa, Publico.es, 01/06/2011

5) Piotr Gociek, Nieznośna lekkość pisania, *Rzeczpospolita*, 25/11/2012

било другачије, јер су објављивани преводи дела и аутора из овог дела света. Сада је све окренуто наглавачке и препуштено самим ауторима да се сналазе.⁶⁾

Просечан тираж књиге у малим државама какве су Босна и Херцеговина, Србија и Хрватска је за научне књиге од 300 до 500 примерака, а за популарну белетристику 3.000 (уз, наравно, часне изузетке, попут дела Кустурице, Лаушевића и сличних аутора) и по томе су сличне Киргистану и Узбекистану. Аутори, наравно, немају хонорар, па поједини професори универзитета сами продају своје књиге студентима – што је опет дефинисано као корупција. Тако се показује да у капитализму нема система популаризације књиге, јер оне не носе политичку добит. Тако, ипак, главну одговорност за стање на тржишту књига и (не)читања носе власти, а оне не посвећују овом пољу важност, јер је сматрају маргиналном и од мале помоћи у свом политичком раду (што је погрешно размишљање). Политичари се окрећу телевизији, а књиге остављају малом броју ентузијаста. У неким државама Азије и Блиског истока се покушава задржати стара добра и корисна традиција читања књига, па председници државе и премијери популаришу читање одређених монографија, тако што преко неког електронског медија, а потом то пренесу и други, штампани медији, говоре о некој књизи, или изражавају жељу да имају неку књигу у својој библиотеци, односно препоручују становништву да прочитају неко дело (и због политичког интереса), али тиме учествују и у популаризацији читања. Други начин популаризације књиге и читања је, сличан првом, само што се уместо председника и премијера у улози популаризатора неке књиге налазе познате личности из света уметности (обично филма), бизниса или науке. Суштина је да познате личности на плакатима и билбордима позивају људе да прочитају конкретну књигу. Додуше ово више личи на класичну рекламу, али доноси резултат, при чему показује, да када се хоће све се може променити на боље.

Основни разлог због кога људи не читају књиге, према мишљењу иранског аутора Мансура Мохамеда-Тахера, јесте изгубљен интерес и веома мала потреба савременог човека за читањем књига. Упркос томе што читање књига показује различите социјалне и личне мотиве и користи за појединца, на пример: читање шири

6) Алиса Назарова, Центральная Азия: Книг мало, авторов не продвигают, пробиться не-легко, <http://www.fergananews.com/articles/7556>, 28.11.2012

свест о постојећим проблемима и ствара навике за размишљање и ангажовање на њиховом решавању; читање даје самопоуздање и „уклања” из свести човека осећај мање вредности и ограничености; читање јача уверења и погледе на свет, формира мисаоне образце и припрема човека да прихвати новине, односно да учествује у дискусијама и размени мишљења. На врху користи би свакако била могућност да се упозна са ремек-делима литературе. Према неким истраживањима спроведеним од стране библиотека, данас људи не читају из простог разлога што пре свега треба да преживе захтевна и тешка времена, па за лепу, односно уметничку књижевност немају времена. Ово отвара питање познавања и читања класичне књижевности, односно шта тиме људи губе, ако им из интелектуално и вредносног сазнања одсуствује ово знање⁷⁾.

ЗАШТО ЈЕ ВАЖНО НЕГОВАТИ КУЛТУРУ ЧИТАЊА КЊИГА?

Чињеница је, да када анализирано како људи проводе време, да у току дана мноштво људи бива изложено доколици и досади, а књига савршено може да попуни ово време. Друго, за разлику од забавних садржаја који просто отимају време и не доносе човеку обogaћивање његовог сазнања, читање књига има низ предности. На крају, учлањење у библиотеку решава питање куповине данас за просечног грађанина скупих књига, мада они који наводно „не читају због скупости књига“ у том изговору налазе неоправдано правдање, јер јавне библиотеке нуде за мали новац и то задовољство. Реч је о изговору без истинског аргумента.

Читање, познато је, човека ослобађа ода напетости и смирује. Љубав према књигама се преноси са родитеља на децу, градећи својеврсну породицу традицију читања. То даје одличне резултате код предаје знања деци, односно код формирања њихових радних и културних навика. Уколико се људи науче да читају књиге, тиме науче и да своје проблеме решавају уз помоћ читања, али и поједностављују прихватање учења код властитог потомства. У најобразованијим државама света (Русија, Канада, Израел, САД...) књиге чита до 60 одсто становништва, што је значајан број.⁸⁾ (Док

7) <http://www.openclass.ru/blogs/107970>

8) Фатыхова Татьяна Ивановна, Чтение в современном мире, <http://ext.spb.ru/index.php/2011-03-29-09-03-14/91-2011-12-05-14-02-36/1020-2012-02-24-16-46-54.html>

истраживање компаније за консалтинг GfK међу 37.000 деце у 25 држава света показало је да у Европи чита око 57 одсто деце).⁹⁾

Деца мало читају књиге, између осталог, што за учење користе интернет. Колико је овај процес одмакао сведочи и податак да је позната британска енциклопедија после 244 године изласка у штампаном издању прешла на електронско издање. Али ту настаје проблем са интернетом јер ђаци препишу садржаје и предају готове задатке, тако да не улажу довољно труда ни размишљања у рад.¹⁰⁾ Проблем није само у плагирању и навици да се то чини, већ у штетним последицама за развој аналитичког мишљења. Интернет, другим речима, потискује књиге. Но, проблем је у нечем другом. Наиме, овде не треба бирати између књига и интернета (новинама, часописима, телевизијом, филмом итд), већ научити младе да имају приступ свим образовним ресурсима, како би могли да оцењују важност информација и података и развијају аналитичко мишљење.¹¹⁾

Но, у мање образованим земљама читање је готово привилегија богатих и образованих. Књига, између осталог, децу може спасти од погубног утицаја „улице”, заштитом од духовне чамотиње и саблазни савременог живота. Такође, читање књига може пресудно да допринесе позитивној социјализацији деце, примереном формирању личности и дефинисању животних циљева.

Америчка ауторка, Клеј Дилоу за амерички часопис „Популарна наука“ истиче да је читање корисно за мозак, јер вежба и одржава способности мозга.¹²⁾ Истраживачи са познатог Универзитета

9) Gisele Sousa Dias, Los adolescentes usan pocos libros y más Internet para estudiar, *Clarín*, 25/05/2012

10) Истраживачи са Харварда су објаснили зашто људи нису способни да се одупру подели мисли, жеља и осећања на социјалним мрежама. Наиме, суштина је у томе што откривање информација о себи активира центре у мозгу одговорне за стварање осећања задовољства и среће (као кад се једе чоколадна бомбона, добијам новац или када имамо добар емотивни живот). Зато су научници почели да мере степен задовољства корисника социјалних мрежа када пишу о себи. У експерименту је коришћен JMP томограф за праћење активности мозга учесника експеримента. Истраживање је дефинитивно потврдило повећање задовољства када људи пишу о себи. Таквог осећања нема када говоре о другим људима. У свему томе важну улогу игра и аудиторијум (публика), јер задовољства нема, ако учесник на социјалној мрежи нема осећај да има са друге стране оне који га читају или слушају. Публика човеку даје осећај важности и зато он дели информације о себи. Види: Deborah Netburn, Facebook, Twitter, other social media are brain candy, study says, *Los Angeles Times*, 08/05/2012

11) Gisele Sousa Dias, Los adolescentes usan pocos libros y más Internet para estudiar, *Clarín*, 25/05/2012

12) Clay Dillow „Literature is Good for Your Brain”, *Popular Science*, 10/09/2012

Стенфорд су пратили уз помоћ апарата за магнетну резонанцу шта се догађа када су добровољцима дали да читају роман Џејн Остин. Резултати експеримента су показали да аналитичко читање литературе и читање ради забаве, изазива различите реакције у мозгу, али да и једно и друго делује позитивно на мозак. „Истраживање је показало да при преласку од читања ‘ради задовољства’ на ‘аналитичко’ читање се догађа смена нервне делатности мозга и карактера циркулације крви у мозгу”.¹³⁾

Научници чак тврде да људи који цели живот уче (читају) живе дуже седам година, јер оним људима који читају имају бољу циркулацију крви у мозгу. Ипак, ово није оригинална идеја истраживача са споменутог Универзитета, већ та заслуга припада филолошкињи Натали Филипс (Natalie Phillips), која се прва запитала какав је за човека значај читања? Наиме, до сада се знало да читање књига има културолошко и хуманистичко значење, али се није знало (мада се претпостављало), какве конкретне користи од читања има сам човеков интелектуални апарат.

Развој културе посредством припреме средине, као и развојем услова, и организација и одговарајућих институција представља једну од претпоставки увећања броја читалаца књига. Наравно, овде треба указати на то да политика игра кључни фактор, јер је Министарство културе то које путем различитих подстицаја издавачима, али и сугестијама и конкретним облицима подршке дистрибуцији, пропаганди у медијима и слично, може да креира повољну климу за подстицање људи да се посвете (и) читању књига.

Посебно се разуме и третира читање на матерњем језику, јер је такво читање, поред осталог, важан фактор очувања и развоја националне културе.¹⁴⁾ Према подацима УНЕСКО-а, данас у свету постоји 6000 језика, а сваки месец умиру два језика, па постоји опасност да ће у наредних неколико покољења нестати више од половине живих језика. Са њиховим нестанком нестаје и знање, лиретаура, култура и традиција повезани са тим језиком, што је немерљива штета за човечанство.

Поред тога, читање је инструмент, средство стицања образовања и ширења културе, средство васпитања и интелектуалног развоја човека, сведочанство формирања стручњака и показатељ успеха

13) Исто.

14) Чтение литературы на родном языке как фактор сохранения и развития национальной культуры <http://www.kungurlitera.ru/forum/241-2011-08-11-14-29-13.html?showall=1>

човека у животу и показатељ конкурентности државе.¹⁵⁾ Сасвим, дакле, довољно разлога да се човек окрене читању, а државе популаризацији књига!

ЛИТЕРАТУРА

- Božić, Jadranka: *Antropologija knjige i čitanja*, www.nb.rs
- Gociek, Piotr: Nieznośna lekkość pisania, *Rzeczpospolita*, 25/11/2012
- Dillow, Clay: Literature is Good for Your Brain, *Popular Science*, 10/09/2012
- Corroto, Paula: El capitalismo entierra la literatura rusa, *Publico.es*, 01/06/2011
- Мансуре, Мохаммад-Тахер: «Mellat», Иран, 13/06/2012, према: <http://inosmi.ru/world/20120704/194489806.html>
- Назарова, Алиса: Центральная Азия: Книг мало, авторов не продвигают, пробиться нелегко, <http://www.fergananews.com/articles/7556>, 28.11.2012
- Netburn, Deborah: Facebook, Twitter, other social media are brain candy, study says, *Los Angeles Times*, 08/05/2012
- Sousa, Dias Gisele: Los adolescentes usan pocos libros y más Internet para estudiar, *Clarín*, 25/05/2012
- Сметанникова Н.Н.: *Роль чтения и грамотности в современном мире*, http://www.rusreadorg.ru/issues/c2006/00_smetannikova.htm
- Фатыхова, Татьяна Ивановна: Чтение в современном мире, <http://ext.spb.ru/index.php/2011-03-29-09-03-14/91-2011-12-05-14-02-36/1020-2012-02-24-16-46-54.html>
- <http://www.openclass.ru/blogs/107970>
- Чтение литературы на родном языке как фактор сохранения и развития национальной культуры <http://www.kungurlitera.ru/forum/241-2011-08-11-14-29-13.html?showall=1>

15) Сметанникова Н.Н., *Роль чтения и грамотности в современном мире*, http://www.rusreadorg.ru/issues/c2006/00_smetannikova.htm

- Živković, Zvijezdan: Knjiga se u BiH više gleda nego što se čita, <http://www.slobodnaevropa.org/content/knjiga-se-u-bih-vise-gleda-nego-sto-se-cita/24680451.html> 17.08.2012

Zoran Milosevic

ABOUT BOOK (NON)READING IN MODERN WORLD

Resume

In the modern world, passed down through the mass media, statistics world centers report, books are read less as compared to past times. People are more interested in the soap opera, youth for internet, some people haven't enough money, and some are "taken out" that they no time. After all, love toward books is carefully nurtured - from families, schools and the environment that are supposed to treat the book as a true spiritual value.

However, the problem with reading exists. Lack of time, lots of entertainment and a set of books are the main reasons that people explain the decrease of interest in books reading, says Iranian-Mansur Mohamed Taher. According to sociological research centers and agencies in the early twenty-first century, the number of people who do not read books increases and decreases the number of library members. What is particularly dangerous; decrease the number of children who reading (children from 10 to 12 years rarely or bad read). Developing of culture of reading is impossible without the development of children's literature. At the same time, it is not irrelevant to note attitude of Paula Corroto from Spain, which accuses the capitalist system, "because it is killing the culture of reading". Corroto considers that is the order in which are usually read commercial books, because, more or less, nobody wants to pay the writers of serious scientific and literary books. Capitalism is, in her opinion, "a system in which no attention is paid to authors or books, which seem catastrophic for books readings". Polish author Piotr Gocek, commenting recently held Book Fair in Krakow concludes: "When I knowledge publishing plans in the next months, I was overcome by the horror. The time when people go into bookstores to buy books went down in history: all give priority to commercial publishing books. Memoirs, autobiographies of rock stars, comments on laws, recipes for cooking, travel stories ... "For example," I - Zlatan Ibrahimovic "- biography of football player based on yellow press paiges.

In the UK 110,000 new books are published each year, in Russia between 130,000 and 140,000, and in Kyrgyzstan and Uzbekistan the number are measured only in the hun-

dreds, and most of them are textbooks. Literature classics and scientific monographs are few. The Central Asian authors at the recent Book Fair (November 19th - 26th) and concluded that western book market is very closed and controlled by policy, to disclose only those works of foreign authors that match their interests. It was an opportunity to remind people with different habits, for example during the existence of the Soviet Union and Yugoslavia situation were different, because they published translations of books and authors in this part of the world. Now everything is turned upside down and left the authors to cope themselves.

Average circulation of books in small countries such as Bosnia and Herzegovina, Serbia and Croatia for science books is 300 to 500 copies, and for popular fiction 3000 copies and that manner are similar to Kyrgyzstan and Uzbekistan. Authors, of course, have no honorarium, and some university professors often sell their books to students - which is defined as corruption. So it shows that in capitalism has no system for books popularizing because they do not carry political gain. However, the main responsibility for the condition on the book market and non-reading carry authority, and they do not give importance to this field, because it is considered marginal and of little wealth in his political work (which is wrong opinion). Politicians are turning to television; books are leaved to a small number of enthusiasts. In some countries of Asia and the Middle East they trying to keep the old good and useful tradition of book reading, so presidents of state and prime ministers popularizing reading of certain monographs, such as through an electronic medium, and then transferred to the other, the print media, talk about a book or express a desire to have a book in your library, or recommend someone to read any book (because of political interests), but on that way they popularize reading. Another way to popularize books and reading is similar to the first, except that instead of the president and prime minister in the role of a popularizer of the book is well-known personalities from the world of art (usually movies), business or science. The point is that celebrities on posters and billboards urging people to read the actual book. Admittedly this is more like traditional advertising, but it brings results, while showing that when it wants everything could change for the better.

ОСВРТИ И ПРИКАЗИ

255

Дејан Бурсаћ

ЈУГОСЛАВИЈА И САВЕТ ЕВРОПЕ 1980 – 2003

261

Душан Достанић

АРМИН МОЛЕР: ПОЛИТИЧКА БИОГРАФИЈА

265

Марко Пејковић

ПОЛИТИЧКИ ПОРЕДАК ИЗМЕЂУ ПОЛИТИЧКЕ
ОБЛИГАЦИЈЕ И ГРАЂАНСКЕ НЕПОСЛУШНОСТИ

Дејан Бурсаћ
Институт за политичке студије, Београд

ЈУГОСЛАВИЈА И САВЕТ ЕВРОПЕ 1980 – 2003

Приказ књиге: Ратомир Миликић, *Југославија и Савет Европе 1980 – 2003: Југославија и Парламентарна скупштина Савета Европе од Титове смрти до нове државе*, Службени гласник, Институт за савремену историју, Београд, 2012, 251 стр.

Пред нама се налази књига „Југославија и савет Европе 1980 – 2003: Југославија и Парламентарна скупштина Савета Европе од Титове смрти до нове државе“, др Ратомира Миликића, научног сарадника Института за савремену историју из Београда. Књига представља значајан подухват аутора да српском читаоцу представи досад готово неистражену сферу спољне политике наше земље, кроз преглед и анализу односа са Саветом Европе – и, још прецизније, кроз однос и деловање њене Парламентарне скупштине.

Савет Европе је данас посебно значајан због улоге коју је преузео у постављању распрострањених стандарда којима се воде готово све европске државе: пре свега у области владавине права, демократских институција и заштите људских права. У том смислу, одређени „продукти“ ове организације, попут Европске конвенције о људским правима, Европске комисије за демократију путем права (тзв. Венецијанска комисија) и Европског суда за људска права, данас су општеприхваћени стандарди. Значај ове организације произлази и из њеног паневропског карактера: Савет Европе има 47 чланица, те тако обухвата готово све европске земље (са изузетком Белорусије, која је званичан кандидат за чланство; и Ватикана, који је посматрач). Књига спецификује однос Југославије и Савета

Европе кроз анализу деловања Парламентарне скупштине Савета Европе (ПССЕ), парламентарне димензије ове организације, сачињене од националних делегација – представника законодавних тела свих земаља чланица (мада треба нагласити да представници у ПССЕ нису груписани по националном, већ по идеолошком кључу – на основу припадности паневропској групацији политичких партија).

Рад је структуриран хронолошки, кроз преглед и анализу односа током три значајна периода, између 1980. и 2003. године. Аутор објашњава зашто је одабрао управо ову епоху за анализу: осим чињенице да се ради о времену изузетних геополитичких промена које су оставиле несагледиве последице како на континент у целини, тако и на наше окружење; у наведеном временском оквиру такође се може пратити и својеврсна еволуција односа Југославије и Савета Европе: од приближавања статусу пуноправног члана током осамдесетих, преко деградације односа током деведесетих, па до поновне нормализације и коначног пријема у чланство 2003. године. Овако заокружена и приказана „вртешка“ односа темељно илуструје историју спољнополитичког положаја наше земље у последње три деценије. Уз то, наведени период, као што и сам наслов сугерише, омеђен је специфичним догађајима из овдашње историје: 1980. представља годину смрти Јосипа Броза, догађај у коме многи виде прве назнаке распада СФРЈ, док 2003. представља годину коначног нестанка Југославије са мапе, те формирања Државне заједнице Србија и Црна Гора – последње (лабаве) југословенске федерације, чија је једина практична сврха била фацилитација мирног раздруживања две републике.

У првом поглављу, које се тиче периода између 1980. и 1991. године, аутор износи узроке који су „натерали“ југословенско руководство да усмери дипломатске активности ка западу. Кључне разлоге налази у веома лошој економској ситуацији, која је резултат деценија непромишљених и неодрживих стратегија развоја социјалистичке Југославије. Слабљење стега хладноратовске конфронтације омогућило је тадашњем челу државе да излаз из овакве ситуације потражи у приснијим везама са западом – јер је средином осамдесетих већ постало очигледно да се државе источног блока налазе у сличној економској ситуацији и да тешко могу да пруже помоћ у превазилажењу кризе. Југославија интензивира односе са Саветом Европе, а између осталог 1986. године добија при-

ступ Фонду за реинтеграцију, којим су финансирана 22 пројекта намењена интеграцији емиграната – повратника. Приближавање је настављено, да би 1989. године, СФРЈ добила статус специјалног госта у ПССЕ. Званичан захтев за чланство је поднет у фебруару 1990. године, а Савет Европе је одговорио да ће Југославија бити примљена чим се успостави политички плурализам (односно, одрже вишестраначки избори) и ратификује Европска конвенција о људским правима.

Аутор уочава својеврстан парадокс југословенског односа према Савету Европе у доба неизвесне будућности СФРЈ: док Савезна скупштина, састављена и даље од чланова СКЈ, наставља са процесом приступања, усклађује законодавство и ратификује конвенције; скупштине република, у којима доминирају националне партије, имају потпуно другачију агенду – која, ако и укључује приступање међународним организацијама, чини то за појединачне суверене републике, а не за федерацију. У таквој ситуацији, комбинованој са ескалацијом сукоба, ПССЕ разматра увођење критеријума функционалности државе као додатног услова за чланство. Убрзо, наратив о Југославији се све више помера на конфликт, а земља почиње да се третира као проблем. Документи које ПССЕ доноси током 1991. јасно то читавају: мапу пута и услове за чланство заменили су захтеви за решавањем сукоба мирним путем, присуством снага Уједињених нација и коначно, за укидањем статуса специјалног госта у ПССЕ.

Друго поглавље књиге покрива период последње деценије 20. века, у ком се дешава својеврсна експанзија Савета Европе ка истоку континента, али и етаблирање ове организације у оно што је данас постала. Истовремено, за нашу земљу ово је период рата и међународне изолације. У том контексту, чланови ПССЕ нису формирали посебан приступ према југословенском конфликту – углавном су се, по типском кључу, сврставали уз политике држава из којих су долазили. Током 1992. године и формално је одбачен захтев за чланство и укинут статус специјалног госта, те је тако настављен тренд изолације СРЈ. Активности ПССЕ у вези са Југославијом одвијају се кроз резолуције и декларације са ратном агендом: осуђују се злочини, позива на прекид ватре, апелује на формирање Међународног кривичног суда, повратак избеглица, заштиту културног наслеђа итд. У овом периоду, примећује Миликић, јасно се показало да Савет Европе, као уосталом ни ЕУ, нема инструменте

ни капацитете за окончавање сукоба у Југославији, те ни не предузима иницијативу и остаје пасивни посматрач.

Након Дејтона, СР Југославија показује поновни интерес за Савет Европе, а аутор наводи нови сет проблема који се испоставио на том путу: првобитно питање сукцесије СФРЈ, а затим и проблеми око локалних избора крајем 1996. године и коначно, отворена албанска побуна на Косову и Метохији, почетком 1998. Практично у истом периоду, долази до самосталне иницијативе Црне Горе и својеврсног отварања ове републике ка Савету Европе. То је уједно, објашњава Миликић, једна од првих активности новог (старог) црногорског руководства ка стицању независности, управо кроз стварање дистинкције од тадашњег режима на савезном нивоу. Упркос наведеним проблемима, Југославија је марта 1998. године затражила пуноправно чланство у организацији, што је ПССЕ искористио да пред СРЈ постави услов мирног решења сукоба на Косову и Метохији. Међутим, криза у покрајини је у међувремену ескалирала и на концу изнедрила тромесечно бомбардовање Југославије. Током тог периода, ПССЕ углавном посвећује пажњу кршењима права Албанаца на Косову, избегавајући да осуди војну интервенцију на једну суверену земљу.

Трећи део књиге анализира период од 2000. до 2003. године, односно од промене режима у СРЈ па све до пријема тада већ Државне заједнице Србије и Црне Горе у Савет Европе. Аутор указује да је ПССЕ показала велики интерес ка променама које су се десиле у Југославији, те да је након њих акценат нових власти стављен на нормализацију спољнополитичких односа. У том контексту, СРЈ је поновно примљена у УН и ОЕБС у новембру 2000. године, а истог месеца је поднет нови захтев за чланство у Савету Европе. И овај захтев пратило је условљавање карактеристично за претходне покушаје: овај пут, резолуцијом ПССЕ, тражен је наставак демократизације, успостављање пуне сарадње са Хашким судом, мирно решење новонастале кризе у Прешевској долини, редефиниција односа унутар федерације, нормализација регионалне сарадње. Аутор врло детаљно објашњава процес пријема у Савет Европе, а посебно улогу Парламентарне скупштине, кроз активности давања мишљења, рада извештача и мониторинга земље кандидата. Посебно је занимљив ауторов преглед значајних „лобистичких“ напора које су органи СРЈ предузели у процесу стицања чланства. За истраживаче овог аспекта међународних односа

свакако је значајно упоредити све активности које су се дешавале током две ипо године (од подношења захтева, до коначног пријема) на различитим нивоима власти. Овај процес крунисан је пријемом у Савет Европе, 26. марта 2003. Парадоксално, Југославија никада није постала члан ове организације, јер су односи у федерацији званично редефинисани у фебруару – те је земља у Савет Европе ушла под именом Србија и Црна Гора.

Значај ове монографије није само у прегледу односа ПССЕ и наше земље – они су аутору послужили као основ кроз који приказује призму односа не само Савета Европе, већ и целокупне међународне заједнице према нашој земљи. Кроз јасну хронолошку и логичку еволуцију тема, од хладноратовског контекста, преко распада Југославије, до коначне демократизације, аутор покушава да објасни положај наше земље у нестабилном међународном окружењу. Рад је посебно значајан због изузетног обима извора којима се Миликић служио: консултована је архивска грађа из више земаља и институција – од државних органа Србије и Југославије, па до архива Савета Европе. Многи од ових докумената још увек нису објављени, те треба одати признање аутору што се прихватио овог тешког подухвата како би фрагментирану историјску грађу спојио у компактну и прегледну студију. Уз то, аутор је у текст уткао велики број прилога, објашњења и докумената, путем којих чак и неупућени читалац лако може разумети процесе којима се књига бави.

У контексту проблема који су, посебно на међународном плану, оптерећивали нашу земљу у претходних десет година, али и значајних дипломатских активности делегација Народне скупштине Републике Србије у ПССЕ, истраживачима дате епохе књига Ратомира Миликића послужиће као одличан основ за истраживање ових тема у будућности, али и као непресушан извор за радове и монографије који ће се бавити како Саветом Европе, тако и парламентарном дипломатијом Републике Србије уопште.

Овај рад је примљен 20. јануара 2013. а прихваћен за штампу на састанку Редакције 10. јуна 2013. године.

Душан Достанић
Институт за политичке студије, Београд

АРМИН МОЛЕР: ПОЛИТИЧКА БИОГРАФИЈА

Приказ књиге: Karlheinz Weissmann, *Armin Mohler – Eine politische Biographie*, Edition Antaios, Schnellroda, 2011, 312. стр.

Ове године навршава се десет година од смрти Армина Молера, једног од најважнијих немачких конзервативаца након Другог светског рата. Међутим, у Србији Молер је остао готово потпуно непознат, што је велика штета не само за српску конзервативну мисао него и за нашу науку о политици у целини. Близак Молеров сарадник Карлхајнца Вајсмана саставио је политичку биографију како би широј публици приближио живот и рад свог учитеља. Већ у првим реченицама аутор нам даје до знања да није реч само о Лингеровом следбенику и Шмитовом ученику, него о самосталној фигури у оквиру историје и историје идеја (стр. 7). Молер је значајан као конзервативац који је учествовао у бројним дебатама у СР Немачкој, као и по томе што је пресудно утицао на стварање нове деснице. Никако не треба занемарити ни Молеров академски рад, што се, пре свега, односи на његову дисертацију о конзервативној револуцији у Немачкој, која представља класично дело на ову тему.

У својој књизи Вајсман је пре свега заинтересован да Молера прикаже као важног конзервативног аутора, односно као писца који је пресудно утицао на формирање немачког конзервативизма након 1945. године. У том контексту Молерова биографија представља својеврсну историју послератне, интелектуалне деснице у Немачкој. Зато је Вајсман Молеровим раном интелектуалном развоју и његовом левичарском ангажману посветио релативно мало пажње, занимајући се више за Молерове прве контакте са десним идејама него за његове левичарске ставове. У књизи је нагласак стављен на период након Молеровог преласка на десну страну.

Вајсман у књизи посебну пажњу посвећује осветљавању Молерових идејних позиција, односно његовом прихватању духовног наслеђа конзервативне револуције. Тако сазнајемо да су на Молерово духовно формирање утицали пре свега Ниче, Јингер (и то рани Јингер), Томас Ман, Артур Мелер ван ден Брук, Освалд Шпенглер, али и заборављени Кристоф Штердинг и Ернст Никиш. Аутор, не само да излаже Молерово посебно схватање конзервативизма, него истовремено, међу различитим струјама унутар конзервативне револуције, открива Молеров афинитет према малој групи национал-револуционара (67) те закључује да Молеров интерес за ове идеје није био чисто академске природе. Тиме Вајсман Молера оштро одваја од либералног конзервативизма са једне, а од национал-социјализма са друге стране. У том контексту, као основне тачке Молеровог мишљења Вајсман идентификује његово противљење либерализму (који је за Молера непријатељ број један) и сваком универзализму.

Други важан моменат Вајсманове књиге је став да Молер није био само политички конзервативац, него да је код њега конзервативизам био општи став који је заступао како у политици тако и у уметности. Као основни Молеров принцип Вајсман идентификује његово схватање да не постоји ништа „ново“ у свету односно да се мењају костими, али да је суштина увек иста, те да је увек реч о истим основним питањима и позицијама са којих се она разматрају. Овакво схватање стварности учинило је Молера непријатељем свих апстракција, утопија и готових шема, и то како у политици тако и у уметности.

Следећи битан моменат који Вајсман наглашава кроз читаву књигу је да бити десничар и конзервативац не значи бити догмата, односно да такви ставови нису били карактеристични за Молера. Аутор истиче да у време док је био на челу Сименсове задужбине Молер није форсирао оне теме и ауторе који су му били блиски. Напротив, имао је разумевања према свему што је сматрао вредним и занимљивим. Вајсман врло пажљиво излаже Молерову блискост идејну везу са постмодернистима и конструктивистима, чак и онима чији левичарски ангажман није био споран.

Вајсман је врло детаљно бави Молеровом интелектуалном и публицистичком делатношћу, његовом спремношћу да провоцира и шокира као и да покрене нова питања. Сазнајемо да Молеру нису била страна ни сучељавања на десници, пре свега са онима који су тежили одржању *statusa quo*. Вајсман инсистира да на Молеровој

бескомпромисности и његовом одбијању уједињења свих „конзервативаца“ по сваку цену. Вредан пажње је и Молеров голозам односно жеља за стварањем мултиполарног света.

Вајсман се у тумачењу Молерових идеја и поступака није ограничио само на Молерове књиге. Напротив, аутор се користио великим бројем Молерових чланака објављених у различитим приликама и у разним часописима, датим интервјуима, као и Молеровом преписком са великим бројем интелектуалаца. Тако већина фуснота упућује на писма која је Молерова слао или примао. Са друге стране, његов дневник, вођен у време када је био на позицији Јингеровог секретара, Вајсману није био од велике помоћи. Посебну пажњу Вајсман је посветио Молеровом односу са својим учитељима, али и његовим контактима са онима који су у Молеру видели учитеља. Тиме је аутор показао не само Молеров духовни развој него и његов утицај на касније генерације конзервативаца. У том смислу, Вајсманова оцена о Молеру као неком ко је био више од Јингеровог ученика и Шмитовог следбеника потпуно је на месту. Посебно је занимљиво завирити у свет њихових личних односа обележен не само подршком и интелектуалном блискошћу, него и завишћу, љубомором, тешким карактерима, повременим неслагањима и разочарањима. Са друге стране, ако се Вајсманова наклоност према свом учитељу може сматрати за ману, онда је то највећи недостатак ове књиге.

Све у свему може се рећи да Вајсманова књига прича не само о Молеру него о немачкој послератној десници. Више страница књиге посвећено је и Карлу Шмиту, незаобилазној браћи Јингер, Хансу Цереру, Винфриду Мартинију, Роберту и Марселу Хепу, Касперу фон Шренк-Ноцингу, Алену де Бенои... Готово да не постоји ни један значајнији немачки конзервативни аутор са којим се Молер није срео или био у контакту. Тиме ова књига истовремено представља допринос историји послератне деснице – не само у Немачкој него и у Европи. У том смислу Молерова биографија је прича о свима онима који су остали на десној страни.

Овај рад је примљен 20. јануара 2013. а прихваћен за штампу на састанку Редакције 10. јуна 2013. године.

Марко Пејковић
Институт за политичке студије, Београд

**ПОЛИТИЧКИ ПОРЕДАК
ИЗМЕЂУ ПОЛИТИЧКЕ ОБЛИГАЦИЈЕ
И ГРАЂАНСКЕ НЕПОСЛУШНОСТИ**
**Приказ књиге: Александра Мировић, *Оглед о грађанској
непослушности*, Службени гласник – Институт за поли-
тичке студије, Београд, 2011, 194. стр.**

Ако нешто у разматрању политике од антике до данас готово има карактер константе, онда је то свакако одређени скуп „вечних” идеја, проблема и тема којима се политиколози увек изнова враћају. Међу њима је свакако и питање политичке облигације. Чак се чини да од тога како ће она бити реконцептуализована или условљена у савременим условима зависи и остваривање осталих политичких категорија као што су слобода, једнакост, правда. Савремена држава располаже неслућеним техничким потенцијалима којима може да одржава јавни ред и мир, односно заштити индивидуална права, али уколико би се све свело на старе формуле политичке легитимације/облигације и беневољентност властодржаца ма о ком режиму да се иницијално ради, држава би исто тако могла појединца да потчини у много већем степену него икада пре. Противречности облигације према политичкој власти и нужан коректив исте у виду грађанске непослушности, како би један политички систем могао да се окарактерише као либерално-демократски, на систематичан и јасан начин у својој књизи „Оглед о грађанској непослушности” обрађује ауторка Александра Мировић.

У првој глави, Мировић испитује теоријске и емпиријске претпоставке за појаву грађанске непослушности, као и термилошки спор у вези њеног појма. Наравно, теоријски миље који је подста-

као модерни концепт цивилне непослушности, била је модерна демократска теорија инспирисана конституционализмом и политичким механизмима ограничења државне моћи. Тиме се, макар хипотетички, отворио простор додатне заштите грађана од неправедне моћи која се, додуше, увек одевала у рухо правног позитивизма. У до тада доминирајућим доктринама, које су апологетисале апсолутну или тоталитарну власт о грађанској непослушности или њеним претечама, није могло бити никаквог говора. Следствено овоме, као главни емпиријски услов за развој концепта јесте била либерално-представничка демократија као посебан тип поретка, формирана постепеним „повлачењем властодржаца” и реформама одозго, мада ауторка посебно наглашава и искључиво самоиницијативно деловање „грађана” одоздо као битан чинилац каснијег развоја разматраног појма. Што се тиче терминолошког спора, он је уско везан са проблемом дефинисања. Термин грађанска непослушност има вишеструку предност у односу на друге предлагане термине, као што су грађанска нелојалност, некооперативност или несагласност, будући да се они односе или на отпор чистој аутократији, законите акције унутар демократског система (заправо дистинкција према непослушности – Хондрих) или су повезани недовољно прецизним појмом (несагласност владарима и њиховим политикама – Арент). Ауторка начелно преузима термин грађанска непослушност и данас преовлађујућу Ролсову дефиницију (и каснију реформулацију исте од стране Хабермаса) као јавно, илегално, али ненасилно политичко деловање грађана против појединих закона или одлука власти у либерално-представничкој демократији, уз позивање на правду, али наговештава могуће признање концепта у различитим семидемократским или квазидемократским (и чак недемократским земљама), уз одређене минималне услове (развијена или цивилна култура у повоју), чиме нам још више буди радозналност док журимо да пређемо на другу главу књиге.

Ова глава се бави дистинкцијом модерног појма грађанске непослушности у односу на њену античку верзију, приговор савести, право на отпор тиранији и „помоћ угроженој држави”. Пример Софоклове Антигоне је парадигматичан случај отказивања послушности позитивно-правним заповестима, будући да је Антигона сахранила брата упркос наредби тебанског краља/тиранина Кронта да исти не сме имати гроб. Ипак, овај чин од модерне не-

послушности разликује потпуно недемократски поредак чије се норме крше, као и индивидуално-приватан карактер Антигоновог деловања. Приговор савести се као концепт непослушности развио паралелно са настанком и развојем хришћанства и као такав се увек оправдавао верско-моралним разлозима. Током историје приговор савести се посебно окретао око права припадника појединих религија или деноминација да одбију војну службу. Неки мислиоци, попут Хобса, покушавали су да одреде околности у којима би чланови једног политичког друштва имали право одбију војни позив разликујући активирање кукавичлука и страха. Ратови које би суверен водио из сталешко-витешког хира са својим најамницима против другог суверена, никако не би могао да обавезе његове поданике, јер би они тада могли да се извине кукавичлуком, док би у случају подривања безбедности државе код појединаца инстинктивно био активиран страх за њихову личну безбедност и тада би свако одбијање прибегавања сили било неразумно и у нескладу са целокупним Хобсовим учењем. У домаћој теорији, ауторка издваја Молнара, који сматра да би приговор савести данас морао да укључује у себе оба разлога, дакле и страх и кукавичлук као основ за своје оправдање. Молнар на ролсовском трагу издваја два основна момента који приговор савести разликују од модерне непослушности: одсуство јавног апела (приватан чин) и позивање на субјективне разлоге верско-моралног типа, за разлику од правде која је главни мотив непослушности. Право на отпор тиранији се јасно разликује од непослушности коришћењем насиља у борби против нелегитимних власти. Ауторка сасвим правилно одлучује да је ваљано приказати и историјат овог појма који не само да је утицао на грађанску непослушност (додуше кроз његово редефинисање), него је он доста утицао на човекову свест о политичкој облигацији и покоравану као крајње условљеним категоријама које су подложне сталном преиспитивању. Иако су стари Грци, који су први проучавали тиранију, тираноубиство једино сматрали моралним чином, управо у недостатку виђења права на отпор као права, они не могу да се сматрају зачетницима ове идеје. Ту заслугу имају да понесу тек средњовековни мислиоци попут Џона од Солзберија (теорија тираницида), Тома Аквински (регицид под одређеним условима), Жан Пети (апологија убиства Луја Орлеанског од стране бургундског Јована Неустрашивог), итд. Ауторка посебно наглашава значај Ла Боезијеве *Расправе о добровољном ропству*, која је насловом покушала да скрене пажњу на често пренебрегавану чињеницу да

слобода људи зависи пре свега од тога колико су они спремни да буду будни да је одржавају или (уколико су у поданичком положају по инерцији) од снаге воље да се ослободе, након што пре тога збаце тиранина (што је нужан, али не и довољан услов). Посебно је интересно што ауторка истиче како су калвинистичке идеје о обостраној обавези између Бога и народа, иначе старозаветног карактера, посветовљене и обрађене од монарховама, утрле пут контрактуализму Хобса, Лока и Русоа. Право на помоћ угроженој држави је специфичан вид права на отпор тиранији који је позитивирао Основним законом Немачке, на основу кога свако има право на отпор онима који би покушали да противправно сруше потојећи поредак. Како Мировић истиче, овде се ради о „ванредном стању” (различитом од ванредног стања у класичном – правном смислу), када људи на власти или они који планирају да на власт дођу, желе да искористе легално стечене полуге моћи са циљем да онда нелегално и нелегитимно сруше уставни поредак, па помоћ угроженој држави представља специфични протективни механизам, по свему судећи инспирисан искуствима Вајмарске Немачке, која је крахирала колико и нелегалним толико и легалним путем кроз позитивно право.

У овој другој глави посебно се издваја генеза модерног развоја грађанске непослушности, нарочито одређена размишљањима и деловањем Хенрија Дејвида Тороа, Махатме Гандија и Мартина Лутера Кинга. Иако је код Тороа непослушност још увек натопљена елементима приговора савести, он је био први који је јасно истакао примат природног права над модерним позитивно-правним актима (у његовом конкретном случају радило се о уставу САД). Врло вероватно на токвиловском трагу, Торо је експлицитно захтевао коректив мајоританског одлучивања у демократији. По њему, припадници интелектуално и моарално супериорне елите имају и право (и дужност!) да мобилишу остатак друштва на отпор нелегитимним владиним одлукама. Посебно робовласништво и империјализам САД-а према Мексику спадају у корпус политика којима се мора отказати послушност, мада ауторка истиче да је Торо за мање „инцидентне” кварове у „државној машини” имао разумевања и на акцију позивао само онда, уколико је неправедна политика државе системска и дуготрајна (док грађани законом не буду у обавези да чине огољену неправду према другом). Но, убрзо је променио виђење о улози насиља у борби против легалне неправде, као и о субјекту борбе. Када су пооштрени робовласнички за-

кони којима се захтевало потказивање одбеглих робова од сваког појединца, Торо је пригрлио насиље као средство, а изолованог појединца признао као субјекта отпора легалном насиљу. Ганди је дао неизмеран допринос савременој цивилној непослушности кроз своју мисао и праксу ненасиља. Нема сумње да је највећи део Гандијевог учења у ствари негде у потпуности, а негде делимично преузето древно индијско учење ослоњено на мистичан санскритски спис Бхагавад Гиту (Божанску песму), којег ауторка у књизи управо помиње. Ауторка је бриљантно истакла да је циљ Гандијеве борбе за независност Индије (*swaraj* – од санскритске речи *сва* што значи свој и *раџ* што значи суверен, владар; прим. М.П) неодвојив од „духовог прочишћавања индивида да би се, путем стварања јаких, самопоузданих и самоконтролисаних појединаца, дошло до прочишћеног друштва и независне државе”, односно од спајања индивидуалног и колективног идентитета. Ми пак можемо додати да је у спајању индивидуалног (атман – на санскр. појединачно сопство) и колективног (Брахман- на санскр. апсолут) суштина његове *satyagraha* идеје и да је то део потпуно преузет из Бхагавад Гите. Ово пак није могуће без низа поступака самоконтроле и личног усавршавања међу којима ауторка наводи и два џаинистичка – *tapasya* и *brahmacharya*, које је она навела као испаштање ради истине, тј. контрола над свим чулима и деловима тела, позивајући се на Молнарову интерпретацију Лакеровог превода. Међутим, ова начела не припадају само џаинизму. Колико нам је познато она су стара колико и индијска цивилизација аријевског типа, док је са терминима на санскриту потребно бити посебно на опрезу. Тако, *tapasya* заиста значи испаштање или казна, али исто тако значи и врло широко *аскетизам*. *Brahmacharya* је преведана потпуно погрешно, пошто она може и на хиндију и на санскриту значити само целибат или чедност. Сам Ганди је више пута изјављивао да је намерно у свом *аишраму* наређивао нагим женама да га ритуално купају док он жмури како би тестирао своју чедност или духовну снагу потребну за ненасилну борбу и у чему је очигледно био успешан. Оно што читалац одмах може уочити јесте раскорак данашњих западноевропских светоназора у односу на ова начела. Учењем од Гандијевог ненасиља сви политички актери, укључујући и оне који спроводе грађанску непослушност, морали би да непрекидно преиспитују не само одлуке или поступке других, већ и своје, укључујући ту на пример и речник, место и време у оквиру којих изражавају своје ставове, будући да они и на тај начин могу индуковати насиље или неправедне реакције других, без обзира

што они сами нису употребили силу. Ганди је, ипак, велики део Бхагавад Гите преформулисао, јер се она цела врти око непоузданости чула за човека који хита да се ослободи од варки овога света. Гита каже - ако те чула одвраћају од наметнутог рата и насиља и бојиш се, али си владар и стога имаш дужност (*kartavya* – на санскр. дословно оно што би требало да буде урађено) да браниш државу, бори се! Ганди је признавао да Гита дозвољава насиље, али није желео да га прихвати док је рушио туђу државу, тачније колонијалну власт. Међутим, како се Индија скоро осамосталила и добијала обресе независне државе, Ганди је полако почео да сумња у апсолутну делотворност ненасиља у политици, како ауторка и примећује у књизи. У наставку, ауторка објашњава како је Кинг успешно водио борбу за права црнаца у САД. Да би мобилизовао што већи број људи за протесте, он се није могао много ослањати у том погледу на Тороа колико на Гандија, који му је био нескривени узор за ненасилну борбу. Међутим, оно по чему се Кинг разликује од њих двоје, по Мировићки, јесте одбијање да се позове на било које „више” религијско-етичке принципе на Тороов начин, али и одбацивање духовног самоусавршавања човека по Гандију. Кингов циљ је био само да се обезбеди поштовање америчког устава, кроз непослушност неправедним и неуставним законима којима је дискриминисана црначка мањина.

У трећој глави ауторка даје преглед савремених схватања грађанске непослушности, међу којима би требало издвојити оно Ролсово и Хабермасово. Ролсова дефиниција је базична као „јавни, ненасилни, мада свесни политички чин супротан закону, који се обично изводи с циљем да изазове промену у закону или политикама власти”. По њему, морају бити испуњена три услова да би се оправдала грађанска непослушност: повреда његова два принципа правде (јасна и суштинска неправда – повреда основних права и дискриминација при додели друштвених позиција), претходно исцрпљивање свих законских средстава, неугрожавање демократског, уставног поретка. Хабермас начелно прихвата ове Ролсове поставке, али их проширује са два момента. Први произилази из његовог делиберативног схватања демократије на основу чега се не прихвата унапред утврђени и заокружени концепт „јавног схватања правде”. По Хабермасу, сва питања, било политичка било правна или процедурална могу бити предмет комуникативног делања, тј. непослушности. Други исходи из нагласка

на партиципативној политичкој култури, чиме Хабермас, по мишљењу Мировићеве, допушта праксу грађанске непослушности и тамо где нема потпуно развијене или консолидоване демократије и правне државе, али и тамо где ти услови постоје, само што ту субјекти непослушности не заговарају ролсовску матрицу правде или су донекле усмерени против самог система (еколошки, феминистички, антиглобалистички покрети и слично).

Након две краће главе у којима анализира кризу легитимности као фактор престанка политичке облигације и грађанску непослушност као део цивилне политичке културе, ауторка у последњој глави испитује непослушност на примеру Србије. Политички систем Србије (1990-2000) није био ни потпуно ауторитаран ни демократски, већ хибридан и Мировићева се позива на низ страних и домаћих аутора којима поткрепљује ову тврдњу, а како се констатује да је значајан део популације поседовао јаку цивилну културу као нужан предуслов у складу са ауторкином дефиницијом коју смо дали на почетку приказа, онда не би ни требало да буде дилеме да је у Србији било (у разним фазама) манифестовања грађанске непослушности са кулминацијом 5. октобра 2000. Како потом није дошло до револуције, односно обарања уставног поретка, него до нових републичких избора по тада важећем уставу, ауторка оцењује да су протести имали ‘‘протективну’’ улогу кроз захтевање признавања изборних резултата, што је значило само смену режима.

На крају се може закључити из приказане књиге Александре Мировић - грађанска непослушност представља нелагосност свим режимима, под условом да нису потпуно ауторитарно-тоталитарни. А сазнање те чињенице је највећа вредност коју може стећи стручна и шира читалачка публика читањем овог дела.

Овај рад је примљен 20. јануара 2013. а прихваћен за штампу на састанку Редакције 10. јуна 2013. године.

УПУТСТВО ЗА АУТОРЕ

На левој страни у заглављу се налази име, средње слово и презиме аутора, звање аутора, назив установе, факултета и седиште. Наслов рада куцати на средини великим словима – Bold (фонт 14). Поднаслови се пишу на средини, великим словима - Bold (фонт 12) и нумеришу се арапским бројевима. Уколико поднаслов садржи више целина, оне се такође означавају арапским бројевима, и то: 1.1. – малим обичним словима Bold (фонт 12). Сви текстови на српском језику треба да су куцани ћирилицом. У тексту су италиком (курзивом) истакнуте речи на страном језику. Обим рада не сме бити већи од 1 ауторског табака, (односно 16 страница или 36300 карактера са размаком). Текст треба писати у фонту Times New Roman, величина слова 12, са увученим пасусима и проредом 1,5.

После ових података следи *сажетак* који треба да садржи од 100 до 250 речи. Иза сажетка иду *кључне речи* чији број не може бити већи од 10, док њихова употреба у тексту треба да буде што већа. У *сажетку* треба да стоји предмет анализе, циљ рада, коришћени теоријско-методолошки приступи, резултати, закључак или одређене препоруке. На крају текста, после **литературе**, треба написати **резиме** на енглеском језику чија дужина мора бити око 1/10 дужине чланка, након кога треба да стоје преведене кључне речи. Такође, пре резимеа требало би да стоји наслов на енглеском језику. Аутор би у **резимеу** у структурираном облику требало да истакне најважније резултате и закључке истраживања до којих је дошао у свом раду знатно шире него у сажетку. Текст за часопис не садржи посебан увод и закључак. Ако је рад на енглеском или неком другом језику, сажетак и резиме морају бити на српском језику.

Фусноте у форми напомена се дају на дну стране у којој се налази коментарисани део текста или навођене литературе. Фусноте су истог фонта као основни текст и треба их куцати са командом Insert – Reference – Footnote, а не намештањем разних оквира, јер једино на тај начин можемо гарантовати, да ће се и у прелому фусноте појавити на добром месту. Приликом навођења фуснота руководити се следећим упутствима:

- када се ради о **монографији** фуснота мора садржати: име и презиме аутора, наслов рада у италику, издавач, место, година издања и број стране (на пример: Зоран Аврамовић, *Родомрсци*, Институт за политичке студије, Београд, 2009, стр. 15; Кристофер Кокер, *Сумрак запада*, Досије, Београд, 2006, стр. 54);
- када се ради о **чланку**, име и презиме аутора, назив чланка под наводницима, назив часописа у италику, издавач, место издавања, број, година излажења и број страница (на пример: Миша Стојадиновић, „Од теорије социјалних конфликта до њихових решења“, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 04/2009, стр. 67);
- када се ради о **зборнику радова**: име и презиме аутора, назив рада под наводницима, назив зборника италиком, онда у загради написати приређивача зборника, издавач, место издања, година издања, број стране (на пример: Дејана Вукчевић, „Србија и придруживање Европској унији“, у зборнику: *Србија – политички и инсти-*

туционални изазови (приредили: Момчило Суботић, Живојин Ђурић), Институт за политичке студије, Београд, 2008, стр. 239);

- **извори са Интернета**, који не смеју прећи више од 10% коришћене литературе, треба да садрже име аутора, наслов чланка у италику, пуну интернет адресу и датум приступа. (на пример: Karen Devine, *Stretching the IR theoretical spectrum of debate on Irish neutrality: arguments and evidence in favor of a critical social constructivist framework of understanding*, Internet, http://doras.dcu.ie/609/1/int_pol_sci_29_4_2008.pdf, 05/03/2013.)
- **архивска грађа**, мора да садржи наслов (одређује се тако да одговори на питања: ко? коме? шта?) и где се налази (креће се од навођења највеће целине, а завршава са навођењем најмање целине) (на пример: Извештај Министарства иностраних дела од 19. априла 1888. о постављењу конзула. Архив Србије, МИД, К-Т, ф 2, р93/1894).

Литература треба да се налази на крају рада, испред резимеа, поређана по азбучном реду, са следећим елементима:

- **књиге**: презиме и име аутора, наслов књиге италиком, издавач, место издања, година (на пример: Суботић, Момчило: *Српско питање данас*, Институт за политичке студије, Београд, 2008);
- **зборници**: презиме и име аутора, назив рада под наводницима, назив зборника италиком, онда у загради написати приређивача зборника, издавач, место издања, година издања (на пример: Марковић, Драган, „Демократизација власти и управљања у Србији“, у зборнику: *Србија – политички и институционални изазови* (приредили: Момчило Суботић, Живојин Ђурић), Институт за политичке студије, Београд, 2008);
- **чланак**: презиме и име аутора, назив рада под наводницима, назив зборника италиком, онда у загради написати приређивача зборника, издавач, место издања, година издања (Кнежевић, Милош, „Варка европске хармоније“, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 4/2008);
- **литература са Интернета**, која не сме прећи више од 10% коришћене литературе, треба да садржи пуну интернет адресу (на пример: <http://sh.wikipedia.org/wiki/Revolucija>).
- **архивска грађа**, мора да садржи наслов (одређује се тако да одговори на питања: ко? коме? шта?) и где се налази (креће се од навођења највеће целине, а завршава са навођењем најмање целине) (на пример: Извештај Министарства иностраних дела од 19. априла 1888. о постављењу конзула. Архив Србије, МИД, К-Т, ф 2, р93/1894).

Радови који се предају за објављивање морају да се заснивају на новој литератури, а посебно на изворима, тј. радовима који су објављени у научним часописима.

Аутори су у обавези да приликом слања радова доставе и **изјаву** да тај рад није раније објављиван, тј. да рад није аутоплагијат или плагијат. Текстове слати у електронском облику на адресу smiljana.paunovic@ipsbgd.edu.rs или на ipsbgd@eunet.rs

УПУТСТВО РЕЦЕНЗЕНТИМА

Главни задатак рецензента је да допринесе очувању високог квалитета који иначе ужива наш часопис. На првом месту треба нагласити да рецензент не сме бити упознат са идентитетом аутора рада и обрнуто, аутор не сме знати идентитет рецензента. Приликом добијања рада сваки рецензент има рок од 20 дана да редакцији достави урађену рецензију. Веома је важно да рецензент буде свестан да је поступак рецензије поверљив, при чему се садржај рецензије не сме откривати трећој страни. Уколико рецензент у било ком тренутку схвати да постоји било који вид конфликта интереса у вези са радом који треба да рецензира потребно је да о томе што пре обавести редакцију. **Приликом рецензије рукописа рецензент треба да попуни рецензентски лист у прилогу.**

Име, презиме и звање аутора текста:

Назив рада:

Актуелност, друштвени и научни значај разматране теме:

У којој мери је аутор јасно назначио теоријски, методолошки приступ у раду:

Да ли је рад заснован на савременој и релевантној литератури, посебно у којој мери је аутор користио најновије резултате објављене у научним часописима, зборницима и другим изворима.

Општи коментар о квалитету рада:

Ваша сугестија аутору за побољшање квалитета рад, ако је потребно :

Молимо Вас да одаберете једну од препорука о публикавању овог рада:

1. Објавити без измена
2. Објавити уз мале измене
3. Након корекције, рад послати на нови круг рецензије
4. Одбити

Додатни коментари за уредника који се тичу етичких (плагијаризам, превара, итд.) или неких других аспеката рада, а који ће уреднику помоћи у доношењу коначне одлуке о даљем статусу рада.

Датум оцене рада

Име, презиме и научно звање рецензента:

ЦИП - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

1 + 2 + 3 + 32 + 9

ПОЛИТИЧКА ревија = Political review : часопис за политикологију,
политичку социологију, комуникологију и примењену политику / главни и
одговорни уредник Момчило Суботић (в.д.). - Год. 1, бр. 1 (2002) - . - Београд
(Савски трг 7) : Институт за политичке студије, 2002 - (Београд : Еселоге
д.о.о.). - 23 см.

Четири пута годишње. - Наставак публикације: Политичке свеске
(Београд) = ISSN 1451-4281 = Политичка ревија
CD-ROM ISSN: 1452-1741;

COBISS.SR-ID 105060364

02
2013

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА

ИЗ ПОЛИТИЧКЕ ТЕОРИЈЕ И ПРАКСЕ

Срђан Словић, Момчило Суботић,
Соња Б. Драговић, Милош Кнежевић,
Петар Матић

МОДЕЛИ ИЗБОРНОГ СИСТЕМА,
ЕКОЛОШКА ПОЛИТИКА, ЕТИКА

Милија Ж. Цвијовић, Драгољуб Ц. Тодић,
Владими Радовановић, Љиљана Савић

ОГЛЕДИ И СТУДИЈЕ

Сретен Сокић, Слободан Комазец,
Салих Селимовић, Зоран Милошевић

ПРИКАЗИ

Дејан Бурсаћ, Душан Достанић,
Марко Пејковић

ISSN 1452-1741 UDK 1+2+3+32+9 година (XXV) XII vol. 36. № 2/2013.

ISSN 1452 - 1741

